

PAIDAGOĢISKĀ BIBLIOTĒKA
LONGĪNA AUŠĒJA REDAKCIJĀ

Prof. Dr. A. Mesers

Tikumu mācība
(Mācība par vērtībām)

Tulk. P. Apkalns

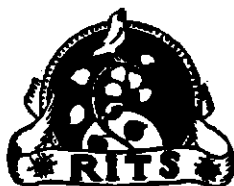
Grāmatu apgādes „Rīts“ izdevums
Rīgā, 1927.

Prof.-Dr. A. Mesers

Tikumu mācība

(Mācība par vērtībām)

Tulkojis P. Apkalns

Grāmatu apgādes „Rīts“ izdevums
Rīgā, 1927

A. Gulbja grāmatu spiestuve, Rīgā, Ausekļa ielā 9.

Priekšvārdi.

Grāmata domāta kā veciem, tā jauniem, kam radusies vajadzība kļūt skaidrībā par tikumības jautājumiem, lai, vadoties no pašu ieskata, varētu noteikt savu darbību, veidot savu dzīvi.

Grāmatā nav morāles sprediķu, bet pārdomas par morāli. Domāju, ka šī grāmata sevišķi varētu noderēt arī skolotājiem, kam jāpasniedz morāles mācība vai nu kopā ar reliģijas mācību vai atsevišķi. Tā noderētu arī lasīšanai un pārrunām tautas augstskolās.

Tikumu mācība uzbūvēta uz vērtību jēdziena. Attaisnojumu tam dod mana „Ētika“.

Vairāk kā jebkad tagadne iziet uz to, lai ņemtu nopietni tikumisko. Pagrimšana, ko mūsu dienās pārdzīvojam, spiež katru domājošo pie atziņas, ka katras tautas nākotne un kultūras liktenis ir noteikts ar tās tikumisko izturēšanos.

Augusts Mesers.

I. n o d a | a.

Sirdsapziņa un vērtības.

1. Sirdsapziņas attiecības pret ierašām un likumu.

Cilvēkiem, kuŗi sajūt vajadzību pārdomāt savu dzīvi, uzmāksies jautājums: kā lai izveidoju savu dzīvi, lai tā būtu laba un pareiza? Kā lai iekārtoju un piepildu savu dzīvi, lai tā būtu vērtīga un cilvēka cienīga dzīve?

Pārdomājot šo plašo jautājumu, drīz vien izrādās, ka tas, kā mēs dzīvojam, nekādā ziņā neatkarājas tik vienkārši no mūsu patikas, un tāpēc šis jautājums mums pašiem nav vienaldzīgs un nenozīmīgs. Cilvēku sabiedrības, kur dzīvojam, kā arī atsevišķi cilvēki, ar ko satiekamies, sagaida, ja pat prasa no mums zināmu izturēšanos un aizliedz mums rīkoties citādi. Arī mūsu iekšējā cilvēkā dzirdama sirdsapziņas balss; tā parādās pavēlēs un aizliegumos, mūsu uzvešanās atziņā vai nosodīšanā, apmierinājumā un nožēlošanā.

Mūsu apkārtnē sagaida no mums, lai mēs dzīvotu tā, kā to prasa ierašas tautā un sabiedrībā, kur mēs piedējam. Kas ir pieņemts, tam jānotiek joprojām, un ikvienam tur jāpadodas: to grib un prasa i e r a š a s. Viņu spēks un valdīšana sniedzas ļoti tālu un tā parādās gandrīz visās mūsu darbībās un attiecībās pret citiem. Ierašas mums dod priekšrakstus, kā lai dzīvojam un iekārtojam savu dzīvokli, kā lai ģērbjamies — vispārīgos un atsevišķos gadījumos (apmeklēšanas, ielūgumi, godības, sēru brīži u. c.) —, kādā dienas laikā un kā lai ēdam, kā lai sasveicinājamies ar citiem un tos uzrunājam, kā lai ar tiem iepazīstamies, kā lai ar tiem ejam blakus; īsi sakot, daudzkārt mūsu izturēšanos visos sīkumos noteic ierašas. Lai cik liela viņu dažādība tautās, ciltīs, zemēs un sabiedriskās šķirās — kautkādā veidā tās tomēr atrodamas. Jo vairāk atskatāmies kultūras attīstībā uz vienkāršākiem apstā-

kliem, jo stingrāku un daudzpusīgāku atrodam ierašu varu. Ari tagad lauku dzīvē tai daudz lielāka nozīme nekā lielpilsētā. Bet ari še viņu nozīme nav nekādā ziņā izbeigusies. Nenāksies viegli kādam neatbildēt uz otra sveicinājumu, vai ēdot ķert ar pirkstiem zupas bļodā, vai ari sviņīgā sēru brīdī parādīties gaišā uzvalkā.

Ja jautājam, kādā veidā isti ierašas par mums parāda šo savu varu, tad redzam, ka viņu prasītie mūsu izturēšanās veidi daudzkārt iemācīti mums jau no agras bērnības. Jau mazu bērnu radina un māca apsveicinoties un atvadoties sniegt labo, bet ne kreiso roku. Tā agri izveidojas ieradumi. Vai gaņ kas cits vēl vairāk varētu iespaidot cilvēka būtību un izturēšanos nekā ieradums. Tā Šillers savā „Vallenšteinā“ saka:

„Jo vispārības cilvēks radīts
un ieradums ir viņa aukle.“

Līdz ar ieraduma spēku vispārīgo ierašu uzturēšanu sekmē dziņa kaut kam pakaļdarīt, kā ari bailes, lai nepaliktu „uzkrītošs“ un nenokļūtu „atklātības domu“ tiesā. Mūsu līdzcilvēki, vai mazākais mūsu pazīstamie mēdz uz visu, kas sakarā ar mūsu dzīvi un izturēšanos parādās neparasts un uzkrītošs, skatīties ar sevišķu uzmanību un visu to lielākā vai mazākā mērā pavada ar nosodošām domām, un piezīmēm. Ari viņu uzvešanās pret mums parādīsies viņu nepatīkšanā par ierašu pārkāpumu — vai tā nu izteiktos nelaipnā un vienaldzīgā izturēšanās veidā, vai asās piezīmēs, vai ari atklātā pārmetumā, nosodīšanā un pat ienaidā.

Bet lai ari cik iespaidīga un vispusīga būtu ierašu vara, tomēr tā nespēdas tik tālu, lai noteiktu mūsu izturēšanos katrā gadījumā. Daudzkārt dzīve prasa no mums izšķirties par lietām, par kuņām ierašas mums nekā nesaka, tādā ziņā atstādama tās mūsu pašu noteikšanai. Ierašas apmierinājas ar mūsu ārējās izturēšanās noteikšanu, kamēr mūsu s i r d s a p z i ņ a spiežas mūsu iekšējā būtībā un uzstājas pat kā tiesnesis mūsu slepenākām domām, iegribām un nodomiem. Ja, šī sirdsapziņa iet pat kādreiz tik tālu, ka ceļ iebildumu pret jau esošām ierašām, apzīmēdama tās par netikumiem, gribēdama atsvabināt mūs

no viņu ieturēšanas, padarīdama cīņu pret viņām par mūsu uzdevumu. Tā, p. p., daudzi jūtas savas sirdsapziņas spiesti karot pret smēķēšanas un dzeršanas ierašām.

Ierašām blakus ir vēl viena cita vara, kuŗa ar savām pavēlēm un aizliegumiem piestājas ikvienam: likums. Kultūras attīstības sākumos likums bija sakusis ar ierašām, bet vēlāk, pamazām, tas no pēdējām atsvabinājās. Lai gan kā ierašas, tā arī likums sastādās no priekšrakstiem par cilvēka izturēšanos, tomēr piespiešanas veidi, ar kuŗiem viņi grib nodrošināt paklausību normām, ir dažādi. Likums sniedz pāri ierašām tanī ziņā, ka viņš neapmierinājas tikai ar ieraduma spēku un atklātības domām (lai gan arī tie stāv viņa rīcībā): likums, jeb lielākā mērā aiz viņa stāvošā valsts vara, izlieto paklausības sasniegšanai arī ārējos varas un spaidu līdzekļus, kā naudas un cietuma sodu, policiju, karaspēku u. t. t. Tomēr arī visstingrākā vara nevar sasniegt sava mērķa, ja likumam nenāk palīgā ierašas un sirdsapziņa. Kas pret ierašu un sirdsapziņu pazaudējis bijāšanu, atradīs simtu ceļu, pa kuŗiem viņš izvairīsies no valsts un likuma pavēlēm.

Kā likumam, tā arī ierašām ārējās izturēšanās noteikšanā no galvenās lomas jāatsakās tur, kur ārējiem varalīdzekļiem nekas nav sasniedzams. Bet likums arī neuzstāda prasības regulēt vispārējo, ārējo izturēšanos. Tas aprobežojas ar normām, kuŗu ieturēšana tautas labklājības labad ir no tik liela svara, ka viņu izpildīšanai vajadzības gadījumā izlieto visus spaidu līdzekļus. Galu galā likums var tik pat maz kā ieraša atsevišķam individam dot galigos un augstākos noteikumus, jo ir gadījumi — lai gan samērā visai niecīgi — kur sirdsapziņa aizliedz paklausīt likumam vai arī prasa viņa pārkāpšanu.

2. Sirdsapziņas un vērtību būtība.

Starp varām, kas cilvēkam noteic normas un robežas, kā likums, ierašas un sirdsapziņa, — pēdējā parādījās kā augstākā likumdevēja; reizē ar to — kā vēl redzēsim — arī kā tāda, kas visplašāki spēj mūsu darbus un domas vadīt un novērtēt.

Tomēr šis bieži lietojamais izteiciens varētu mūs no-

vest pie domām, ka sirdsapziņas darbība pielaižama tikai sevišķos gadījumos, proti tur, kur iet runa par viņas pamudināšo un draudošo balsi **p r i e k š v a i p ē c** kādas mūsu darbības, jeb citiem vārdiem par „sirdsapziņas pārmetumiem“

Tagad jautāsim, kas tas ir, kas parādās kā „sirdsapziņa“? Vai tā ir kāda noslēpumaina vara, ko mēs tikai uzklausām, bet kā būtību un izcelšanos nevaram izskaidrot, jeb tā ir mūsos „Dieva balss“?

Kas attiecas uz šo pēdējo reliģiozo apzīmējumu, tad vēl kādā citā sakarā apsvērsim, vai un cik tālu tas ir pielaižams. Katrā ziņā tas neizslēdz iespējamības tuvoties sirdsapziņas jēdziena noskaidrošanai, ja pieņemam, ka jau tājumā par viņas izcelšanos un darbību mums ir darišana ar dabiskām parādībām un ka varam bez pārdabiska apgaismojuma nākt pie skaidrības, kas ir īsti sirdsapziņa.

Visos augšminētos gadījumos, kur arī ikdienišķā valodā diezgan taupīgi lieto šo izteicienu „sirdsapziņa“, iet runa par **m ū s u i z t u r ē š a n ā s n o v ē r t ē š a n u**. Ja sirdsapziņa mūs uz kaut ko dzen, tad ar to arī teikts: šis darbs ir labs un atalgojas; to tu dari. Ja sirdsapziņa mūs brīdina, vai pēc tam taisa pārmetumus, tad jau tur ir negatīvs spriedums. Vienā gadījumā zināmās izturēšanās veidam piešķir vērtību, otrā — no tā atņem. Sirdsapziņas spriedums ir vienmēr „vērtības spriedums“ (pie kam ar šo vārdu saprotam kā vērtības, tā arī nevērtības piešķiršanu).

Šādus „vērtības spriedumus“ taisam ne tikai par mūsu pašu darbību — lai tā būtu nākotnē vai pagātnē — bet arī par mūsu līdzcilvēku darbību. Pašā būtībā šie vērtību spriedumi saskan ar pirmajiem. Un tāpēc ir lietīšķs pamats, tos pierakstīt sirdsapziņai. Tāpēc arī mēs šī vārda lietošanu paplašinām pāri šaurai, ikdienišķai lietošanai un apzīmējam par „sirdsapziņu“ **v i s u m ū s u t i k u m i s k ā s n o v ē r t ē š a n a s u n s p r i e d u m a s p ē j u**, vai nu tā attiektos uz mums pašiem, vai uz citiem.

Mūsu iztirzājums bez tam rādīja, ka izpratni par sirdsapziņas būtību iegūsim, izejot no jēdziena „vērtība“; jo sirdsapziņas spriedumos vienmēr ir vai nu vērtības at-

zišana vai neatzišana, citiem vārdiem: vērtības vai nevērtības piespriešana.

Še tālīn uzmācas jautājums: „Kas tad nu ir vērtība? Šis jautājums nepieļauj atbildes ar māksliem jēdzienu paskaidrojumiem jeb definīcijām. Jo definīcija satur sevī nepieciešami kādu augstāku jēdzienu. Tā liepu es varu definēt kā koku ar šādām vai tādām zināmām īpašībām. „Koks“ še ir augstāks jēdziens. Bet kāds lai būtu „vērtībai“ augstāks jēdziens? Ir taču saprotams, ka no šaurākiem jēdzieniem pārejot uz plašākiem, nonākam pie visplašākiem, vispārīgiem, par ko vispārīgāku vairs nav. Filozofijā tos mēdz saukt par „kategorijām“ Viena tāda kategorija ir p. p. jēdziens „tiešamība“ („reālītāte“). Viņu šeit pieminam turpmākā sakarā ar vērtības jēdzienu. Tā tad visu tikumisko, pat visu kultūras darbību varam uzskatīt kā vērtību piepildījumu.

Ja šiem abiem jēdzieniem — vērtība un tiešamība — mēs gribētu meklēt vēl kādu plašāku, pāri stāvošu jēdzienu, tad kā tāds būtu atrodams tukšais jēdziens „kaut kas“ Bet arī tas mūs nevestu pie īstās definīcijas, jo trūktu atkal jēdzienu, ar kuŗu palīdzību varētu noskaidrot, ar ko atšķiras tiešamība no vērtības. Vēlāk mums būs gan jārunā par ievērojamu atšķirību starp abiem, bet to mēs nesaprastu, ja vispirms nezinātu, kas ir domāts ar tiešamību un kas ar vērtību.

Ja nu mums arī no šī jēdziena īstās definīcijas ir jāatsakās, tad tomēr varam apmierināties ar to, ka neskaitāmus jēdzienus, kuŗus parasti lietojam, nespējam definēt. Varam gan zaļu, zilu, dzeltenu u. t. t. vispārīgam krāsu jēdzienam pakārtot, bet kā lai definētu, kas īsti ir „dzeltens“. Dzeltenš — ir dzeltens. Tas mums jāsaprot tikai ar mūsu jūteklju uztveres palīdzību. Kas to gribētu aizvietot ar jēdzienu definīcijām, tam varētu ar tiesību teikt: tu runā kā akls par krāsu. Gluži tāpat ir ar visiem mūsu jūteklju iespaidu nosaukumiem, lai arī tie būtu visvienkāršākie, kā gaišs un tumšs, silts un auksts, skābs un rūgts, — un citādi tas nav arī ar mūsu dvēseles stāvokļu apzīmējumiem, kā patika un nepatika, cenšanās un gribēšana u. c. Uz mūsu uzskatāmības piedzīvojumu un pārdzīvojumu pa-

meta stāvot, varam tikai saprast, ko šie vārdi, nosaukumi nozīmē. Uz šāda paša viedokļa nostājoties saprotam jēdzienu „vērtība“, kam visos mūsu nākošos iztirzājumos būs svarīga nozīme. Mēs drikstam viņu lietot, pieņemot to kā pazīstamu, lai gan definīcijas tam neesam devuši.

3. Vērtību veidi un viņu nozīme kultūrā.

Lai noskaidrotu, cik svarīgs ir vērtības jēdziens, uzstādisim jautājumu: kādi ir vērtību veidi? Pie šā jautājuma atklāsies mums visa dzīve savā bagātībā un plašumā, jo mums būs jādomā par visu, kas dzīvē vienmēr dārgs, kas pievelkošs, vai arī pretīgs, ko mēs mīlam, cienām un apbrīnojam, ja, arī par to, ko nīstam un nicinām, kas mums pretīgs. Viegli noskārtīsim, ka cilvēka dzīvei nebūtu vajadzīgās nozīmes un satura, gaismas un siltuma, augstuma un dziļuma, — ja nebūtu „vērtību“!

Reizē ar to atklājas mums arī vērtību galvenā īpatnība: viņu pretešķība („polāritāte“). Vērtības jēdziens plašākā nozīmē aptver abus galvenos veidus: pozitīvas un negatīvas vērtības, t. i. vērtības šaurākā nozīmē un nevērtības.

Bet vēl varam viegli uzstādīt arī vienu citu vērtību iedalījumu: pašvērtības un atvasinātās jeb patapinātās vērtības. Pašvērtība ir tā, ko mēs viņas pašas dēļ vērtējam, atvasināta turpretim, ko mēs vērtējam tikai kādas citas vērtības dēļ. Kas pēc savas iekšējās dziņas, aiz tīrās mīlestības uz mākslu, nododas tai, tam māksla ir pašvērtība. Kas ar to nodarbojas, lai tikai iegūtu uzturu, tam viņa ir atvasināta vērtība; tā ir viņam līdzeklis uz mērķi. Bet līdzekļi vērtējam tikai no tam, cik tālu tas palīdz sasniegt mērķi. Līdzeklis atvasina jeb patapina savu vērtību no mērķa.

Tas nu ir citus pavedinājis uz domām, ka par vērtību vispārīgi varot būt runa tikai tur, kur kaut kas kalpojot zināmam mērķim. Ja mēs necenšamies pēc kāda mērķa, tad viss ir bezvērtīgs.

Tomēr šāds uzskats novestu mūs pie savādiem slēdzieniem. Tad visas vērtības būtu tikai atvasinātas, jo tās

iegūtu isto vērtību tikai no mūsu mērķiem. Un mērķi paši! Vai tiem nav nekādas vērtības? Mēs taču varam runāt arī par pašu mērķu vērtību. Kā gan līdzekļi iegūtu vērtību, ja mērķiem pašiem tādas nebūtu! Un vai mēs neatmetam mērķi, ja pārlicināmies, ka viņam nav vērtības?

Tāpēc mēs atmetam augšminētās domas un nākam pie atziņas, ka jau mērķa uzstādīšanā un cīņā pēc viņa sasniegšanas piešķiram mērķim vērtību. Mērķi mums ir pašvērtības un tikai tāpēc tie var dot līdzekļiem atvasinātu vērtību. Reizē ar to mēs arī atzīstam, ka pašā mūsu tieksmē un gribā jau pastāv vērtību novērtējums, un no tā atkarājas, vai kaut ko uzskatām par mērķi vai par līdzekli. Nevaram nosaukt priekšstatu, kam katrā laikā būtu pašvērtību jeb atvasinātu vērtību raksturs visiem cilvēkiem. Visai zīmīgi kādā vietā saka Šillers par zinātni: „Vienam tā ir augstā debesu dieviete, otram atkal laba gov, kas viņu apgādā ar sviestu.“

Nekas cilvēkus tik labi neraksturo, kā tas, ka m viņi piešķir vērtību, kas ir viņu mērķis un kādi viņu līdzekļi mērķu sasniegšanā. Pārgrozot mazliet pazīstamo sakām-vārdu, varētu teikt: „Saki man, kas tev ir vērtīgs, un es teikšu, kas tu esi.“

Cik daudzējādas tomēr ir vērtības un cik visai dažādi tās parādās vērtējošos cilvēkos, to redzam, ja tikai metam vienu skatu uz svarīgākiem vērtību veidiem (pie kam, protams, neievērojam, vai atsevišķi cilvēki tās uzskata kā pašvērtības, vai atvasinātas vērtības).

1. Patikas vērtības.*)

Patika un nepatika, ērtība un neērtība, prieks un bēdas, laime un nelaime, labklājība, svētlaimība un viņu pretstatī, — visu to novērtē vai nu pozitīvi vai negatīvi. Šis vērtību veids, kas satur sevī vislielāko dažādību, mums visiem pazīstams. Tas arī cilvēka dzīvē ieņem tik ievērojamu lomu, ka vienmēr rodas doma: patika un laime ir cilvēka tieksmju un cenšanās nepieciešams mērķis. Šo uzskatu es uzlūkoju par visai pārspīlētu, bet uz šo un to

*) Tās sauc arī par „hedonistiskām“ jeb „eudaimonistiskām“. Grieķu valodā „hedonē“ nozīmē atsevišķu, pārejošu patikšanu; „eudaimonia“ paliekošu laimības stāvokli.

tas tiešām arī var balstīties. Pati cenšanās mums var būt patikama, skatoties pēc tā, vai tā iet sekmīgi uz priekšu, jeb vai tā atdužas uz grūtībām un šķēršļiem. Tālāk tā sagādā mums patiku, ja sprauto mērķi sasniedzam (vai arī to tikai iedomājamies sasniegtu), kamēr neizdošanās sagādā mums nepatiku. Pēdīgi var arī apzinīgi un ar nodomu censties pēc prieka, patikas un laimes. Šaubos, vai šāda cenšanās ir īstais ceļš, kurā iemanto prieku, patiku un laimi. Kas grib „amizēties“, tas pa lielākai daļai īsto, sirdi pacilājošo prieku neiemanto, un kas vienmēr tikai domā par savu laimi un pēc tās dzenas, tas jutiesies patiesībā neapmierināts. Prieks un laime, kā to Ničše saka, ir „— kaunīgas lietas, tās negrib, lai pēc viņām meklētu.“ Tām pašām jānāk no sevis pār mums un jo drīzāk viņas nāks, ja savos centienos un tieksmē mazāk domāsim par sevi, par savu baudu, kāda mums varētu nākt, bet ja vairāk sevi aizliegdami citus mēģināsim aplaimot, vai nodosimies saviem lietišķiem uzdevumiem un pienākumiem. Vadošā zvaigzne šini ziņā lai mums ir Ničšes vārds: „Vai es dzenos pēc laimes? Es dzenos pēc mana darba.“ Man liekas, tas rada „neveselīgu“ dvēseles stāvokli, ja ar katru vēlēšanos un cenšanos domāsim par patiku, prieku vai laimi, kas mums varētu nākt. Tas novestu pie bēdīga egoisma un svaigās, spēcīgās gribas panīkšanas. Patiesībā tas attiecināms uz dažādiem vērtību veidiem, un taisni uz citiem vairāk nekā uz patikas vērtībām. Un tas arī ir labi. Tiešām, ja visas cilvēka tieksmes un vēlēšanās pēc „laimes“ izietu tikai uz baudas iegūšanu un ērta, patikama un mierīga bezdarba stāvokļa sasniegšanu, tad bēdīgi būtu ar visu kultūras attīstību un tikumību. Tad arī būtu bēdīgi ar cilvēka dzīves vērtību vispārīgi, jo lielākai daļai dzīve nes neizsakāmi daudz nepatīkšanu, zaudējumu, vilšanos, ciešanu un bēdu. Ja dzīves vērtība tiešām būtu atkarīga no prieka, patikas un laimes ieguvuma, tad lielākai daļai tā būtu veikals, kas neatmaksājas, kas nesedz savu izdevumu. Šis uzskats, šī dzīves vērtības mērīšana ar laimes mērogu viegli mūs noved pie nospiedoša pesimisma, ja pat pie pilnīga izmisuma.

Tamdēļ ar visu noteiktību jāuzsver: ir vēl daudz citu,

augstāku vērtību nekā patikas vērtības. Un ja liksim izšķirties, tad katrs kārtīgs cilvēks labāk gribēs būt par neapmierinātu cilvēku, nekā par apmierinātu — cūku. Un tas stāvoklis, kādā piedzērušie Auerbacha pagrabā dzied: „Mums omulīgi milzīgi, kā piecisimti cūkām“ — patiešām nevar būt cilvēka cienīgs un vērtīgs!

Bet tagad cels iebildumu, ka pastāv tomēr starpība starp laimi un laimi. Laime, kas pastāv dzīvnieciska instinkta apmierinājumā, miesīgās kāres papildīšanā, ērtā bezdarbībā vai rafinētā baudā — nav taču vienīgā un visvērtīgākā. Nesalīdzināmi augstāk par to stāv kluss apmierinājums par pienākuma izpildīšanu, laime, ko baudam draudzībā un mīlestībā, vai arī ko sajūtam panākumiem bagātā politiskā, zinātniskā vai mākslinieciskā darbībā, vai arī reliģiozā apgarotībā. To mēs nemaz neapstrīdam. Bet taisni aizrādījums uz šiem dažādiem laimes veidiem rāda, cik neaptverams ir pats par sevi šis jēdziens „laime“, lai ar to apzīmētu cilvēka visu cenšanos mērķi. Kur un kādā ceļā atsevišķs cilvēks meklē savu laimi un to atrod, — tur, lūk, valda vislielākā dažādība. Un ja nu jautājam, kamdēļ tad mēs augstu novērtējam atsevišķus laimes veidus, tad redzam, ka tām vērtībām, kas mūs kādreiz aplaimo, neierādām vienādi augstu vietu.

Redzam arī, ka laimes, vai, kā augšā minējām, patikas vērtību attiecības ar citām vērtībām nav tik vienkāršas, lai šīs vērtības viegli un atšķirami varētu nostādīt blakus pārējām, kā sevišķu šķiru. Šāda šķirošana ir tikai tad iespējama, ja tās ierobežojam uz miesīgās patikas un mierīgas, bezdarbīgas ērtības stāvokļiem. Cik tālu šādi stāvokļi ir ilgstoši, pastāvoši, tik tālu viņus var apzīmēt par laimi. Bet tad arī šo laimes veidu tūlīt apzīmēsim kā jūteklisku laimi, atšķirībā no citiem — garīgiem laimes (vai apmierinājuma, labsajūtas) veidiem. Tās arī mums ir patikas vērtības, bet ne tādas kā jūtekliskas laimes vērtības, kuŗas stāv atsevišķi no citām, bet gan kā tādas, kas ciešākā sakarā ar šīm citām mums tiek dotas. Uz ko tas pamatojas, esam jau redzējuši.

Sekmīgu cenšanos pēc vērtības (vienalga kādā veidā) kronē apmierinājums un patikama laimes sajūta. Tas vienkārši — mūsu dvēseles dzīves likums. Blakus jūtekliskai

laimei ir vēl daudz laimes veidu, kuŗus minēsim turpmāk, vērtību veidus šķirojot. Sevišķi uzsvērām, ka tā ir veselīgas dvēseles dzīves pazīme, ja cenšanās vērsta uz pašām vērtībām, bet nevis uz pavadošām priekā, patikas un laimes jūtām. Pēdējās lai mums tiek piešķirtas par sevi kā žēlastības dāvanas. Jo vairāk pēc viņām ar nodomu dzīsimies, jo mazāk mums tās būs pieietamas, un jo vairāk apzinīgi tās gribēsim iegūt, jo tālāk viņas no mums atradīsies. Tālākā iztirzājumā mēs savu uzmanību piegriezīsim vērtībām pašām, nepiegriežot vērības pavadošām laimes jūtām. Ka viņas var vērtībām sekot un tādā ziņā ir pakārtojamas laimes jēdzienam (jeb labklājībai), to esam atzinuši (un pieņēmuši par zināmu).

2. Saimnieciskās (oikonomiskās) vērtības.

Ar vārdu „saimniecība“ mēdzam saprast cilvēku plānveidīgu darbību, ar kuŗu visu sasniedz un piepilda, kas vajadzīgs viņu prasību apmierināšanai. Ja pie tam domājam, ka cilvēciskas „prasības“ zīmējas arī uz likumu un tikumību, zinātniskām atziņām, mākslu un reliģiju, tad šāda saimniecības definīcija, burtiski ņemot, sevi ietvertu visu kultūras darbību. Tāpēc darīsim labi, ja, runājot par saimniecību, vispirms domāsim tikai par miesīgu prasību apmierinājumu. Patiesībā ar nosaukumu „saimnieciskas vērtības“ (labumi) vispirms saprotam ēdienus un dzērienus, apģērbu, mājas un visādus lietojamus priekšmetus. Bet blakus visam tam, kas kalpo tiešam patēriņam un baudai, pie saimnieciskiem labumiem pieder vēl darba rīki, mašīnas un ietaises, kas kalpo kā ražošanas līdzekļi patēriņa mantu iegūšanai. Še mēs pieskaitām vēl naudu, viņas dažādos veidos, kas saimniecībā kalpo kā nepieciešams maiņas un vērtības uzkrāšanas līdzeklis. Un arī darbs, nostādīts citu kultūras vērtību kalpībā, bez šaubām var iemantot saimniecisku nozīmi: tiesnesis un virsnieks, skolotājs un zinātnieks, mākslinieks un garīdznieks dzīvo no sava darba, lai gan tas vārda šaurākā nozīmē nav saimniecisks, t. i. viņš nekalpo miesīgām prasībām. Bet arī šie saimnieciskais ir blakus lieta. Katrā ziņā tas zinātnieks nav kultūras vērtības, zinātnes īstais kalps, kam tā ir tikai

„laba govs, kuŗa viņam dod sviestu“. Tas pats sakāms arī par citu garīgu darbu pārstāvjiem.

3. Dzīves, dāvanu un izglītības vērtības.

Mēs nepieliktu tik daudz pūļu un uzcītības savu dzīves prasību apmierināšanai saimnieciskā ziņā, ja augstu nevērtētu dzīvi pašu, viņas uzturēšanu un veselību.

„Patīkamais ieradums dzīvot“ visus mūs ņem savā gūstā. Lai dzīvē mums būtu vēl grūtāka nasta jānes, lai arī mēs vēl vairāk žēlotos un nopūstos, tomēr pašuzturības instinkts cilvēkā ir tik stiprs, ka nāve cilvēkam ir kaut kas briesmīgs, līdz ar to nevērtīgs, bet dzīve turpretim vērtīga. Tomēr dzīves veids mums nav vienaldzīgs: mēs negribam dzīvot nespēkā, bet gan spēkā, veselībā un spirtumā, mēs gribam dzīvot un darboties uz visām pusēm. Jo lielākas cilvēkā miesīgas un garīgas dāvanas un jo vairāk tās tiek izkoptas, jo daudzpusīgāki cilvēks var darboties un savu dzīvi izveidot bagātāku. Tāpēc gluži saprotams, ka apdāvinātu cilvēku vērtējam augstāk nekā neapdāvinātu un ka cenšamies pēc dāvanu izkopšanas.

Viegli noskārstams, ka minētās vērtības stāv visciešākā sakarā ar kultūras vērtībām. kā zinātni, mākslu, tīkumību un reliģiju (par kuŗām runāsim vēl turpmāk). Ja kādu saucam par cilvēku ar t a l a n t u, tad ar to domājam spēju, ar kuŗas palīdzību var piesavināties tos kultūras labumus, kādus ieguvušas agrākās ģenerācijas. Par ģ e n i j u godājam tādu, kas tieši spējīgs kultūru veicināt, kas kaut kādā laukā spēj radīt kaut ko jaunu, vērtīgu.

Pie visa tā, runājot par dāvanu un izglītības vērtībām, mēs nedrīkstam domāt tikai par tām garīgām dāvanām, kas atrodamas mūsu prāta pasaulē. Lielākā vai mazākā mērā vērtīgas dāvanas ir arī jūtu un gribas pasaulē. Ko mēs populārā kārtā, kā „sirdi“ jeb „dvēseli“ nostādam pretim galvai, tas kopā ar gribu un raksturu rada drīzāk isto, dzīlo cilvēka būtību nekā atmiņa, asprātība un apkēriba. Bieži vien spīdošākās prāta dāvanas paliek nevērtīgas, ja griba ir šaubīga vai vāja, vai arī tās tiek nostādītas sliktu mērķu kalpībā, ja raksturs tiek morāliiski samaitāts.

Beidzot, runājot par dāvanu novērtēšanu un viņu izkopšanu, nedrīkstam miesīgo, ķermenisko nostādīt par zemu. Lai arī garīgo vērtētu augstāk, tomēr cilvēks ir un paliek garīgi-ķermeniska būtne un viņa garīgi-tikumiskā darbības spēja augstākā mērā atkarājas no viņa veselības un miesas spēka, nemaz nerunājot par to, ka miesas spēks, izturība, veiklība un drošsirdība ir pašas par sevi vērtības.

4. Brīvības vērtība.

Jo mazāk cilvēks pēc savas būtības ir disponēts mieram, bezdarbībai, baudai un pacietībai, un jo vairāk tas sajūt sevī spēku, garīgas un fiziskas enerģijas krājumu, kas gribētu izpausties un darboties uz visām pusēm, jo labāk saprotam, ka viņš šo darbību un visu savas dzīves izveidošanu gribētu panākt pēc savas vēlēšanās, gribas, pēc saviem ieskatiem un novērtējumiem. Tamdēļ cilvēks savos dvēseles dziļumos tiecas un prasa pēc brīvības un patstāvības. Šis ilgas ir tik vispārīgas un stipras, ka bieži brīvības attīstība ir tikusi uzskatīta par vēstures īsto saturu, tā ka arī Šillers vēsturi apzīmē par lauku „kur tiek vesta cīņa par cilvēces lieliem uzdevumiem (idejām), par varu un brīvību“.

Bet te nu Šillers min vēl vienu cilvēkā dziļi iesakņojušos tieksmi, kas ir pastāvīgi apdraudējusi brīvību—tieksmi pēc varas un valdīšanas. Nicše redz „gribā uz varu“ cilvēka galveno dzinēja spēku. Bet valdīšana un vara atrod savu piepildījumu cilvēku un cilvēcisku sabiedrību attiecībās. Ar to mēs nonākam jau plašākā vērtību laukā.

5. Sociālās vērtības.

No saimnieciskas darbības redzama mums starpība starp bagātu un nabagu. Ne tikai tāpēc ciena bagātību, ka tā nodrošina mūs pret trūkumu un dod mūsu lietošanā dažādus saimnieciskus labumus, bet arī tāpēc, ka tā piešķir mums iespaidu (domāta vara) un izcilu sociālu stāvokli. Nabadzība turpretim noved atkarībā, nebrīvībā un sociālā necienā. Tāpēc ir cilvēki, kas visvairāk baidās no tam, lai tikai tos neturētu par nabagiem. Tie pieliek visas pūles, lai rādītu turību un labāk tie cieš badu, nekā atsakās no sabiedriskas „reprezentēšanās“

Kā laba slava, gods un cieņa parādās kā atsevišķu cil-

vēku vērtības, tādas pašas tās parādās arī sabiedrībās. Katra ģimene, biedrība, māja, pilsēta, baznīca un katra organizēta tauta piešķir lielu nozīmi savam „godam“.

Lielāka nozīme ir vērtībai, kuŗas piepildīšana pirmā kārtā piekrīt valstij.

6. Tiesības.

Jau saimnieciskās attiecībās, kuŗas daudzreiz noved cilvēkus nesaskaņā un strīdū par to, kas mans un kas tavš, prasa tiesisku nokārtošanu. To panāk ar pilsoniskām tiesībām, kamēr soda likums iestājas kā par atsevišķam cilvēkam, tā sabiedrībai nodarītām pārestībām; valsts un tautas tiesības cenšas nokārtot kā iekšējās dzīves prasības, tā arī savstarpējās attiecības. Kādā mērā tiesības, likumu un taisnību tura par vērtībām, to liecina vecais, pazīstamais teiciens: fiat justitia, pereat mundus (tiesībām jābūt, kaut arī pasaule ietu bojā) un Kanta vārdi: ja pasaulē nav vairs taisnības, tad nav vērts, ka cilvēki dzīvo.

7. Tikumiskās vērtības.

Tās stāv visciešākā sakarā ar tiesību vērtībām, jo tiesība pati ir tikumiska ideja. Tiesības ieņem atsevišķu stāvokli tādā ziņā, ka par viņu piepildīšanu gādā valsts vara, kamēr tikumiskās vērtības piepildīšana tiek atstāta atsevišķa cilvēka brīvai gribai. Iztirzāt šīs tikumiskās vērtības visā būtībā un viņu īpatnībā, kā arī viņu piepildījumā, — tas ir šīs grāmatas īstais uzdevums, tamdēļ šinī vietā vairāk neuzkavēsimies.

8. Reliģiskās vērtības.

Reliģiskās vērtības šeit arī tikai pieminēsim, jo tās pa lielākai daļai piedzīvo cilvēki visciešākā sakarā ar tikumiskām — un tamdēļ vēlāk veltīsim tām plašāku apskatu. Šinī vietā tikai tik daudz: reliģija par visām lietām aptver mūsu dvēseli — tā dod cilvēkiem sajūst Dieva tuvumu, savienoties, jeb stāties sakarā ar dievību, tā liek izjust arī atsvešināšanos no Dieva. Reliģija var dot mieru, drošību un pacilātību, bet tā var cilvēkā modināt arī nospiedošas grēka, ļaunuma un nemiera jūtas. Tomēr reliģija izplata savu iespaidu arī uz mūsu domāšanu. Tā pretendē uz atbildi jautājumam par pasaules un dzīves jēgu un vērtību,

kā arī uz dziļāko noslēpumu atklāšanu par īstenību un tiešamību, — mazākais grib to simboliski apzīmēt. Tā reliģija mums grib sniegt arī atziņas — un taisni tās svarīgākās. Tā nu mēs nonākam pie jaunām vērtībām.

9. Atziņas (jeb loģiskās) vērtības.

Patiesības atziņa ir arī zinātnes mērķis, viņas īstais mērķis. Īsts zinātnieks augstu vērtē atziņu atziņas dēļ. Tā tad viņam patiesības dziņa ir pašvērtība. Šī vērtēšana tomēr neizslēdz uzskatīt atziņu kā atvasinātu vērtību, kā līdzekli, kas visu dabu un viņas spēkus mums dara izlietojamus un noderīgus.

Zinātne savā attīstībā, kā plaši augošs koks, ir izplēsusies vairākos zaros un viņa dzen aizvien jaunas atvases. Tāpēc arvien vairāk jāapdomā, no kādiem lieliem jautājumiem savā uzcītīgā darbā ir izgājušas atsevišķas zinātnes nozares un kādu atbildi uz šiem jautājumiem tās ir devušas un dod. Tas ir filozofijas uzdevums. Līdzīgi reliģijai tā cenšas pieiet tuvāk lielajam pasaules un dzīves uzskatam. Viņa neprasa, kā reliģija, vai pareizāki — baznīcas mācība — ticības un paklausīgas dogmu pieņemšanas, bet tā ierosina jautājumus, šaubas, kritiku un visus savus apgalvojumus nostāda zem katra atsevišķa individa sprieduma. Filozofija negrib dot gatavas patiesības, bet modināt tieksmi uz patiesības meklēšanu. Tāpēc nav jābrīnās, ka bieži viņa ir nonākusi nesaskaņā un cīņā ar reliģijas pārstāvjiem. Turpretim miermīlīgas ir viņas attiecības ar mākslu. Te viņa atrod piepildījumu jaunās vērtībās — estētiskās vērtībās.

10. Estētiskās vērtības.

Visas viņas nevar tik viegli savienot vienā vispārīgā jēdzienā par skaistumu. Bet ja arī tiešām mēs šo jēdzienu šīnī ziņā gribētu padarīt par visaptverošu, tad katrā ziņā tomēr daži estētisku vērtību veidi jāizceļ: kā daiļais un maigais, cēlais un raksturīgais, traģiskais un komiskais u. c.

Māksla sniedz dažiem cilvēkiem — ne tikai radošiem māksliniekiem — sevišķi vērtīgu dzīves saturu. Kas viņas nemaz nevar sevī uzņemt, tam paliek zināms tukšums.

Negribam teikt, ka ar minētiem vērtību veidiem būtu

jau izsmelts viss tas, ko cilvēki augstu ciena un vērtē. Ka cilvēki no vienas puses augstu vērtē jauno un neparasto, bet no otras puses pastāvošo, drošo un ierasto, kā arī pārmaiņu, — tas šini pārskatā nav ievērots. Un tā varētu nosaukt vēl dažu labu lietu, kas cilvēkam ir vērtīgs un miļš. Tomēr mums ir pamats pieņemt, ka svarīgākās vērtības esam uzskaitījuši. Tas būs redzams, ja tās nostādīsim attiecībās ar kultūras darbību. Visas kultūras darbības saturs un mērķis — ir vērtību piepildījums.

Saimnieciskā darbība apmierina prasības un kalpo patikas un dzīves vērtībām. Pēdējās kopj un sargā arī gādība par veselību, ārstniecības māksla un visi higiēniskie līdzekļi. Še lai minam arī vingrošanu, sportu un spēles. Šīs vērtības noved mūs arī visai svarīgā mācīšanas un audzināšanas kultūras laukā, kur mums jādod piepildījums minētām izglītības vērtībām. Tautas, sabiedrības un valsts dzīvē parādās brīvības un sociālās vērtības, pie kam valsts sevišķi nododas tiesību sasniegšanai. Tikumiskās un reliģiskās vērtības parādās savā lielā nozīmē kā atsevišķa indivīda, tā sabiedriskā dzīvē. Tām kalpo arī izglītības, audzināšanas un baznīcas darbs visā visumā. Beidzot zinātne un māksla ieņem nepieciešamu un augstu stāvokli katrā vērtīgā kultūrā. Mēs domājam, ka neesam pagājuši garām nevienam svarīgam kultūras laukam un tas mums dod paļaušanos, ka nebūs atstāts neaizpildīts robs.

Ja nu vērtību piepildījums ir kultūras īstais saturs, tad no tā redzam, cik liela nozīme ir iekšējām attiecībām pret vērtībām, kā atsevišķam individam, tā arī sabiedrībai. Šīs attiecības īpatnēji izveido cilvēka dvēsele un cilvēces vēsture. Vērtību novērtēšanu saprast nozīmē saprast cilvēkus, tautas un laikmetu. No vērtību novērtēšanas izaug ideāli, mērķi un uzdevumi. Tikai ar tiem ir iespējams dot dzīvei un darbam jēdzīgu saturu. Nevis griba pēc dzīves, nedz arī griba pēc spēka un varas pietiekoši plaši apzīmē dziļākās tieksmes cilvēkā, bet griba pēc vērtībām. Dzīve un spēks arī ir vērtības, bet tikai zināmā, noteiktā veidā; tām blakus stāv vēl citas, augstākas.

Atnem cilvēkam tiesību uz vērtībām, un viņa dzīve paliks niecīga, tukša un nevērtīga; viņš nogrims izmisumā, vai, pazaudējis iekšējo līdzsvaru, meklēs savu patvērumu bezprātīgā maldu ceļā un klišanā pa dzīves tukšnesi.

4. Vērtības jēdzienu un spriedumu objektīvais derīgums.

Nemot vērā augšminētos iztirzājumus, nevaram paiet vienaldzīgi garām hieži lietotam apgalvojumam: visa vērtēšana esot tikai „subjektīva” un „relatīva”. Ar to grib teikt, ka objektīva derīguma vērtībām nemaz nav. Viens vērtē šā, otrs tā — un katram sava taisnība.

Vajadzētu gan teikt: ne vienam nav taisnības. Jo man „taisnība” nozīmē kaut ko objektīvi derīgu sevī uzņemt un to aizstāvēt. Visu izskaidrot par „subjektīvu” un „relatīvu”, tas nozīmē iznīcināt starpību starp pareizu un nepareizu, derīgu un nederīgu. Tas nozīmē nogrimt pilnīgā skepticismā un izmisumā par patiesību. Bet vai par to arī domā, kur šis skepticisms aizved?! Katra meklēšana un pētišana pēc pareizā un vērtīgā tad jau iepriekš būtu uzskatāma kā veltīga, katra domu izmaiņa par kāda darba morālisku labumu, par kāda mākslas darba skaistumu būtu nenozīmīga, un morāle un likums būtu tikai galīgi patvaļīgu teikumu sakopojums! Varenajā cilvēces kultūras ēkā nebūtu nekas noteikts, un par progresu un regresu, par ziedu un panīkšanas laikiem nevarētu runāt.

Filozofijas pirmais uzdevums — nevis dzīvi un kultūru radīt, bet to izprast. Šāds filozofisks apgalvojums, ka katra vērtēšana ir subjektīva un relatīva, stāv ar mūsu patiesiem piedzīvojumiem tādā pretrunā, ka tamdēļ vienas jāatmet kā nepareizas un maldīgas. Tomēr pilnīgi apstrīdēt pretēju uzskatu var tikai tad, kad uzrāda, kādā ceļā pretinieki pie tā ir nonākuši un no kāda, kaut arī pārprastas patiesības jēdziena, tie ir vadījušies. „Subjektīvs” un „relatīvs” ir jēdzieni daudzējādā nozīmē. Pirmā no tām, ko līdzšim kā vienīgo ievērojām, ir objektīva derīguma noliegšana. Par šo nozīmi no savas puses turamies cieši pie ieskata, ka saviem vērtību spriedumiem mēs prasam objektīvu derīgumu un varam par pē-

dējo pārliecināties. Tālāk šie abi vārdi izteic tikai attiecības ar subjektu, pie kam par derīgumu nav runa. „Subjektīvs“ izteic zināmu piederību pie subjekta. Šini nozīmē katra subjekta piedzīvojumi, tāpat arī domāšana, spriedumi un vērtējumi ir subjektīvi, jo viņi notiek caur subjektu un pieder viņa dvēseles darbībai. Bet ar šo domu — piedzīvojumu un izjūtu objektīvais derīgums ir ļoti labi savienojams. P. p. „subjektīvi“ ir mani vārdi, ko es pašreiz rakstu, cik tālu tie pieder manas dvēseles izjūtai un pārdzīvojumiem. Bet reizē ar to tie ir objektīva patiesība, cik tālu tie izteic lietu īsteno būtību. Ne mazāk subjektīvi ir, ja es saku $2 \times 2 = 4$. Tomēr šī sprieduma **s a t u r s** ir objektīvi derīgs. Tāpēc arī visi vērtību spriedumi un vērtējumi, cik tālu tie parādās kā subjekta piedzīvojumi, ir subjektīvi. Bet no tā vien nevaram taisīt slēdziena, ka tiem nebūtu objektīva derīguma.

Varbūt vēl cels iebildumu pret objektīvo derīgumu tanī ziņā, ka vērtības eksistē atkarībā no subjektiem — un tā tad tās var būt tikai relatīvas, bez objektīva derīguma.

Šis apgalvojums par vērtību relatīvo raksturu varētu radīt daudziem nesaprašanu un pretrunu. Ja spriežam, ka kāda glezna ir skaista, vai kāda persona tikumiski krietna, tad ar to pieņemam parasti kā par sevi saprotamu, ka skaistums taisni piederīgs gleznai, tā tad eksistē kā kaut kas priekšmetīgs (objektīvs) tāpat, kā ar eļļas krāsām tā gleznota; tāpat arī tikumisku krietnību pierakstām personai objektīvi, kā to īpašību, vai tā ir vīrietis vai sieviete, jauns vai vecs.

Bet tālākā domāšanā ceļas pret šādu uzskatu jautājums: kas ir ar vērtībām, kas nevienam nav vērtīgas? Vai tās eksistē kā „lietas par sevi“, neatkarīgi no subjektiem? Ja šis iebildums ir pamatots, tad še ceļas tūliņ izšķirība starp īstenību un vērtību. Par to, ko mēs turam par īstenu (reālu), bez grūtībām varam spriest, ka tas „par sevi“ (objektīvi jeb absolūti) eksistē, neatkarīgi no subjektiem, kas to uztver vai kā citādi par to zina. P. piem. mēs varētu domāt, ka visa zeme izmirusi un tomēr viņa pastāv tālāk un riņķo ap sauli. Līdzīgi tam varam no īstenības pasaules minēt īpa-

šības, ko bez jebkādas atkarības no subjektiem praktiskā dzīvē pieņemam kā esošas, bet par ko tuvāka pētīšana rāda, ka tās rodas tikai no zināmām attiecībām ar subjektiem. Šādas īpašības ir krāsas, smaršas, skaņas un temperatūras, īsi sakot, viss, ko uzņemam ar jūteklīm. Praktiski piedzīvojumi un zinātniska pētīšana noved pie ieskats, ka lietu patiesais stāvoklis un viņu īpašības atkarājas no mūsu jūteklju darbības un spējām. Kurlam skaņu un aklam krāsu nav un tā sauktā „krāsu aklā“ krāsu uztvērumš nesaskan ar normālo. Bet kas eksistē „par sevi“, tas ir pēc fizikas atziņām skaņu uztverē gaisa viļņi un krāsu uztverē notikumi ētera pasaulē. Visas skaņas un krāsas rodas no tam, ka zināmi objektīvi notikumi (t. s. „kairinājumi“) iespaido cilvēka jūtekljus. Neskatoties uz to, dzīvē un pa lielākai daļai arī zinātnē (še domājam dabas un kultūras zinātnes) mēs uzskatām ar jūteklīm uzņemtās īpašības kā lietu objektīvo saturu un nododam spriedumus par tām vai nu pareizus, vai nepareizus, derīgus, vai nederīgus, skatoties pēc tam, vai tie saskan jeb vai nesaskan ar saturu. Izņēmums ar defektīviem cilvēkiem netraucē mūs šinī virzienā.

Tāpat nedrīkstam atstāt tjesību uz mūsu spriedumu objektīvu derīgumu arī tad, ja nāktu pie ieskats, ka vērtības raksturs parādās priekšstatu attiecībās tikai ar mūsu vērtēšanu. Ja jau vispārīgi pieņemām, ka zaļu un zīlu, ko mēs redzam, redz arī mūsu līdzcilvēki, tad varam palauties, ka mūsu spriedumus par skaistu un riebīgu, labu un ļaunu u. c. arī citi uzskatīs par pareiziem, cik tālu tie būs spējīgi uztvert un saprast mūsu viedokli. Tomēr vērtēšanas spējai cilvēkā nepieciešama vispusīga izglītība un atīstība. Bet arī še jārēķinājas ar atsevišķu individu trūkumiem. P piem. ir cilvēki, kam skaistuma un mūzikas izjūtā nav nekādu spēju. Tāpat dažu cilvēku izturēšanās liek domāt, ka tiem nav nekādas jēgas par morāliskām vērtībām. Pēdējā gadījumā to mēdz saukt par „morālisku sajukumu“ (moral insanity). Bet mēs neliekam sevi traucēt mūzikālā baudā un mūzikālo ražojumu vērtēšanā no domām par nemūzikāliem cilvēkiem. Tāpat mums ir pilnīga tiesība, vērtību spriedumus, kur sajūtam pārliecinošu spēku uzskatīt par derīgiem, ja arī zinām, ka citi cil-

vēki viņu neizprot, tāpēc ka tie šinī virzienā ir kurli un akli.

5. Vērtību atziņa.

Dvēseles organu, ar kuŗu vērtības uztveram un apsveram, mēdzam meklēt „jū t ā s“. Šis nosaukums ietver sevī ne tikai patīku un nepatīku (patikas vērtības), bet ar to saprotam vispārīgi iekšēju vērtību izjušanas spēju. Tādā ziņā jūtas apzīmē kā dvēseles pacilātību, siltumu u. c., tāpat arī viņu pretstatus. Vērtību spriedumus var pārņemt arī no citiem, turot tos par derīgiem uz zināmas autoritātes pamata, bet pie patstāvīgas vērtību pārlicības mēs nonākam tikai tad, kad šīs vērtības izjūtam. Jo vairāk tas notiek, jo stiprāka paliek pārlicība, ka mūsu jūtu pārdzīvotie un piedzīvotie vērtību spriedumi ir objektīvi derīgi. To mēs nosaucam par „evidenci“, t. i. tie iespīd, iestaro mūsos kā derīgi neatkarīgi no mums.

Bet ar to vēl nevaram nākt pie slēdziena, ka katra tāda vērtības atziņa ir jau nemaldīga un ka tā nebūtu jāpārbauda. Tāpat tas ir ar īstenības atziņu. Ka zeme stāv uz vietas, tas ilguš gadus cilvēcei bija evidenti un arī tagad vēl tas tā ir daudziem. Evidentu spriedumu var atkal pārvarēt tikai caur evidentu pārlicināšanu, ka tas ir maldīgs, vai tikai pa daļai pareizs. Tikai tādā ceļā to var izbeigt un tā vietā stādīt citu, pareizāku. Tas pats sakāms arī par vērtības atziņu. Tikai attiecībā uz mūsu atziņas spēju nedrīkstam padoties skepticismam un izmisumam. Ka mēs esam kļūdījušies un maldījušies, to varam un arī vajadzīgs atklāti un droši atzīt, bet vai tamdēļ nevaram lolot cerību, ka ar godīgu cenšanos un apzinīgu pārbaudīšanu īstenības un vērtību atziņā iesim uz priekšu. Lai arī evidence ir tikai pagaidu zīme par to, ko esam atzinuši par objektīvi derīgu, tā tomēr sevī nes līdz attīstības spēku. Ja arī nekad negribētu iedomāties, ka varētum sasniegt absolūto patiesības atziņu, tad tomēr evidence ir īstenības un vērtības drošākā uztvere, tā ir vienīgais līdzeklis, kas vada mūs tuvāk tam augstam ideālam, tā ir gaisma, kas spīd mūsu nezināšanas un šaubu tumsā.

Ja nu dvēseles organu, ar kuŗu uztveram un apsveram vērtības, nosaucam par „jūtām“, tad ar to no jauna modinām sevi aizdomas, ka iegrimstam pilnīgā subjektīvismā, jo ar vārdu „jūtas“ mēdzam savienot blakus domas par vissubjektīvāko. Patiesībā subjektu iekšēji satver jūtas, pārdzīvotas vērtības, bet tas ir savienojams ar mūsu pārliecību, ka pie tam saņemam vērtības kā kaut ko objektīvi derīgu. Šīs vērtības nostiprināsies mūsos drošāki, ja tās mūsu apziņā nāks kā kaut kas nešaubīgs un derīgs, bez mūsu palīdzības. Tāpēc nupat minēto jūtu blakus nozīmi atstāsim pilnīgi pie malas.

Šis nosaukums vērtību pārdzīvojumu organam izrādās arī vēl noderīgi lietojams tamdēļ, ka vērtību derīgums iespēžas mums ar neatkarīgu evidenci. Ka spriedumi par pašvērtībām ir derīgi, nevaram pierādīt. Tāpēc arī šīnī ziņā šaubīgos mēs ar pierādījumiem nevaram pārliecināt. Še tiešām ir vietā vārds: „Ja jūs nejūtat, jūs arī nekad nesasniesit.“

Ja šādu jūtu drošību, kas nav pierādāma un kam arī nav pierādījumi vajadzīgi, nosaucam par „personīgu pārliecību“, „intuīciju“, „ticību“, tad pret to grūti būtu ko iebilst. Tikai to nedrīkstam samainīt ar reliģiozo ticību, cik tāļu tā pamatojas uz autoritāti un savās attiecībās pieskaŗas īstenībai.

Beidzot arī „p r ā t s, s a p r a š a n a“ izrādās par pielietojamu izteicienu. Tur atrodam vienmēr objektīva derīguma attiecības. Sasniegt īstenības derīgu atziņu — teorētiska prāta uzdevums; iegūt vērtības viņu derīgumā — praktiska prāta lieta. Vērtības atziņa noīec mūsu mērķi un vada mūsu praktiskas dzīves darbību.

To spēj vērtības atziņa sevišķi tāpēc, ka viņa ne tikai pašas vērtības kā tādas, bet daudzreiz rāda ar evidenci viņu augstāku un zemāku izšķirību. Tā, p. piem., veselības un dzīvības vērtība ir stādāma augstāk par patikas vērtību. Samaitāt savu veselību kādas baudas dēļ rādās mums neattaisnojama lieta. Bet ka dzīvības vērtība nestāv visaugstākā vietā, to ir izīecis Šillers pazīstamos vārdos: „dzīvība n a v n o l a b ā k ā t a s a u g s t ā k a i s.“ Tas saskan ar vispārīgo pārliecību, ka garīgas vērtības stāv aug-

stāk par materiālām un personu par lietu vērtībām.*) Personas ir visa garīga nesēji. Ja Šillers augšminētam teicienam vēl pievieno: „Lielākais no ļaunumiem ir grēks,“ tad tas mums dod pārliecību, vispār pamatotu pārliecību, ka tikumiskās vērtības ir visaugstākās. Kādā sakarā tās stāv ar reliģiskām, kuŗas arī pretendē uz augstāko vietu, to aplūkosim turpmāk. Ka ne zinātnisku atziņu paplašināšanu, ne māksliniecisku darbību, nedz baudu nedrīkst pirkt ar netikumisku rīcību, neviens negribēs apstrīdēt.

6. Tikumiskās vērtības.

Tikumiskās vērtības parādās savā īpatnībā tā, ka viņas prasa no mums piepildīšanu. Tās satur sevī pavēles (imperatīvus) un aizliegumus, tā tad normas mūsu darbībai, vai pareizāk izturēšanās normas, t. i. darbības un atturēšanās normas, jo arī atturēšanās normas var būt pienākums. Šīs normas sauc arī par „pienākumiem“. Šo izteicienu lieto sevišķi tad, kad tas uzliek mums kaut ko grūti izpildāmu, ko mēs ne visai labprāt uzņemamies.

Sakarā ar to ceļas vēl kāda tikumisko vērtību savādība. Kamēr citas, pat garīgas vērtības, atrod savu piepildījumu arī lietās (p. p. zinātnes un mākslas darbi), tikmēr tikumiskās parāda savu būtību tikai personu raksturos un īpašībās. Tāpēc arī mēs tikai personas (un to, kas no viņu gribas atkarīgs), nostādam zem tikumiskiem spriedumiem, tām piešķīram tikumiskus predikātus, kā labs, cēls, pieklājīgs, nepieklājīgs, blēdīgs u. c. Ja to mēs mēdzam darīt arī pasakās, attiecībā uz dzīvniekiem, tad tos iedomājamies par personām.

Persona ir brīvas*) gribas nesēja, ko tikumiski novērtējam. Kas bez mūsu līdzdarbības mūsos norisinājas, tas netiek mums pierēķināts. Pie tā pieder mūsu dabiskās dāvanas, talanti, dziņas, arī tieksmes un visas nejaušības.

*) Ja p. p. degošā mājā jāglābj bērns vai mākslas darbs, tad gluži pareizi, ja darām pirmo.

**) Kādā nozīmē un ar kādu tiesību to saucam par brīvu, par to runāsim pēdējā nodaļā.

Tam visam, kas arī jau satur sevī darbības virzienu, stādām pretīm mūsu pašu brīvo gribu. Tā nav pati par sevi, bez mūsu līdzdarbības domājama. To piedzīvojam kā izejošu no mūsu pašu „es“, no mūsu būtības viduspunkta, kā viņa brīvi noteiktu. Par to turam sevi atbildīgus, jo tā parādās kā mūsu pašu dziļākā un tiešākā izteiksme. Še griba izpaužas arī tanī ziņā, kādu iekšēju stāvokli ieņemam visās tieksmēs, iegribās un pretošanās izpaudumos, vai mēs paklausām vai ne, vai mēs atmetam, jeb vai pieņemam. Ne mazāk tā izpaužas arī pārlīkšanās, izvēlē, nodomā u. c.

Tā kā ar vārdu „griba“ bieži apzīmējam arī visas negribētas tieksmes un vēlēšanās, tad jāuzsver, ka griba šaurākā un īstā nozīmē stāv pāri viņām; griba ir spējīga tās savaldīt un dot virzienu, vai tas nu būtu pozitīvs, vai negatīvs.

Izšķirt cilvēkā šīs „divas dvēseles“ ir ne tikai visos tikumiskos spriedumos, bet arī audzināšanā un pašaudzināšanā no vislielākās nozīmes. Audzināšanai būs vienmēr jāpiegriežas brīvai gribai kā galvenam faktoram.

Bez tam griba ir atkarīga no „sirdsapziņas“ līdzdarbības, kas izpaužas jušanas un spriešanas spējās par tikumiskām vērtībām, jo bez viņas darbības spēkam nebūtu vadības. Griba būtu akls spēks, kas nebūtu spējīgs dzīvas savaldīt un ierobežot, ja viņai nebūtu dota gaisma sirdsapziņā un vērtību sajūtā. Jo griba ir dota ne tikai tikumisku, bet dažādu vērtību piepildīšanai un ar to tiek dots cilvēka dzīvei un darbam saturs, jo katra darba augstākais saturs kalpot vērtību piepildīšanai.

Tas ir dibināts uz garīgu vērtību iekšēja sakara, ka ar „sirdsapziņu“ tiek apzīmēts ne tikai tikumisku, bet arī atziņas un estētisku vērtību organs. Tamdēļ blakus tikumiskai sirdsapziņai lieto arī zinātnisku, intelektuālu, loģisku un māksliniecisku sirdsapziņu. Ja kāds nodarbojas ar zinātni vai mākslu, tad tas nav uzskatāms kā pienākums, bet ja viņš to dara, tad tas seko zinātniskai vai mākslinieciskai sirdsapziņai. Un tas arī ir viņa tikumiskais pienākums. Varam apgalvot, ka visa mūsu izturēšanās, lai tā stāvētu kādu vērtību kalpībā, pēdējo un

galveno norādījumu saņem no (tikumiskas) sirdsapziņas. Kā vispārīgo augstāko tikumisko pamatlīkumu, varam apzīmēt: mūsu pienākums katrā gadījumā un stāvoklī pēc labākās apziņas un sirdsapziņas gādāt cik vien iespējams par augstāko vērtību piepildījumu. Sirdsapziņas gaismai jākrīt uz visām vērtībām.

II. nodaļa.

Individa tikumiskās vērtības.

1. Gudrība un godbijība. (Par ideālismu.)

Tikumiskās vērtības ir personu vērtības; tās atrod savu piepildījumu personu īpašībās un dzīves veidā. To varam pieņemt kā vispār saprotamu.

Tagad jautāsim: kādas personu īpašības un izturēšanās veidus mēdzam atzīt par tikumiski labiem un kādus par ļauniem.

Iekam dodam atbildi uz šiem jautājumiem, mums jāpieņem pamatnoteikumi par to, ko īsti apzīmējam ar vārdu „tikumu mācība“ jeb „pienākumu mācība“. Jo par vērtīgām atzītas īpašības nosaucam par „tikumiem“ (kam pretīm stādāmi netikumi), un izturēšanās veidus, kas no tiem ceļas un ko pieņemam par tikumiskiem, ja pat tos prasam, saucam par „pienākumiem“.

Tā kā visā tikumiskā dzīvošanā ir no svara vērtīgo piepildīt un nevērtīgo aizkavēt, pēc iespējas neļaujot tam notikt, tad arī visas tikumības pamatprasība ir īsta vērtību izpratne, viņu vērtīguma pakāpēs un īsta iekšēja izjūta pret tām. Šādā ziņā kā pirmos, visiem tikumiem pamatā stāvošus, varam minēt gudrību un godbijību. Šīnī ziņā gudrība (Weisheit), pareizi saprasta, nozīmē pavisam ko citu nekā izmanība (Klugheit). Gudrība īstā nozīmē ir vērtību un viņu pakāpju atziņa; no tās atkarājas mūsu mērķu un nodomu labums. Izmanība turpretīm mums dod iespēju atzīt līdzekļus, ar kuriem mūsu nodomi piepildītos un ceļus, pa kuriem sasniedzam savus mērķus.*) Varam ļoti negudri un tomēr visai manīgi rīkoties, ja p. p. gribam piepildīt ļaunus no-

*) Garīgais organs vērtību atziņai (pēc I. nod.) ir jūtas; īstības atziņai (līdz ar to līdzekļu un ceļu atziņa vērtību piepildījumam) — prāts.

domus, ņemot palīgā izmanību. No otras puses izmanība nedrīkstētu savas palīdzības liegt gudrībai. Negudru rīcību nevar aizbildināt ar to, ka „labi domāts“. Laba, bet muļķīga griba ir daudzreiz nesusi lielāko postu kā atsevišķiem cilvēkiem, tā arī tautām. Sevišķi valsts vīram nepietiek ar to, ka viņš savai tautai tikai grib to labāko. Ja viņš nepietiekoši pazīst īstenību un ja viņš īstos spēkus un varbūtējus gadījumus un notikumus nespēj gudri apsvērt, tad tas nav sava uzdevuma cienīgs. Viņš gan nav nekāds „noziedznieks“, par kādu to daudzi pārsteidzīgi, skatoties uz panākumiem un neveiksmēm, notiesā un taisa slēdzienu arī par viņa tikumiskām īpašībām, bet tas ir vienkārši nespējīgs, neizmanīgs.

Tomēr, lai cik vajadzīga izmanības un veiklības palīdzība īstai gudrībai, lai sasniegtu vērtīgā piepildīšanu, nedrīkstam pielaist izmanību un veiklību par noteicēju un valdinieci dzīvē. Jo nāk priekšā, ka morāliski krietno, kas godīgā darbā grūti pelna savu maizi, spekulants un „šiberis“ nicina un tura par muļķi; tādu pašu spriedumu nodod par apzinīgo, kas nemorālisku līdzekļu neatzīst, izsmalcinātais blēdis. Ja, vēl ļaunāka paliek lieta, ja godīgi cilvēki, skatoties uz šiem „gudriem“ un „spējīgiem“, sevi sāk sajost par garīgi vājiem, pamestiem un sevi turēt par „muļķiem“.

Še slēpjas liela kārdināšana. To var pārvarēt tikai nākot pie atziņas: kāda šiem „gudriem“ ir augstākā vērtība un kāds viņu augstākais mērķis? Viņu bauda, jūteklīgā labsajūta vai viņu bagātība. Īsi sakot, tie ir cilvēki, kam jēga tikai par zemāko pakāpju vērtībām un jūteklīgiem labumiem. Tie ir praktiski materiālisti un pie tam lielākā vai mazākā mērā brutāli egoisti. Vai lai tikumiski krietnais tos apskaustu? Vai visā nopietnībā viņš gribētu labprāt palikt par tādu? Jeb vai viņš varētu tāpat darīt kā tie, sevis nenicinot? Tapēc lai netura par muļķi to, kas dzīvi ņem tik viegli, kas citus neizmanto un citiem nekaitē. Tiešām tas ir ļauns, maldinošs jēdzienu juceklis. Tā ir nelaba gudrība, kas parādās cilvēkos un tiek nelietīgi izlietota. Kas nicina netaisnus līdzekļus un netīru peļņu, tas lai netura sevi par „muļķi“. Taisni tur parādās īstā gudrība, ja cilvēks ir pārliecināts, ka tikumi-

skās vērtības un pavēles ir viņam tās visaugstākās un pēc tām viņš veido savu dzīvi.

Gudriba, kas neiespaidotu mūsu dzīvi un darbu, būtu bezspēcīga. Tā būtu tikai vērtību zināšana, kuŗai trūkst spēka vadīt mūsu gribu.

Cilvēki, kas savas dvēseles dziļumos ir izjutuši tikumiskā vērtību un morālisku likumu saistību, nevar nemaz citādi iedomāties dzīvi dzīvot, kā saskaņotu tikai ar šiem likumiem un vērtībām. Šie cilvēki arī aizstāv uzskatu, ka tikumība ir mācāma. Cilvēkus varot padarīt par labiem, ja tiem mācot labu un izskaidrojot īsti vērtīgo; ļauns notiekot aiz labā nezināšanas, vai aiz maldīšanās. Lai nu tas tā būtu pie šī uzskata pārstāvjiem un arī pie dažiem citiem, tomēr piedzīvojumi bieži rāda pretējo, kas daudzkārt apstiprina romiešu dzejnieka Ovida vārdus: video meliora proboque, deteriora sequor (es atzīstu labāko un to cienu, tomēr sekoju sliktākam). Tas rāda, ka ar zināšanu vien tikumiskām vērtībām nepietiek; tās ir jāizjūt sirds dziļumos. Ista, iespaidīga un spēcīga gudriba slēpj sevī jeb prasa kā nepieciešamu pavadoni cīenību, varam teikt godbijību pret šām vērtībām un visu īsti vērtīgo.

Cik svarīgas un nepieciešamas šīs īpašības jebkuŗas tikumiskas dzīves izveidošanā, atklājas mums sevišķi tad, ja noskatāmies uz cilvēkiem, kam to trūkst. Tur sastopamies vispirms ar garīgi truliem, ko nekas nevar sasildīt un sajūsmināt, ar mietpilsoņiem, kas uz visu jaunu, nepierastu un lielu skatās ar nesaprašanu, neuzticību un nevēlīgumu. Te redzam nejutīgi vienaldzīgos, kas savu gara enerģiju izsmēluši jūteklīgās baudās; beidzot satiekamies ar ciniķiem, kam nekas nav svēts, kas visu vērtīgo aptraipa un pulgo, kas vistīrākā darbībā sajūt netīras un egoistiskas tieksmes, kas visus ideālus tura par sapņošanu un utopijām, pat par augstāku blēdību. Bieži šādā cinismā parādās nevis īsta vērtīguma niecināšana, — ja tas ir atzīts, tad nevaram tam savas cīenības liegt — bet gan jo vairāk neticība, kas izteicas izmisumā par cilvēku spējām sasniegt un piepildīt labu. Dažos gadījumos ciniska izturēšanās ceļas no nepareizām tieksmēm, lai iegūtu cita ievēribu, piekrišanu un apbrīnošanu. Zēni un jauni cilvēki

bieži vien aiz bailēm, lai tos biedri nenoturētu par memmes dēliņiem, bailiņiem un svētuļiem, cenšas tiem imponēt vai nu ar smēķēšanu, iedzeršanu jeb c. tamlīdzīgu.

Vēl jaunatnei, pie tam cēli noskaņotai un centīgai jaunatnei, draud briesmas no citas puses, proti, ka tā savai vēsturiskai kultūrai un tās pārstāvjiem, kā vecākiem, skolotājiem, audzinātājiem un garīdzniekiem atsakās parādīt pienācīgu cienību. Še pa daļai izpaužas strauja brīvības un patstāvības tieksme, pa daļai augsts ideālists, kuŗa apgaismojumā parādās savā skaistumā visas vērtības, un šis ideālists visu esošo, personas un iekārtu atrod par mazu, niecīgu un nevērtīgu. Šādā veidā karsta sajūsmināšanās par ideāliem un viņu skaistumu bieži noved pie pārāk asas kritikas, kas pieņem pat nekaunības un cinisma izskatu un bieži vien ir ļoti netaisna un iznīcinoša.

Visātrāki jauniešs tiks pāri šī negatīvā un rūgstošā ideālisma pakāpei un pārdzīvos vētru un dziņu periodu, ja viņš mēģinās tās ideālās prasības piepildīt ar savu personu, un stingro un augsto mērauklu piemēros savai dzīvei un darbam. Jo drīzi viņš redzēs, ka viegli ir par ideāliem sapņot un citiem uzstādīt ideālas prasības; viņš nāks pie atziņas, ka viegli var atrast kļūdas pastāvošā, viegli visu var padot asai kritikai, bet ka ļoti grūti ir radīt ko labāku un to izvest pašam dzīvē.

Tas ir negatavs un neauglīgs ideālists un pie tam netaisns, kas vainu par visu nesasniedzamo un ļauno pasaulē meklē citos, vai nu viņu ļaunprātībā, vai muļķībā. Cēls un liels gars nedrīkst pielaut, ka sajūsma par ideāliem izpauštos un dabūtu savu apmierinājumu ķengājošā kritikā vai naida pilnos pārmetumos.

Vēl draud briesmas jauniešam — ideālistam arī no patstāvīgi augošiem piedzīvojumiem par īsteno, reālo pasaulē, proti, ka bezgala grūti to labot, un tas viņu padara mazdūšīgu, pat ieved izmisumā. Še ideālists viegli pāriet pesimismā. Tiešām, tā nav nekāda iekšēja stipruma zīme, ja paliek neuzticīgs saviem ideāliem un tos izsmieklā nostāda par „jaunības muļķībām“ — „Neatmet savā dvēselē varonīgo spēku! Turi svētu savu augstāko cerību!“

Ideālistam jāpievieno reālists prāts ar vien-

mēr pieaugošiem piedzīvojumiem, t. i. ass un skaidrs skats uz neideālo cilvēku un pasaules īstenību, ar kādu tik bieži sastopamies. Tikai tad ideālo centienu realizēšanai grūtības nenovērtēsim par zemu, tikai tad tiksīm bērniskīgam viedoklim „visu vai neko“ pāri un ari mazākus panākumus, kas ved tuvāk ideālam, turēsim augstāk nekā radikālu pastāvošā postīšanu. Neskatoties uz visiem šķēršļiem, grūtībām un vilšanos, palikt uzticīgam saviem ideāliem un tiem tuvojties ar neatlaidīgu, centīgu darbu, nekā pastāvošā nesagraut, kamēr skaidri nezina, ko likt vietā; visos jauninājumu mēģinājumos būt morāliski atbildīgam: tas ir nobrieduša ideālisma pierādījums. Godbijībai pret vērtīgo jāparādās arī tanī ziņā, ka mēs cilvēkos redzam vērtības, kādas viņos ir, tās atzīstam un cienam. Mums jābūt skaidrībā, kas mums var būt autoritāte, kas vadonis, priekšzīme, draugs un biedrs. Sāpīgi paliek ap sirdi, noskatoties vēsturē, ka daudzi lieli cilvēki, kamēr tie ir dzīvojuši un darbojušies, guvuši tikai nesaprašanu, atstumšanu, pat izsmieklu; tikai pēc nāves tiem ir parādīta pienācīga atzīšana un cieņa. Mums jācenšas redzēt un atzīt lieli gari arī patlaban dzīvojošu cilvēku starpā, tādā ziņā pārvarot nelabvēlību „neviens pravietis tēvu zemē netiek cieņīts.“

Respektam jābūt arī pret lietpratējiem. Kur īsta kultūra valda ar savu darbu un dzīves uzdevuma sadalījumu, tur katrs nevar visa zināt. Un tāpēc lai tas nemas par visu spriest!

Zināma cieņa pienākas beidzot katram cilvēkam, jo katrs ir aicināts darboties vērtīgā piepildīšanā, kas arī ir visa kultūras darba saturs. Mēs neviena cilvēka nedrīkstam turēt tikai par līdzekli savam mērķim, mums tas jāuzskata kā pašvērtība un pašmērķis. Kants uzskata to kā tikumības pamata likumu. Tikai par līdzekli cilvēks mums noder tad, ja viņu izmantojam un pilnīgi padodam mūsu gribai un varai. Kundzība ir grēks pret cilvēka cieņu. Kas pēc sava amata un stāvokļa var pavēlēt, tas nedrīkst prasīt respekta un paklausības tikai savai personai, savām (privātām) iegribām un vēlēšanām, bet vienīgi vispārības labā, par kuŗas pārstāvi viņš ir likts, sajūtot

sevi par viņas kalpu. Ari īsta vadonība nav kundzība, bet kalpošana vispārībai, sabiedrībai.

Tomēr cilvēku cieņa nepavēl katru citu cilvēku darbību atzīt par labu, vai arī par to tikai labsirdīgi pasmaidot klusu ciest. Mūsu cieņa, īstenībā ņemot, zīmējas nevis uz cilvēku, kas viņš ir, bet gan kādam tam jābūt tani vietā, kurā tas nostādīts. Un te var būt mūsu pienākums otram taisni aizrādīt trūkumus un kļūdas, pie tam tā, lai viņš sajustu, ka mēs nosodām nevis viņu kā cilvēku, bet viņa izturēšanos. „Mūsu noziegums pret noziedzniekiem ir tas, ka viņus uzskatām par neliešiem,“ saka Nicše. Bet tāpat gribētos šinī vietā atgādināt viņa otru izteicienu: „Ko nevaram vairs mīlēt, tam jāiet garām.“ Kur dzīvē neesam spiesti pēc amata tiesāt un sodīt, tur labāk ciest klusu. Visvairāk un visbiežāk cilvēki nogrēko pret īsto cilvēku cieņu ar aprunāšanu un farizēisku tuvāka notiesāšanu. Lai tāpēc biežāk skan mūsu ausīs Jēzus vārds: „Netiesājiet!“

Cilvēku cieņa apzīmē un prasa arī cieņu pret visu, kas citiem ir svēts: viņu ideāliem un paraugiem, pret visu, kam tie veltī savu mīlestību un sajūsmu, pret reliģiju, viņu tautību, amatu, ģimeni u.t.t. I e c i ē t ī b u prasa ne tikai šaurā reliģijas laukā. Iecietība (tolerance) zīmējas ne tikai uz „baznīcas ticīgo“, bet arī uz „brīvdomājošu“ un „neticīgu“. Nostādīt pēdējo jau iepriekš par netiklu, augstprātīgu vai jukušu, to darīt lai izsargās ticīgais. Iecietība beidzot jāprasa arī pret savādniekiem un vientuļiem. Visraksturīgākā pūļa cilvēku pazīme ir tā, ka tie uztraucas par cilvēku, kas citāds nekā viņi un iet savus īpatnējus ceļus. Savā uzpūtībā un vārigā pašsajūtā tie uzlūko sevi par tāda nicinātiem, tāpēc ka tas neturas ar viņiem kopā un nesatiekas ar tiem.

Ar šo pārkairināto pašsajūtu arī izskaidrojas, ka lielākā daļa cilvēku necieš pretrunu, aizrādījumu pat lietišķā un saudzējošā veidā. Tie jūtas tūlīt ar to nepietiekoši cieniņi, ja viņiem aizrāda, ka tie varētu būt pārskatījušies, maldījušies vai nav kā zinājuši. Ar to viņi jūtas aizkārti savā personā un spējās. Te nu kļūst saprotams, kāpēc domu starpības cilvēkus tik bieži noved pie personīgā naida. Bet arī t ā d u cilvēku nav daudz, kas spējīgi dot

lietišķus aizrādījumus un kritiku. Tas sevišķi parādās zinātniskās kritikas laukā, bet jo vairāk un redzamāk politiskā dzīvē, presē un partiju cīņā. Te nu personīgas ķengāšanas cīņas veids ir tik izplatīts, ka smalkas dabas cilvēki vēlas būt tālu nost no politiskās dzīves. Tāpēc gan ikvienam, kas savai tautai grib labu, būtu no savas puses pēc iespējas par to jāgādā, lai politiskos iztirzājumos, presē un sapulcēs valdītu lietišķs tonis. Vajadzētu nonākt tik tālu, ka zināmā sapulcē liedz vārdu runātājam, kas savu pretinieku apkaņo tikai ar personīgas ķengāšanas paņēmieniem. Politiskās sapulcēs, kam mērķis galu galā taču ir tautas labklājība, vajadzētu valdīt pieklājībai, lietišķībai un nopietnībai kā baznīcā. Par pretinieku vajadzētu būt domās, ka tas iet uz to pašu mērķi, tikai pa citiem ceļiem un ar citiem līdzekļiem. Pāri visam, kas cilvēkus šķir, vajadzētu stāvēt vispārībai. Tāpēc arī tēvzemes mīlestībai, nacionālai apziņai vajadzētu būt visu, bet nevis tikai dažu — zināmu partiju tiesībai un īpašumam. Ar to šīs pēdējās iekrīt farizēismā, ievaino citus un saģiftē partiju cīņu. Bet partiju cīņas pēdējais mērķis lai būtu nevis cīņa, bet saprašanās.

Kā cienībai un godbijībai jāpārvalda visas mūsu attiecības ar citiem cilvēkiem, tāpat tai ir jāparādās dzimumu dzīvē. Nevar domāt augsti par cilvēku un padarīt netīru viņa izcelšanos. Viss nekaunīgais ir pret godbijības garu. Protams, ir arī aplams kauns kā liekkautrība, svētulība u. tml. Aplams kauns, p. piem., bija par iemeslu arī tam, ka audzināšanā dzimumu jautājumu noklusēja, turēja par neesošu, un tas kaitēja seksuālai audzināšanai. Protams, te nav nekas līdzēts tikai ar „apgaisojumu“. Un ja to dara nelaikā un nemākuļi, tad tas vairāk var kaitēt, nekā labu darīt.

2. Goda sajūta.

Mums citi ir jāgodā; bet mēs arī prasam, lai tie mūs godātu. Tāpēc mums ir tā jādzīvo, lai viņi mūs varētu godāt. Katrs ar savu personu, īpašībām, izturēšanos un darbību modina citos vai nu piekrišanu, vai nepiekrišanu, atzišanu un cienīšanu, vai arī nicināšanu. Tā ceļas par viņu

tāds kā vispārējs spriedums. Un ja šai domai, spriedumam ir laba skaņa, tad to nosauc par cilvēku „slavu“ jeb „godu“.

Valsts šo „godu“ (ko šē varētu nosaukt par „ārēju“) ņem savā sargāšanā, sodot, p. piem., par aizkāršanu, apvainošanu. Valsts arī pati izlieto soda līdzekļus pret tiem, kas par savu godu nav bijuši nomodā, atņemot vēlēšanu tiesības, nepielaižot par aizbildņiem, pie zvēresta un tml. Blakus šim pilsoņa (polītiskam) godam šinī pašā jēdzienā vēl ietilpst sabiedriska gods. Tas parādās tādā mērā, kādā cilvēks (individs) izpilda zināmas sabiedrības prasības. Šīs prasības atsevišķās sabiedrībās var būt dažādas un saskaņā ar tām izveidojas arī goda jēdziens dažādi. Mēs runājam par zinātnieku, mākslinieku, virsnieku, ierēdņu, tirgotāju godu un par studentu goda jēdzienu. Ari strādniekiem nodibinājies savs goda jēdziens. Pēc šā pēdējā, p. p., streika laušanu uzskata par negodīgu. Var arī būt, ka gods aizliedz to, ko likums pielaiž, jeb arī tas prasa to, par ko valsts soda. Sevišķi sajūtama šī nesaskaņa divkāujā. Ja zināmās sabiedrības grupās tā tiek uzskatīta par līdzekli, ar ko varētu dabūt atpakaļ ievainotu godu, tad tas ir maldīgi. Gatavība uz divkauju pierāda drosmi, varbūt arī labu ieroču pārvaldīšanu, bet ne to, vai apvainojums vai pārmetums ir pamatots vai nē. Ja iznākums par labu apvainotam, tad tas var viņa godu atjaunot. Ja ar divkauju (dueli) grib par goda aizkāršanu sodīt jūtamāki nekā ar goda tiesas spriedumu vai valsts likumu, tad aizmirst, ka šis duels var nākt par ļaunu taisni cietušam. Ka smagi apvainotais stingri prasa pēc gandarījuma, tas ir saprotams, bet morāliski nevar atzīt, ka tāpēc jāķeras pie neprātīgas darbības, kas nozīmē valsts likuma neievērošanu. Valsts ciešais uzdevums ir gādāt par iekšēju mieru, tāpēc tā divkauju nevar pielaist. Un ja par divkauju ir mazāks sods nekā par ievainošanu vai nokaušanu citos apstākļos, tad tas notiek tikai aiz zināmas ievēribas pret goda jēdzienu, kāds valda „augstākās“ sabiedrības šķirās. Šī izcila ievēriba dara uztraucošu iespaidu. Un šē redzam vēl citu pamatu, kāpēc duela ieraša no morāliska viedokļa ir jāskaita par n e t i k u m u.

Kā pats goda jēdziens, goda aizkāršana un atjauno-

šana var būt ārējs, tā arī atsevišķa individa iekšējā izturēšanās pret godu nav vienmēr pareiza. Pārspilēta svara likšana uz citu atzišanu un piekrišanu pie tiem parādās uz pūtībā un godkāribā. Pie tam uzpūtīgais daudz nemaz neprasa: tumšu acu pāris, skaista kakla saite, dārgs pulkstens vai lepns suns — viss vienalga. Un ja viņš nevar iemantot nopietnu cilvēku apbrīnošanu, tad tam pietiek bērnu un muļķu apbrīnošanas. Komiski novērot, ka pat garīgi augsti stāvoši un spējīgi cilvēki dažkārt krit uzpūtībai par upuri un bieži kļūst iedomīgi, zīmējoties pat pavisam uz blakus lietām.

Kamēr uzpūtīgais viegli kļūst smieklīgs, gaidot pēc cildināšanas par pārkumu, kas patiesībā nebūt nepastāv, tikmēr godkāriģais bieži tiešām mūs piespiež sevi cienīt ar izcilām īpašībām un krietnu darbību. Pie tam vienmēr piedzīvojam pie viņa tādu momentu, kas izceļ kailo pašmilību, kas traucē vai mazina mūsu morālisko atziņu. Kaut ko padarīt lietas pašas labā, sevi aizmirstot, to godkāriģais nespēj. Tāpēc arī viņa darbības lietišķību aptumšo personīgie nodomi. Pie tam godkāriba var pāriet slavas kāribā un palikt par bistamu slimību, kas cilvēku iekšēji sagrauž vai viņu apzinīgi spiež uz nemorālisku darbu.

Ar uzpūtību un godkāribu nāk ārēja goda pārvērtēšana. Vislabāk cilvēks no tā atsvabināsies, apsverot, cik necienīgā iekšējā atkarībā viņš nonāk ar šām abām īpašībām. Cilvēks pilnīgi alkst pēc citu apbrīnošanas un atzišanas. Bet katrs, kas grib no otra kaut ko iemantot, lai sargājas nokļūt pazeminošā un atkarības stāvoklī. Notiek brīnums tādā ziņā, ka tas, kas ar visu sirdi grib pacelties pār citiem, patiesībā viņu priekšā sevi pazemina. Kas vienreiz pie šī necienīgā stāvokļa atziņas būs nācis, tanī modīsies lepnums, kas viņu no šādas garīgas verdzības izvedīs ārā.

Ar „lepnumu“ šē nav domāts kaut kas augstprātīgs, kundzisks vai arī arišķīgs, bet gan pašapziņa, kas dibināta uz patiesu pārkumu un īstām spējām. Šinī nozīmē lepnaiss nemeklēs pēc atzišanas un goda, bet priecāsies, ja to viņam parādīs kā pelnītu.

Ja mēs šādu istu lepnumu, kas atsevišķo per-

sonu atsvabina no iekšējās atkarības no citiem, vērtējam augstāk par godkārību, tad lai nepaliek neatzīts, ka godkārība, sevišķi jaunībā ir nepieciešams pamudinājums spēku un spēju izlietošanai un ka godkārība nav sliktākais vēl neattīstītu morālisku jūtu aizvietoājums. Kas citu dēļ labu dara un jaunu ienīst, tas stāv augstāk mazākais par tādu, kas padodas slinkumam un vājībām. Tādam cilvēkam, protams, stāv morāliski pāri tas, kas savā sirdsapziņā sajūt dzinējspēku uz krietnu, morālisku dzīvi. Tādam arī goda jēdziens ir iekšēji noskaidrots un apgarots. Ko citi par viņu domā un runā, nav tam tik no svara, kā viņa paša sirdsapziņas balss. Šī tiesneša priekšā savās krūtīs meklē tas savu godu.

Ists lepnums un noskaidrota goda sajūta savienojas pati no sevis ar kautrību un pazemību. Kas ar iekšēju patiesīgumu pārbauda savu dzīvi, tas allaž pārliecināsies, cik ļoti tālu viņš stāv no tā, kādam īstenībā tam vajadzētu būt. Šāds apzinīgums smalkus un bailīgus raksturus var novest pie izmisuma un sevis nievāšanas; tāds lai dara pašapzinīgākus skats uz citiem, kas arī nav nemaz labāki. Tas pasargās viņus no sevis pazudināšanas un kļūdas piešķirt tikai sev par vainu ierobežotību un nepilnību — šo vispārcilvēcisko īpašību.

Vispārīgi dažiem cilvēkiem nav viegli nonākt pie īstas pašapziņas, kas noteic robežas starp augstprātīgu sevis pārvērtēšanu un starp bailību. Katrā ziņā neproduktīva prātošana par sevi nav īstais ceļš uz mērķi, jo tā var novest vai nu brīnīškās illūzijās, ja aiz vienkāršas sajūsmas par cēlo un augsto sapņo daudz ideālāk nekā pats īstenībā ir, vai arī pie pašmocības. Šinī jautājumā Goethe ir teicis skaistus vārdus: „Kā cilvēks var mācīties pats sevi pazīt? Ar prātošanu nekad, tikai ar darbību. Pamēģini darīt savu pienākumu un tu redzēsi tūlī, kas tu esi.“ — Ista pašcieņa izteicas arī izturēšanās veidā un tonī, satiksmē ar citiem cilvēkiem. Lai citu atzišana nenoved mūs pie lišanas un glaimošanas, un lepnums lai nepadara mūs aukstus un nelaipnus! Cilvēku šķira, kas uz augšu klanās un uz apakšu speļ ar kāju, ir sevišķi pretīga. Bieži atstumjam cilvēku, nepadomādami nemaz par cilvēka

cieņu un dažkārt pārgalvigā gara stāvoklī būdami ņemam to kā joku. Ari pieauguši cilvēki vispār bez ļauna nodoma izturās pret bērniem nicinoši. Tas audzināšanā noved pie smagām kļūdām. Gudrākā un svarīgākā audzināšanas mācība paliek vecais teiciens: maxima reverentia debetur puero. (Vislielākā cieņa pienākas bērnam.) Visātrāk iemantos bērnu uzticību un pieķeršanos, ja viņu darbību (ari spēli) ņems nopietni.

3. Pašsavaldišanās. (Mērenība un drosme.)

Bērns ir savu tieksmju (dziņu) rotaļas lieta. Ari pieaugušie par daudz bieži ļaujas vadīties savā dzīvē notā, kas viņos nejauši pamostas. Tas var novest pie nepārliktas, untumainas darbības, ari pie tādas, kas mums pēc tam sāpīgi jānožēlo. Bez iespaida paliktu sirdsapziņa, gudrība un godbijība pret vērtībām, ja visām tieksmēm būtu ļauts bez kavēšanās piepildīties, ja tās nebūtu padotas mūsu vērtību apziņas kontrolei, t. i. mūsu sirdsapziņai. Tamdēļ pašsavaldišanās ir nepieciešams audzināšanas un pašaudzināšanas mērķis. Pašam sevi dabūt savā varā — tas nozīmē palikt savām tieksmēm par kungu, tas nozīmē celt uz troņa sirdsapziņu, tas nozīmē attīstīt sevi īsto „gribēt”. Šī griba tomēr ir katras tikumiski ievērojamas darbības sākums un dvēsele, un ja tikumiskām vērtībām norādam augstāko pakāpi, tad tāda pienākas ari gribai. To ir izteicis Kants savā zīmīgā teicienā: „Nav nekā pasaulē, un ari ārpus viņas nevaram iedomāties, ko bez ierobežojuma varētu par labu turēt, kā tikai vienīgi laba griba.”

Pašsavaldišanās pieņem dažādus veidus, skatoties pēc dziņām, tieksmēm un afektiem, par kādiem jāvalda. Pret juteklīgām tieksmēm, kas mums ar dzīvniekiem ir kopējas, tā parādās kā mērenība. Mūsu pienākums nevis šīs tieksmes iznīcināt, bet gan ieturēt mēru viņu apmierināšanā. Pārmērība arok ari visstiprāko veselību. Baudas kāre vājina spējas un nes mums vilšanos īstā laimē. Tā padara dvēseli nabagu un trulu un nespējīgu pacelties līdz garīgām vērtībām, kurām mūsu sirdsapziņa tomēr ir ierādījusi vispārāko vietu.

It sevišķi daudz pašsavaldišanās un pašpārvarēšanas jāparādās dzimumattiecībās; jo tā ir visspēcīgākā, kas cilvēkus var pazemot, novest dubļos un kauna pilnā verdzībā. Cik daudz centīgu jaunekļu tai nav krituši par upuri. „Kādreiz tie domāja būt varoņi, tagad tie ir izvirtuļi.“

Ja strauja cenšanās pēc brīvības piepilda tikai apslēpto vēlēšanos „izdzīvoties“, tad tiešām nebrīvība ir labāka, cik tālu tā pasargā miesu un dvēseli no saģiftēšanas. „Ir dažs labs, kas aizsvieda projām savu pēdējo vērtību, kad bija pametis paklausību.“

„Vienkārša seksuāla „apgaismošana“ palīdz šinī lietā maz vai pat nemaz. Katrā ziņā tā nedrīkst izpostīt kauna jūtu, bet tai jāmodina bruņnieciski instinkti uz cenšanos un patikšanu valdīt pār sevi. „Viss, kas atbrīvo mūsu garu, bet kas nedod varas pār mums pašiem, ir no ļauna,“ saka Goethe. Ar garīgo atbrīvošanos klusībā cerē kaut ko iegūt sev arī mūsu juteklīgās tieksmes un kaislība.

Cīņa ar viņām ir vieglāka, ja tām neizdodas iespieties dziļāk mūsu apziņā un interesēs. Jo vairāk kāds cilvēks iesilst par vērtīgiem uzdevumiem un ziedo tiem savus spēkus, jo mazāk paliks pāri enerģijas dzimuma tieksmēm. Ka kārtīgā dzīvē, sevišķi atturēšanās no alkohola un no visa, kas seksuālā ziņā varētu kairināt, atvieglina arī šo cīņu, — jau sen atzīta lieta. Dažu ārstu uzskats, ka atturēšanās no dzimuma satiksmes varētu kaitēt veselībai, no šī paša aroda autoritātēm ir atzīts par maldīgu. Gluži pareizi tie ir norādījuši arī uz dažiem pārspīlējumiem šinī jautājumā daudzos rakstos. Pašapmierināšanās (onanisms) var būt kaitīgs nerviem, bet nekādā ziņā nav par cēloni mugurkaula tuberkulozei, kā to bieži apgalvo. Bailes no tā ir padarījušas dažu labu nelaimīgu. Ar dzimumu satiksmi ārpus laulības cilvēks riskē saslimt ar ļaunām slimībām, kā sifilisu, triperi. Kas kritis par upuri šīm briesmām, tā svētais pienākums griezties pie ārsta un izpildīt apzinīgi viņa pavēles. Pretējā gadījumā tas krietni par upuri lielam ļaunumam, kas vēlāk nāk arī pār sievu un bērniem. Vajadzētu būt paradumam (varbūt arī likumam), ka noslēdzot laulības jāuzrāda veselības apliecinājumu. Negodīgi rīkojas tas, kas iedodas laulībā, zinādams

šādas savas slimības. Vai var cilvēku milēt un tomēr to nodot slimībai un nelaimei?!

Dzimumu satiksme bez mīlestības pazemo cilvēku par dzīvnieku, pat padara zemāku par to. Nav cilvēka cienīga lieta, ja tikai ar dzīvniecisku dziņu cilvēki padodas dzimumu tieksmei, pie kam trūkst garīgas mīlestības spēka un svētuma.

No veciem laikiem pazīstams vārds: nedari nevienai jaunavai sāpju un neaizmirsti, ka arī tava māte ir bijusi jaunava! Kas paved jaunavu, ir noziedznieks pret cilvēciskas cieņas morālisko pamatlikumu, ka tas savu līdzcīvēku uzskata tikai par līdzekli savu tieksmju apmierinājumam; tas to neuzskata kā līdzvērtīgu p e r s o n u, bet kā kādu li e t u. Briesmīgi apdraud katras tautas garīgo un miesīgo veselību prostitūcija, un nav ciešami nekādā ziņā tie apstākļi, kas spiež jaunavas ar miesas pārdošanu gādāt par savu eksistenci.

Patī daba mūsos ielikusi kauna jūtas kā vērtīgu, sargājošu instinktu. Nožēlojams ir jauneklis, kas ar bezkaunīgu runu vai darbu domā spīdēt! Kaunam pievienojas vērtīgi pavadoņi kā skaidrība, varonība. Gribot negribot mēs piešķīram neizteicamu augstāku vērtību tam, kas spēj sevi savaldīt un pārvarēt, nekā tam, kas padodas savām tieksmēm un baudai. „Bauda padara cilvēku zemu“ Nožēlojamu morālisku pagrimšanu pierāda tauta, kas padodas tikai izpriecai un baudām. Tai trūkst īstā cildenuma, garīga spēka un lieluma. Baudīt — nozīmē gribēt iegūt kaut ko no ārienes, tā tad nozīmē garīgu nabadzību un nespēku. Kas spēj atteikties arī no atļautas baudas, tas pierāda gara pārākumu pār jūteklīgām tieksmēm. Mums vienmēr jāpatur kā pamatlikums, ka garīgais ir vērtīgāks par jūteklīgo, — un pirmajam jābūt par pavēlnieku. Tāpēc uzskatam par pareizu brīvprātīgu atsacīšanos (p. p. ēšanā un dzeršanā) vai arī brīvprātīgu padošanos neērtībām, kas vienmēr stiprina garīgo gribu par tieksmēm (dzinuliem). Šāda askēze (vārds nozīmē vienkārši — vingrināšanās) pamatojas nevis uz jūteklīguma un tieksmju nicināšanu, vai arī, ka tās turētu par kaut ko grēcīgu; tā grib tikai panākt gara valdību pār cilvēku. Sevišķi vērtīga askēze — atturēšanās no dzeršanas un smēķēšanas,

jo ar to cilvēks neatsakās tikai no zināmas baudas, bet tiek pasargāts no alkohola un nikotīna ļaunuma un no pavisam nevajadzīgas naudas izdošanas. Bezprātīgi un bez apziņas izturas pret šiem cilvēkiem tas, kas par viņiem smejas. Jau cieņai pret indivīda brīvību un pašnoteikšanos vajadzētu to aizliegt, nerunājot pavisam par spēku un pašaudzināšanu, kas parādās šinī atturībā.

Pašsavaldīšanās grūti audzināma dažāda veida mūsu dvēseles izpaudumos, kā dusmās, naidā, atriebībā, skaudībā, nepacietībā. Cik daudz ļaunuma un nelaimes nenāk pār cilvēkiem aiz šām kaislibām. Mums jābūt spējīgiem ne tikai a t t e i k t i e s, bet arī p a n e s t, paciest. Padomāsim tikai par dusmām. Daudzreiz vīriešu dzimums padodas šim dusmu velnam. Neskaitāmas laulības postas tas, ka vīrietis nespēj savu ātro dusmu savaldīt. Ja par katru neizdevušos maltīti, vai izkritušu un neiešūtu pogu ļaus norisināties mājas „scenai“, šāda uzvešanās, ja tā bieži atkārtojas, arvienu pasliktinās. No īgnas klusēšanas, vai arī uzbudinātām, kodīgām piezīmēm rodas viegla pāreja uz lamu vārdiem, sāpinošiem pārmetumiem, brutālu izturēšanos, ar ko daudzreiz cilvēki padara dzīvi par ellī, lai gan pēc ārējiem apstākļiem tie varētu būt laimīgi.

Pašsavaldīšanās parādās arī uzcītīgā darbā, kārtības un solījuma turēšanā, jo šie jāpārvar pieķeršanās ērtībām. Pašsavaldīšanās pasargās vispusīgi apdāvinātu cilvēku no „saraustišanās“ uz daudzām pusēm, tā ka daudzreiz tas nepierāda nevienā vietā sava krietnuma un spēju.

Pašsavaldīšanās pieņem d r o s m e s un d r o š s i r d ī b a s raksturu pret visu, kas mūsos modina vai nu sāpes, bēdas, ciešanas un nepatīkšanu, vai arī kas iedveso bailes, rūpes un raizes. Dzīve nes tik daudz nepatīkšanu un grūtību, ka jūtīgais gandrīz nevar pastāvēt. Ar savu žēlošanos un vaimanāšanu viņš paliek par nožēlojamu nespēka tēlu. Kas grib dzīvot, tam jābūt spējīgam sakošiem zobiem panest dzīves grūtības, tam jāmacās pie laika ciest, ne gausties. Šinī ziņā dažas sievietes „stipro dzimumu“ daudzkārt apkauno ar savām spējām panest drošsirdīgi un bez vaimanām sāpes un nepatīkšanas.

Vēl smagāk nekā acumirkļīgas ciešanas gulstas uz dažiem cilvēkiem bailes no nākamā, varbūtējā. Bailes un

nedrošība celas no garīga nespēka. Ko tas pārņem, zaudē dzīves prieku, mieru un drošību. Bailīgais nespēj dzīvot tagadnē; viņš vienmēr domā par varbūtējām briesmām, ciešanām, zaudējumiem. Nekādi panākumi to nevar darīt laimīgu, neviena svētku brīža tas nevar pavadīt ar priecīgu sirdi: visur viņš redz bailu un rūpju spoku. Tā aiziet viņam gaŗām tagadnes vērtības, tāpēc, ka viņš dzīvo tikai nākotnē un šī nezināmā un nenoteiktā tur viņu bailēs. Bailes nes sevīm līdz arī melus, izlikšanos, viltību un neuzticību. Tā var būt par cēloni arī mantkāribai un skopumam; jo bagātais, bet bailīgais, vienmēr sevi grib nodrošināt pret briesmām un zaudējumiem, kādus tas iedomājas. Ceļš uz laimi bailīgam ir tikpat kā aizsprostots un ceļš uz morāli un tikumu lielā mērā apgrūtināts.

Daudz vieglāk ir abējādā ziņā dūšīgajam un drošsirdīgajam. „Drošam pieder pasaule“, skan vecs sakāms vārds. Šo īpašību garīgā sakne — spēks, stiprums. Drosme parādās vairāk uzbrukumā, drošsirdība aizsardzībā. Šinī ziņā nedrīkstam domāt vienīgi par karu un kauju. Dzīve, arī vismierīgākos laikos, sniedz tik daudz gadījumu, kur var parādīt drosmi un drošsirdību, ka maldas tie, kas domā, ka karš esot tāpēc nepieciešams, lai cilvēki nenogrīmtu bailībā, vājībās un neizlutinātos. Ļoti zīmīgi ir kādreiz Bismarks teicis: „Drošsirdību vāci ir vienmēr parādījuši kaujas laukā, bet tiem trūkst drosmes civilā dzīvē.“ („Zivilcourage“). Dažs labs, kas aukstasinīgi iet pretīm ienaidnieka lodei, nav spējīgs aizstāvēt savas partijas priekšniecības priekšā. Drosmei un drošsirdībai jāpierādās pret iespaidīgām personām, vai uzbudinātā sapulcē, aizstāvot uzskatu, ja arī iepriekš zina, ka to uzņems ar nepatiku. Drošsirdība parādās arī tad, ja kāds taisnības un patiesības dzīts atstāj ticības apliecību, ko miljoni ir turējuši par savu stiprumu un viens pats iet ērkšķaino, grūto ceļu. Ne mazāk drošsirdībai jāpierādās sabiedrībā, kas izsmej un nicina reliģiju un ticību, aizstāvot un apliecinot šo ticību atklāti.

Visur, kur vien tik paskatāmies, drošsirdība saņems mūsu piekrišanu un bailība nicināšanu; drosme pastāvīgi pamudinās uz spēcīgu darbību un jau ar to būs bieži ieguvusi panākumus, kur bailīgais vēl nebūs nācis ne pie kāda

slēdziena. Patiesībā arī neviens bailīgais nešaubies par drosmes un drošsirdības vērtīgu un piekritīs arī no visas sirds Goethem, kas saka, ka bailīgums padara cilvēku vāju un nebrīvu, bet tikai drosme to ved pie laimes un brīvības.

Uz līdzšinējā iztīrājuma pamata būs saprotams, ka morāles filozofi, sākot ar Platonu (427.—347. pr. Kr.), ir atzinuši gudrību, mērenību un drošsirdību par kardināltikumiem, t. i. par īpašībām, ap kurām grozās visa morāliskā dzīve.*) Mēs gudrībai pievienojam godbijību, lai uzsvērtu, ka ar vērtīguma zināšanu vien nepietiek, bet mums jābūt iekšēji tā satvertiem. Mērenība un drosme — abas mums pierādījās kā pašsavaldīšanās galvenākās un ievērojamākās darbības. Varētum teikt: arī kā spēcīgas gribas darbības, kas tiecas uz gudrības nosprausto mērķu sasniegšanu un neļaujas no tiem ne ar ko novērsties — ne ar to, kas mūs kairina un novirza, nedz arī ar to, kas mūs varētu atbaidīt un mums stāvēt ceļā.

4. Pareiza izturēšanās pret miesu un tās vajadzībām (prasībām).

Līdz šim mēs apskatījām cilvēka iekšējo (dvēseles) dzīvi sakarā ar sirdsapziņu un tās vadošo „gribu“, kā arī ar dabiskām jūtām, afektiem un tieksmēm. Visos šinīs iztīrājumos pieturējāmies pie vispārējā viedokļa. Sekojot šim pašam mērķim, turpināsim savus iztīrājumus, turpmāk piegriežot atsevišķu vēribu apstākļiem, kādos cilvēkam jādzīvo.

Visciešāk cilvēks saistīts ar savu miesu un miesīgo dzīvi. Lai šī saistība morāliski pareizi tiktu noteikta, jāpatur prātā, ka garīgais ir vērtīgāks par miesīgo. Tas nenozīmē, ka pēdējais nemaz nav vērtīgs, vai ka tas būtu kaut kas zemāks, nicināms. Dzīvība un veselība pašas par sevi ļoti vērtīgas mantas. Miesa dabū augstāku

---

*) Nosaukums nāk no vārda *cardo* — durvju iekārmie. Kā ceturto kardināltikumu minēja vēl taisnību; ar to vēl sastapsimies turpmāk.

apgaismojumu no garīgā, cik daudz tā ir dvēseles atspoguļojums, viņas kalps un simbols. Ja cilvēks ir slims, izlutināts, tad miesīgais spiežas pirmā vietā. Ja cilvēks cita nekā nedara, bet dzīvo tikai veselībai, tad tā ir tukša dzīve. Cilvēkam jābūt stipram, norūdītam, izturīgam un veiklam savā ķermenī, lai tas būtu visiem uzdevumiem spējīgs, ko sev nes līdz gara un kultūras dzīve. Sevišķi jaunatne nedrīkst aizmirst miesas un veselības svarīguma. Daudzreiz taisni garīgi spējīgie nepiedodamā kārtā neciena fiziska darba, vingrošanas un sporta. Tā ir vairupja neapdomība vai arī nolaidīga pienākuma neievērošana.

Tā kā miesa zināmā mērā ir dvēseles atspoguļojums, tad cienām cilvēka skaistumu, veiklību, savaldību, drošību un dabiskumu kustībās. Neizglītota cilvēka pazīme paliek viņa „lempīgā“ iešana un izturēšanās un izlaidīgā uzvešanās. Kas īsti attiecas uz miesīgo prasību apmierināšanu, tad mērenībai jāpaliek šē par noteicēju.

Kā miesīgā tā arī garīgā veselība prasa pēc darba un grūtību pārvarēšanas no vienas puses, miera un atpūtas no otras puses. Iztērētie spēki jāatjauno; bet arī tādām spējām jādod atpūta, kas darbā ir nogurušas. Īstas atpūtas pazīme ir tā, ka ar jaunu prieku un spēku stājas pie darba. Katra atpūta, kas atstāj „paģiras“, ir nosodāma. No tā varam spriest arī par to, kā daudzi pavada svētdienas un svētku dienas.

A p ģ ē r b s kalpo ne tikai veselības uzturēšanai pret aukstumu, vēju un dažādu laiku, bet tas ir arī kā pieklājības un skaistuma sargs. Jāpiezīmē, ka pie mūsu apģērba taisni tas, kas dod visam pārējam izteiksmi, paliek neaizklāts: seja un rokas. Bet apģērbs ir arī dažādu dvēseles un kultūras momentu izteiksmes simbols, kā prieku, bēdu, temperamenta, noskaņojuma, vecuma, dzimuma, amata, nācijas un laika. Lielās vēsturiskās personības tēlojamies zināmā viņu tērpā un nevaram tās iedomāties citādi bez komiskas sajūtas. Nevaram iedomāties arī kaņavīrus bez „uniformas“. Bez šaubām, uniformai ir liela nozīme kā kareivju pašsajūtas, tā arī disciplīnas ziņā.

Uniforma pie tam arī „puško“ Kas nepazīst sieviešu piekrišanas spilgtām uniformas krāsām. Tikpat labi zi-

nām, cik lielu vērību sievietes piegriež savam apģērbam. Jānožēlo tikai, ka viņas par daudz padodas tā saucamai „modei“ Ka daudzas modes ir bezgaršīgas un veselībai kaitīgas un viņu maiņa nes liekus izdevumus, to gan neviens neapstrīdēs, un tomēr cilvēki verdziski padodas modei. Kāda apkaunojoša nepatstāvība, kāds „aitu bara“ raksturs te izpaužas! Individuālam tērpam vajadzētu palikt par noteicošu. Ja jau sievietes aiz skaistuma apziņas, pa daļai arī lai patiktu, liek tik lielu svaru uz tērpu, tad katrai jaunavai un kundzei vajadzētu censties atrast viņas īpatnībai un būtībai piemērotu apģērbu.

Kā atsevišķam cilvēkam tērps, tā ģimenei dzīvoklis ar visu iekārtu paliek par viņas būtības un gara izteicēju. Bet tas var zīmēties tikai uz tautas mazāko daļu. Lielākai daļai šie dzīvokļi neatbilst pat mērenām labklājības un tikumības prasībām. Tomēr visumā ņemot, šē nav istā vaina meklējama ārējā grūtā stāvoklī, bet gan tautas audzināšanas trūkumā, kas izpaužas kā mazākos, tā arī pieaugušos. Ja šo trūkumu nenovērš, tad nepalīdzēs arī materiālā stāvokļa uzlabošana plašajās masās. Vienmēr vairāk izdos par ēdienu, saldumiem, dažādām baudām, tabaku un alkoholiskiem dzērieniem, bet par labāka dzīvokļa iegūšanu nedomās. Pašsavaldīšanās, juteklīgu iekārojumu apkaņošanā un aprēķinā par istām dzīves vajadzībām parādīsies arī ģimenes garīgais morālais augstums.

5. Pareiza izturēšanās pret saimniecisko dzīvi.

Savā iztīrājumā esam nonākuši pie saimnieciskās dzīves un cilvēka saistībām ar šo dzīvi kultūras laukā. Kāds ievērojams tautsaimnieks saka: „Saimniecība aptver visu darbību un iekārtu, kas apgādā cilvēkus ar laicīgiem labumiem, un skatās arī uz viņu izlietošanu.“ Tā kā cilvēks bez laicīgās mantas nevar eksistēt, tad viņa morālais pienākums ir to pareizi iegūt un izlietot. To iegūt var tikumiski visnevainojamākā veidā ar darbu. Tā kā kultūras attīstība ir nesusi plašu darbu un aroda sadalīšanu, tad katram jāizvēlās zināms arods. Arods noteic cilvēka dzīves

veidu un attiecības ar citiem cilvēkiem. Vai kāds paliek par zemkopi, amatnieku, tehniķi, mākslinieku vai ierēdņi, nav mazs un tikai kāds ārējs notikums, bet daudzējādā ziņā tam ir noteicoša nozīme cilvēka dzīves izveidošanā un viņa personīgā attīstībā. Aroda un dzīves biedrenes izvēle ir svarīgākā un grūtākā katra dzīvē. Bet cik nepatīkami cilvēki šinī izvēlē! Cik daudzreiz šie nepaliek izšķiroši tikai ārēji momenti, kam gadījuma raksturs!

Par svarīgu sociālu uzdevumu tagad uzskata padomdevēju iestāžu izveidošanu par aroda izvēli. Bet vēl nepieciešamākai jābūt dažādu arodu vienmērīgai novērtēšanai. Katrs arods, kas nepieciešams mūsu kultūras dzīvē, jāciena. Ielas tirītāja arods ir tikpat nepieciešams kā ārsta vai inženiera arods. Šo arodu dažāda novērtēšana paliks vienmēr, jo tā atkarājas no spējām un dāvanām: arvienu reti sastopamu dāvanu vai spēju vērtēs augstāk. Bez tam cilvēkā slēpjas dziļa tieksme pēc atzinīga pagodinājuma, kas kā atsevišķu individu, tā arī sabiedrību dažkārt pamudina uz krietniem panākumiem. Tomēr tagadējais sociālais uzskats par roku darbiem nav attaisnojams, tāpēc ka tos pienācīgi nenovērtē. Ka tas ir fakts, to pierāda vēsture. Jau senie grieķi un romieši fiziskus darbus (izņemot zemkopību) turēja par zemāku darbu un tos piešķīra vergiem. Viduslaikos zem kristīgas ticības iespaida fizisku darbu cēla godā. Humanisma (16. g. s.) un jaunhumanisma (18., 19. g. s.) laikmetos ar antīkā gara ieplūšanu mūsu zinātnē fiziskais darbs atkal nāca novārtā. Visus praktiskos arodus uzskatīja par tādiem, kas kalpo tikai materiālam labumam, un kam nav augstākas garīgas vērtības. Ari skolas, kas sagatavoja šiem praktiski saimnieciskiem arodiem, turēja zemākā cienā. Visam tam pievienojās tehniskā kultūra ar mašīnām un fabrikām, kas vecos fiziskus darbus lielā mērā nobīdīja pie malas.

Ja nu vēl pieņemam, ka fiziskais darbs ir pa daļai grūts, netīrs, pat veselībai kaitīgs, tad viegli sapratīsim, kāpēc tas nokļuvis necienā pat pie pašiem šī darba darītājiem, un ka vecāki savus bērnus ar visiem spēkiem centās sagatavot garīgam darbam, pat ja tas prasīja augstskolas izglītību. Ja arī šie arodi nesa peļņu un sociālu

cieņu, neaizmirsīsim tomēr, ka aiz šī iemesla radušies daudzi, kas nav piemēroti savam arodam un kas tāpēc ir par jaunu vispārībai un sev pašiem. Uz garīgu darbu skatīties kā uz vieglāku — aplama lieta. Kam pašam uz to nav dāvanu, tieksmju un patikšanas, tam tas būs daudz grūtāks un nepatīkamāks par fizisko. Sūdzībām par pārpūlēšanos vidusskolās, par vēsumu pret skolu, pat ienaidu pret to ir par iemeslu tikai tas, ka viņās iespiesti daudzi skolēni, kas savas spējas parādītu uz citu pusī. Neciešams ir aizspriedums, ka tos, kas nenoder augstāku skolu prasībām, tura par mazapdāvinātiem un „mulķiem“. Visām mūsu vidusskolām ir zinātnisks raksturs. Un tāpēc tikai tādi audzēkņi parāda tur sekmes, kas interesējas par zinātņi un ir sevišķi spējīgi uz teorētisku, abstraktu zinātnisku domāšanu. Turpretīm praktiskā, tehniskā un mākslas ziņā vienpusīgi apdāvināti nenoder šinīs skolās. Tos tad nu parasti tur par neapdāvinātiem, no kā cieš visa viņu turpmākā attīstība, jo ar tādu greizu spriedumu tiek laupīta viņu pašpaļaušanās un īstais prieks. Un tomēr arī šāda virziena spējas ir nenoliedzami vajadzīgas un no lielas nozīmes katras tautas kultūras dzīvē.

Viņu nesēji dzīvo konkrēti-uzskatāmā sfērā un nepaceļ to abstrakcijas augstumos. Tāpēc tādu spēju cilvēks paliek tuvāk īstenībai un dzīvei, ir vairāk piemērots ar stipru un izturīgu gribu sasniegt konkrētus mērķus un būt citiem par vadoni, vai arī ar tehniskiem atradumiem un mākām paplašināt un nodrošināt varu par dabu vai beidzot uzņemt vai radīt mākslas vērtības.

Ja arī mēs nostādām pienācīgā (cieņas) augstumā nezinātniskas spējas un fizisku darbu, tad tomēr fakts paliek fakts, ka pateicoties mašīnām šis darbs un spējas ir palikuši par kaut ko mēchanisku, kam nav dvēseles. Šī darba vienmuļība cilvēku gurdina un padara īgnu. Kas gadiem ilgi strādājis pie vienas un tās pašas mašīnas, ar vienām un tām pašām kustībām, ar tiem pašiem paņēmiem, tas varētu gan iedomāties, ka viņa darbs ir bez jēgas, bez satura un tāpēc tas nedod apmierinājuma, jo tas „nevar sajūst savā sirdī, ko viņa roka radījusi.“

Vai tad labāk nebūtu mašīnas iznīcināt? Bet tas nozīmētu: miljoniem cilvēkus nodot bada nāvē un mūsu

kultūras attīstību patvarīgi aizdzīt milzu gabalu atpakaļ. Bet mašina taču ārkārtīgā veidā atvieglinājusi cilvēka darbu, ņemot dabas spēkus savā kalpībā, pavairojusi milzīgi darba ražīgumu. Ar arodu šķīrošanu un ar darbu sadalījumu radusies darba vienpusība ir saimnieciski materiālās kultūras attīstības noteikums, kam arī garīgā kultūrā liela nozīme.

Šis attīstības likums parādās arī garīgā darbā. Ari še redzam ātru arodu speciālizēšanās pieaugumu, kas visu garīgo draud itin kā saberzt. Šis ir traģisks vilciens kultūras attīstībā, bet kas šo attīstību ciena, tam arī ar šo traģiku jāapmierinās. Aizvien grūtāk paliek radīt kaut ko krietnu savā šaurā arodā, parādīt pilnīgu cilvēku un palikt par harmoniski izkoptu personību.

Tāpēc mums uz šo uzdevumu jāskatās jo apzinīgāk. Ar darba laika saīsināšanu ir dota plašiem tautas slāņiem iespēja vieglāki tuvoties minētiem mērķiem. Tautas augstskolas kustība nāk tam pretīm ar to, ka uzskata par vienu no galveniem uzdevumiem izlīdzināt sociālo plaisu starp „izglītotiem“ un „neizglītotiem“, galvas un roku strādniekiem, vedot pie apziņas, ka t i k u m i s k ā s īpašības ir noteicošas personības vērtībā un pēdīgi, ka neviens arods pats par sevi nevar cilvēku nedz pacelt, nedz pazemot. Pat „visgarīgākais“, tautai un valstij svarīgākais caur zemu, pašmīlīgu darītāju var tikt likts novārtā un visvienkāršākais var tikt augstu celts.

Teorijā viss tas izklausās tik saprotams un tomēr daudzreiz mēs stāvam tāļu projām no šo domu ienešanas praktiskā dzīvē un nedomājam par to piepildījumu.

Ari tai pārliecībai būtu pilnīgi jāvalda, ka dzīve bez aroda un darba spējīgs cilvēks bez nodarbošanās ir kaut kas nemorālisks un negodīgs. Sliņķiem un staiguljiem to varam pielaist. Bet vēl paliek dzīvošana „no procentiem“, ko tura godā! Daudzi uzskata par savas dzīves un darba mērķi pēc iespējas ātru turības iegūšanu, lai tad drīzi vien varētu „likties mierā“, savu dzīvi iekārtot ērti, cik vien iespējams, un tad nodoties šai ērtību baudai. Kas grib dalīties pamatatziņā, ka darbs augstāk stādāms par bezdarbu un baudu, tas atteiksies no „procentu eksistences“ ideāla un turēsies pie uzskata, ka katram darba spē-

jīgam ir jāizlieto izdevība uz darbu un šinī ziņā jātur godā teiciens: „Kas nestrādā, tam arī nebūs ēst.“ Jo pretējā gadījumā tas kaut kādā veidā dzīvo no citu darba, no savas puses nedodot nekā. Kam ir iespējams dzīvot bez sevišķas noteiktas nodarbošanās, tam vajadzētu augļus jeb ienākumus, ko viņš dabū no citiem, censties nopelnīt, uzņemoties goda amatus un pienākumus vispāribas labā.

Ja arī nostājamies no morāliskā viedokļa pret ienākumiem, kas nenāk ar darbu, tad jo vairāk jāprasa atalgojums par katru, arī par garīgu darbu. Ka garīga darba strādnieki ar tiesību nevar prasīt pienācīga atalgojuma — ir aizspriedums no vergu laikiem.

No otras puses nevar neatzīt briesmas, kādām padots katrs, kā saimniecisks, tā arī garīgs arods, ja cēlais, krietnais un apzinīgais darbs nestāv vidus punktā, bet ja p. p. ārsts, mākslinieks, skolotājs un garīdznieks savu arodu uzskatīs tikai par peļņas līdzekli.

Kas attiecas uz iegūtā izlietošanu, tad mums jānostājas uz ceļa starp izšķērdību un skopumu. Uz izšķērdību ir sevišķas tieksmes jaunatnei. Sevišķi, ja jauns cilvēks vēl dzīvo no vecāku kabatas, un ja viņš redz, ka vienmēr nauda ir, un pats nav pārliecinājies, cik grūti tā daudzreiz pelnāma, tas ir gatavs to izdot riekšavām un neatsakās nevienai no savām vēlēšanām. Vispārīgi mēs redzam, ka tamlīdzīgi iegūvumi vieglā ceļā, kā piem. loterijā, spēlē, biržas spekulācijā tikpat viegli izgaist. Lai ievērojam: „Netaisna manta augļu nenes.“ Daži mēģina izšķērdību un greznumu attaisnot no saimnieciskā viedokļa, jo „nauda grozoties cilvēku starpā“. Tas nav iespējams arī tad, ja zināmā spēlē nevalda savtība, jo tiek aizmirsts, ka izšķiež spēkus, kam būtu jākalpo spiedošu vajadzību novēršanai. Kamēr tautā valda dzīvokļu nabadzība, nevar atzīt izšķērdīgi izgreznotās varšarnīcas, kuņas varbūt lieto tikai īsu laicīnu gadā.

Ja izšķērdība kā netikums galvenā kārtā pielīp jauniem, sevišķi impulsīviem un mākslinieciski noskaņotiem raksturiem, tad vecumā, sevišķi prāta cilvēks, ir pietams skopumam. Vecums tamdēļ tiecas uz skopumu, ka jūteklīgās kāres, kas jaunībā vilina cilvēku uz izdošanām,

palikušas vājas, ja ne mirušas. Vecums ir vienaldzīgāks arī pret līdzcilvēku domām, piekrišanu un spriedumiem. Cik izšķērdībai īss mūžs, tik sīkstas tas ir skopumam; beidzot tas var ņemt no „apsēstā“ dzīves prieku, pat pašu dzīvību. Ir bijuši skopi cilvēki, kas nomiruši bada nāvē par savu mantu. Sevišķu riebumu skopulis rada mūsos ar to, ka viņš personas augstākās vērtības vairs nepazīst, vārdā sakot, to nostāda vienlīdzīgi priekšmetam. Pat savu personu tas nostāda tikai kā „naudas skapja piederumu“

6. Pareiza izturēšanās pret garīgo kultūru (sevišķi zinātni un mākslu).

No saimnieciskās dzīves tagad pāriesim uz citiem kultūras laukiem un apskatīsim cilvēku attiecības ar tiem. Kā tādas minēsim: tikumību, likumu, zinātni, mākslu un reliģiju.

Ja šinī ziņā mēs runājam par „kultūras laukiem“, tad vārdam „kultūra“ piešķiram lietišķu (objektīvu) nozīmi. Bet mēs to lietojam arī personīgā (subjektīvā) nozīmē. Šinī pēdējā nozīmē saprotam atsevišķa subjekta līdzdalību kultūrā un viņas labumos. Kultūras darbu visumā, kā agrāk redzējām, varam uzskatīt kā vērtību piepildījumu (vērtības jēdzieni par ideju, labu, taisnu, patiesu, skaistu, svētu). Tiklīdz atsevišķu individu satver šīs kultūras idejas un tas ņem līdzdalību kultūras labumos (ražojumi, iekārta), kur šīs idejas ir dabūjušas savu piepildījumu, viņš, individs pats, tiek kultivēts. Ar savu dvēseles (un miesas) subjektīvo kultūru no dabas būtnes viņš paliek par kultūras cilvēku un savu dabisko individuālītāti tas izveido par „personību“ (cultura — „apstrādāšana“).

Katram veidošanas darbam ir vajadzīga viela. Un to mēs ņemam no kultūras, vai citus, vai sevi pašus audzinot uz labu un patiesību, vai nodarbojoties ar zinātni un mākslu, vai nododoties reliģijas dzīvei.

Tomēr kultūras idejām un labumiem mēs nepiešķiram pilnīgas nozīmes, ja to uzskatām tikai it kā barības vielu un darba materiālu atsevišķam individam. Par istu kultūras cilvēku, par istu tikumisku personību, viņš pa-

liek tikai tad, ja ar pašuzpurēšanos tas sevi nodod kultūras uzdevumu kalpošanā. Še mēs nākam pie slēdziena, ko lai īsti apzīmējam ar svarīgo vārdu „izglītots“. Daudzkārt ar šo vārdu saprotam zināšanas, zināmu veiklību domāšanā un runāšanā (ari uzvešanos). Šāda izglītība ir un paliek pavirša. Īsta izglītība aptver visu personību. Pār visām lietām tai jābūt sirds (jūtu) un gribas (rakstura) izglītībai. Bet šī parādās tā, ka cilvēku savās dziļākās jūtas satver godbijība un cieņa pret īsti vērtīgo, kas noteic ari mūsu izturēšanos.

Bet ja tikumības būtība ir tā, ka mēs cenšamies realizēt tik daudz vērtīgā, cik vien tas ir mūsu spēkos, tad tas nozīmē, ka tikumība tanī pašā laikā nav kāds nodalījums par sevi, kas mūs noslēdz no citiem kultūras laukiem, bet ka mūsu tikumiskais uzdevums — iegūt pret visiem šiem laukiem zināmu izturēšanos, lai varētu visur darboties līdzī vērtību realizēšanā, kur vien rodas ārējs gadījums un iekšējas spējas.

Kas attiecas uz atsevišķa individa izturēšanos pret tikumību, t. i. ja jautājam, kādas īpašības tam vajadzīgas, lai viņš savā dzīvē būtu tikumisks, tad tas jau ir visas šīs nodaļas iztirzājuma priekšmets, tā ka sevišķi tas nav jāiztirzā. Ari par l i k u m u un reliģiju nāksies vēlāk atsevišķi runāt. Tamdēļ šinī vietā tikai par attiecībām pret zinātni un mākslu.

Z i n ā t n e s, cik tālu tās cenšas pēc īstenības atziņas, sadalās divās galvenās grupās: dabas un kultūras zinātnēs.*) Pie zinātnēm pieskaitām ari filozofiju. Tās mērķis uz dabas un kultūras zinātņu darba pamata sasniegt pēc iespējas dziļumos aptverošu īstenības atziņu. Šo filozofijas daļu mēdz saukt par „metafiziku“ Nodarbojoties ar metafiziskiem jautājumiem, mūs pārņem šaubas, vai šie jautājumi ir pavisam atrisināmi. Tā, p. piem., mums jānāk pie skaidrības, kas ir īsti atziņa, ar kādiem spēkiem pie tās nonākam, uz kādiem garīgiem likumiem tā rodas, kādas ir viņas robežas un attiecības pret reliģiozo ticību.

*) Pēdējās sauc ari par garīgām un vēsturiskām zinātnēm, cik tālu g a r s, kultūra ir radošs (atšķirībā no tā, ko apzīmējam ar „dabu“) un kā šīs kultūru radošais norisinājās v ē s t u r e s gaitā.

Ar šiem jautājumiem nodarbojas mācība par atziņu (atziņu teorija). Kā daļu no tās varam uzskatīt loģiku, kā mācību par pareiziem domāšanas likumiem.

Pret īstenību mēs izturamies ne tikai ar atziņu (teorētiski), bet arī ar darbu (praktiski). Bet mūsu darbība nedrīkst būt bez nozīmes (vērtības). Tā filozofijai pievienojas trešais, svarīgais uzdevums: mūsu domu noskaidrošana un pārbaudīšana par vērtībām, viņu nozīmi, pakāpi un piepildījumu. Ja arī ētikā mēs nodarbojamies ar sevišķām, proti tikumiskām vērtībām, tad nodarbojamies ar filozofiju.

Pamatā esošās pārliecības par īsteno un vērtīgo un mūsu teorētisko un praktisko izturēšanos pret abiem mēs mēdzam apzīmēt par pasaules un dzīves uzskatu. Tādā ziņā varam teikt, ka filozofijas uzdevums ir palīdzēt atsevišķam individam nākt pie pasaules un dzīves uzskata un proti, ka pats jautā, domā, pārbauda un pēti. Ists filozofijas pārstāvis neliek priekšā gatavu pasaules un dzīves uzskatu, kas būtu bez kritikas jāpieņem ticībā, bet par visām lietām tas uzmodina uz jautājumiem un kritiskām pārdomām. Viņš negrib pārrunāt, bet pārliecināt, nevis saistīt pie autoritātēm, bet no tām atsvabināt. Viņš neņemas arī v i s u s jautājumus gludi un noteikti atrisināt, jo tas ir piedzīvojis, ka daudzās problēmās mēs nonākam tikai pie nojautām, labākā gadījumā pie varbūtībām, bieži pat jautājumu formulēšanā mums jāpaliek stāvēt.

Filozofija — grieķu valodā: mīlestība uz gudrību (atziņu). Ar to ir izteikts arī atsevišķa individa iekšējs stāvoklis pret atziņu, kas augsti vērtējams; proti, viņš dzēnas pēc atziņas, jo patiesības atziņu viņš ciena kā tādu (kā pašvērtību) un grib no tās iegūt savu daļu. Šinī skaidrā gara noskaņojumā lai norisinās nodarbošanās kā ar filozofiju, tā arī ar pārējām, atsevišķām zinātnēm.

Bet kā visas vērtības var tikt novērtētas citu vērtību dēļ, it īpaši tādu, kā sasniegšanai vai piepildījumam mums šīs vērtības vajadzīgas kā līdzekļi, tā tas arī var būt arī ar patiesības atziņu. Tā, p. piem., dabas atziņu mēs varam augstu vērtēt un sekmēt to kā līdzekli dabas spēku pārvaldīšanai un dabas vielu izlietošanai. Uz dabas zinātnēm jau pamatojas visa mūsu apbrīnojamā tehnika. Spārnotais iz-

teiciens: „Zināšana ir spēks“ apzīmē un novērtē zinātņi kā līdzekli cilvēces spēka sasniegšanai. Protams, šāda vērtēšana ir pielaižama; tikai jāzin, ka ar to patiesības atziņas īpatnējai vērtībai ir nodarīta netaisnība. Tas pats sakāms par atsevišķu individu, kas zinātņi un izglītību uzskata tikai par līdzekli savai saimnieciskās un sociālās dzīves pacelšanai. Saprotams, tas nevar tikt viņiem noliegts, bet zinātne grib, lai to milē un ciena viņas pašas dēļ.

Ja patiesības meklēšanas dzīts cilvēks nododas zinātņei un filozofijai, tad to nevar atbaidīt nedz trūkums, nedz grūtības. Kas šinī ceļā meklē ērtību un tikai visu patīkamu, tas ir galīgi nomaldījies.

Ko satvēris īsts zinātņes un filozofijas gars un patiesības dziņa, tas paliks pasargāts arī no visas zināšanas augstprātības. „Zināšana padara uzpūtīgu,“ — zīmējas tikai uz tiem, kas pazemīgi vēl nav nākuši pie atziņas, cik neizmērojama ir jautājumu pilnā pasaule, cik mīklaina visa esamība, cik daudz neaptverama mums sniedz pazīstamākās lietas un notikumi, ja tanīs iedziļinām savu skatu. Jo vairāk iedziļinās zinātņē, jo lēnāks un pazemīgāks kļūst cilvēks, tas kļūst jo atturīgāks savos apgalvojumos un jo vairāk tas novēršas no pavirša uzskata par izglītību, kas dibināts uz pareizu prašanu rakstīt, svešvārdu pareizu lietošanu un uz spēju par daudz ko runāt līdzī.

Kā zinātņe un filozofija ir piedzīmūsi no dziņas pēc patiesības, tā m ā k s l ā laužas uz āru prasība pēc skaistā, cēlā, daiļā, raksturīgā un pilnīgā izteiksmes, ar ko tā sevīm rada piemērotu, ideālu pasauli. Tā spēj cilvēku pacelt no ikdienības un vienmuļības; un tā dod ne tikai īsu laiku, atpūtu un prieku, bet arī noskaidro un pacilā dvēseli. Tikai tādām sniedz viņa šo balvu, kas ar tīrām jūtām ņem viņā dalību, bet ne tam, kas viņā meklē jūteklīgu kairinājumu vai dzimuma jūtu uzbudinājumu.

Kā zinātņe iespīezas miljonu cilvēku galvās un savieno tās vienā patiesības atziņā, tā māksla liek vienoties dvēselēm vienā skaņā, tā savieno cilvēkus, neskatoties uz dzimumu, vecumu, stāvokli, kas viņus šķīr. Grūti mums nākas noteikt izglītības robežas pret mākslu. Mūsu māksla nav tādā mērā tautas māksla, visas nācijas īpa-

šums, kāda tā bija grieķiem un vidus laikos. Ar antikas mākslas atjaunošanu mākslas dzīvē ir radusies plaša. Mūsu „klasiskā“ literatūra un māksla ir „izglītoto“ daļa (kas prot vecās valodas). Mākslas attīstību tas ir iespaidojis, pie kam plašās tautas masās tika aizbērti dzīvi radošas mākslas avoti. Tāpēc arī tautas atpūtai un baudai bieži vien ir rupja vai vismaz bezgaršīga nokrāsa.

Mūsu garša, t. i. spēja saprast vērtīgumu mākslā, to sajust un par to spriest, ir izkopjama. Nevajaga par skaistumu turēt to, ko nevar kā skaistumu izjust. Tāpat nevajaga vienkārši runāt pakaļ autoritātu spriedumiem par mākslu. Bet arī par mākslas darbiem, kas mums izliekas nesaprotami, pat „traki“, nenākas uzreiz nodot nicinošu un smieklīgu spriedumu. Mums jāmacās gaidīt: varbūt atklājas šo darbu istā vērtība tikai pēc pamatīgas nodziļināšanās viņos. Ko ar iekšēju patiesīgumu uzreiz nevaram atzīt un apbrīnot, to nedrīkstam jau tūlīt nosodīt. Cilvēki ir netaisni daudzreiz savos spriedumos. Vēsturē mēs redzam daudz ievērojamu mākslinieku, kas savā mūžā ir bijuši atmesti un nicināti, ir nonākuši trūkumā un postā, bet pēc nāves viņu darbi tikuši burtiski ar zeltu atsvērti.

Kā mākslas darbs mums jāmacās saprast, tāpat tas ir ar dabu. Ar savu krāsu un veidu bagātību tā sniedz lielu estētisku baudu, bet daudzi iet tai nemanot garām.

Mums jāiegūst skats, ka redzam lielo skaistuma, krāsu, formu un raksturu bagātību, kas atrodama pie augiem un dzīvniekiem.

Mums jāmacās saskatīt estētiskais cilvēkā, lai viņš būtu arī darba drēbēs. Un beidzot dabas ainava! Daži domā, ka tikai kalni un jūra var sniegt skaistumu! Bet paskaties savā šaurā dzimtenē: klajums tavu acu priekšā, ziedošā pļava, zaļās druvas un birzes un šalcošie dzimtenes meži — cik daudz skaistuma tas viss nesniedz dažādos gada laikos! Ne tikai dabas ainava, — arī ciems, pilsēta, pat lielpilsēta un fabrika var tikt aplūkota no estētiskās puses; to rāda mums glezniecība.

Dzīves vērtību pavairosim, ja mācīsimies uztvert no mākslas puses arī savu tuvāko ikdienas apkārtni. Nedrīkstam apmierināties tikai ar uzņemšanu sevī un baudīšanu, mums jādarbojas līdz skaistuma radīšanā, ja arī mēs

paši neesam mākslinieki. Mums apzinīgi jācenšas pēc mūsu miesas, mūsu gaitas, izturēšanās un uzvešanās skaistuma. Mums jāraugās uz to, lai mūsu apģērbā un dzīvokļa iekārtā būtu ēstetiska garša. Cik daudz bezgaršības šinī ziņā atrodam gan istabas lietās, gan citur. Šinī laukā mūsu roku darbi varētu būt par mākslas roku darbiem.

Lai neviens nebrinās, ka šādas lietas atrod iztīrzātas „tikumu mācībā“. Viss tikumiskais ir ņemams, apskatāms visā plašumā — un par visām lietām: skaistums visciešāk saistās ar labo.

7. Pareiza izturēšanās pret citiem līdzcilvēkiem. (Taisnība, milestība, patiesīgums.)

Pārdomas par apstākļiem, kādos ir nostādīts atsevišķs indivīds, mūs noved pie attiecībām un saistībām, kas sevišķi krīt svarā, ja runājam par tikumiskām normām: tās ir attiecības pret citiem līdzcilvēkiem.

Visas tikumības garīgā sakne — cieņa pret vērtību. Tā tad par visām lietām šis cieņas priekšstats ir pats cilvēks, cik tālu tas spējīgs parādīt vērtību. Šis cilvēku cieņas pienākums mums rāda divkārtīgu uzdevumu: pirmkārt mums jāargās citu dzīvē ienest traucējumi un ļaunumi un neaizliegt tā, uz ko tam ir tiesība; otrkārt, visos vērtīgos centienos un darbos mums viņi ir jāpabalsta. Pirmo apzīmējam par taisnību, otru par milestību.

Būt vienmēr taisnam, nav viegla lieta. To aizkavē vispirms dabiskā patmīlība, kas visu grib tikai sev, lepība, kas sevi spiež nostādīt pirmā vietā un otru ēnā, bailība, kas neļauj atzīt otra tiesības, un skaudība, kas uz otru liek raudzīties palielinātā veidā, bet uz sevi mazā un niecīgā. Kā arī ar plāpāšanu, spriedelēšanu un nosodīšanu grēkojam pret taisnību, to daudzi nemaz neapzinās. Netaisnība ceļas kā no patikas, tā arī no nepatikas tieksmēm. Radi, draugi, partijas un ticības biedri daudzreiz tiek nostādīti pārāki par citiem, krietnākiem. Vispār partiju gars ir taisnības nāvīgs ienaidnieks. Pat mēģinājumu runāt un spriest taisnīgi par ienaidnieku, parti-

jas biedri uzskatis par nodevību. Kas nepatik, to netaisni notiesā. Ko pārņem naids un nepatika pret citiem, tam grūti nāksies būt taisnam. Ja laipnību parāda nemilēti, nepatikami cilvēki, to ņem ļaunā. Cik bieži cilvēki, nekā neapdomādami, citus traucē un grēko pret taisnību. Kā uzvedas cilvēki cits pret citu vilcienā un viesnīcā! Un kas vēlā naktī kliegdams un trokšņodams iet uz māju, vai tas arī apzinās, cik daudzus viņš traucē un tiem laupa naktsmieru!

Taisnībai jāpiebiedrojas mīlestībai. Cilvēks, kas būs tikai taisns, sargāsies citiem darīt ļaunu, bet tāpēc vēl viņš var pret tiem būt auksts un svešs. Viņa uzskats paliek: „Lai katrs zina, ko viņš dara;“ un ja tev vēlreiz tik slikti ietu, kas man par daļu? Kamēr jūdu morāle, kā tā izteicas vecā derībā, prasīja galvenokārt taisnību, turpretim Kristus nostādīja tuvāku mīlestības bausli dzīves degpunktā. Ka ar šo bausli nav domātas tikai pārspīlētas jūtas un jūsmošana, ir jau sen atzīta lieta. Simpātiskas jūtas un tieksmes nestāv bieži mūsu varā, bet gan atkarājas no mūsu gribas, vai mēs savam līdzcilvēkam darām labu, viņu pabalstām, tam palīdzam trūkumā un nelaimē. Ja mēs jau no dabas esam līdzcietīgi, devīgi un palīdzīgi, tad, saprotams, uzdevumi, ko atgādina tuvāku mīlestība, mums būs vieglāki izpildāmi. Bet šādas dabiskas tieksmes var cilvēkus pamudināt uz darbību un izturēšanos, ar ko citiem vairāk kaitējam nekā labu darām. Ne bez pamata runā par tā saukto „mērkaķu mīlestību“ Jo pazīstama daudzu vecāku padošanās saviem bērniem, kas arī ir „mīlestība“. Tai pretim ir vietā bībeles vārds: „Kas savu bērnu milē, to viņš pārmāca.“ Ar šo mēs negribam, saprotams, veicināt ērto, bet brutālo „žagaru“ jeb „pēršanas“ audzināšanu, bet tikai uzsvērt, ka stingriba un aizliegšana daudzkārt pierāda istu mīlestību nekā pretējais. Ari sen atzīta patiesība, ka nabagam palīdzēsim vairāk ar gādību par to, lai viņš pats nopelnītu maizi, nekā ar dāvanu pasniegšanu. Tāpat jābūt uzmanīgam ar līdzcietību, jo tā ne ikreiz ir labdarīga. Nelaimīgais, cietējs un nabags vēlas dažkārt dzīvot noslēgts sevī, neatklājot sava stāvokļa citiem. Šādos gadījumos jāizsargās no abpusēja apvainojuma un sarūgtinājuma.

Tā kā arī tuvāko mīlestības darbos vajaga daudz smalkjūtības un takta, tad uz p a t e i c ī b u nav jārēķina. Lai gan pēc garīgā pamatlikuma mīlestība rada mīlestību un naids — naidu, tad tomēr ne vienmēr mīlestības darbs tiek par tādu uzskatīts. Bieži minētā bērnu nepateicība pret saviem vecākiem izskaidrojama ar to, ka viņi mīlestības parādīšanu no vecāku puses, kas jau no pirmām dienām tiem pazīstama, uzskata kā par sevi saprotamu parādību un tāpēc to sevišķi nemaz nemana. Bet arī tad labdarība neņemantos pateicības, jo to sajūtis kā skaidru atpirkšanos, nelabprāt dotu, vai kā nospiedošu, kas uzliek pienākumus. Protams, ja pateicības negribam, tad arī negribam nepateicības. Ar šo visu mēs negribam pateicības neatzīt par pienākumu, bet to sakām tāpēc, lai cilvēki nedarītu mīlestības darbu tikai pateicības un atalgojuma dēļ, piedzīvojot ar to vilšanos, bet lai mīlestība parādītos savas pašas vērtības dēļ.*)

Ar mīlestības darbu cilvēks paceļas savā iekšējā augstumā, piepildot sevi skaidrāko, krietnāko cilvēcību.

Kas to ir kaut reizi dziļi izjutis, tam būs tāda sajūta, ka doma par patiesību ir tikai traucējums mīlestības darbā.

Ka mēs runājam par t u v ā k m ī l e s t ī b u, tam ir laba nozīme. Mūsu darbības spējas ir ierobežotas, tāpēc ar to, kas mums atliek, lai vispirms nesam labumu saviem tuvākiem. Uz to mūs pamudina arī vajadzības un trūkumi, kas mums ir vislabāk pazīstami. Pavisam āc-gārns mīlestības darbs ir tas, ja kāda sieva ņem daļību visādās labdarības biedrībās, bet bērni nav apkopti, ada zeķes nēģeru bērniem, bet pašas vīrs staigā noplīsušās zeķēs. Daži jauni cilvēki sapņo nezin par kādiem varoņdarbiem, kur varētu pierādīt mīlestību un pašuzpurēšanos, bet aizmirst, ka ikdienas dzīvē tiem ir tik daudz izdevības un gadījumu, kur var parādīt palīdzību un pakalpību.

Retāk minēts, bet ļoti bīstams tikumības ienaidnieks ir trulā, ikdienišķā vienaldzība, kas parastā satiksmē ar līdzcilvēkiem padara viņus nolaidīgus, viegli nebēdīgus.

---

*) Skaisti kādā vietā saka Nicše: „Krietna sirds labprāt sajūtis pateicības pienākumu un nekad nebēgs no tiem, kam pateicība jāparāda.“

Pacilājošu iespaidu var darīt uz cilvēku sirsniņš rokas spiedienu un miļš smaids. Nicše saka: labākais līdzeklis katras dienas sākumam ir tas: „Uzmototies domāt, vai šinī dienā vismaz vienam cilvēkam nevari darīt prieku.“ Cik iepriecinoši, ja aukstā, putekļainā, darbu pilnā amata dzīvē kriet laipnības, sirdsmīlestības un gaismas stars. Bet cik savādi tas ir īstenībā! Kā skan mūsu ierēdņu balss, kas daudzreiz grib spiest sajūst savu varu. Un arī citur, ikdienas dzīvē un savstarpējā satiksmē un sarunās! Cik daudz tiek pielaists nevērības, ļaunuma un cietsirdības.

Dzīve dod cilvēkiem tiešām diezgan smaguma un rūgtuma. Vai tad nevajadzētu palīdzēt to darīt vieglāku, skaistāku?! Neviens nav tik vājš un nabags, ka viņš nekādas mīlestības nevarētu parādīt. Pat cietējs, kas liekas citiem esam tikai par nastu, var parādīt ar to, kā viņš šīs ciešanas panes, pateicoties par viņu gādību. Tā būs citiem pār uztaisīšanu.

Mums vajadzētu justies citam ar citu vairāk solidāriem, vairāk līdzatbildīgiem par citiem. Viena pati labvēlības parādīšana īstā brīdī var būt ar izšķirtošu nozīmi visā cilvēka dzīvē. Un dažs paliek par noziēdznieku tāpēc, ka tas cilvēkos ir sastapis tikai cietsirdību un lepnību.

No taisnības un mīlestības mēs atvasinām patiesību un melu tikumisku nosodišanu. Patiesības atziņa ir pašvērtība. Tā var lielā mērā noteikt mūsu darbību, jo lietas satura nepazišanas un nezināšanas dēļ varam viegli kļūdīties. Tā mēs varam nogrēkot pret patiesību, ja kādu apmelojam vai to maldinām, un mīlestības trūkums parādās patiesības slēpšanā, kas tam varētu būt vērtīga un noderīga. Paļaušanos uz otru uzskatām par vērtīgu, bet bieži tā izrādās kā vājības un bailības zīme un jau tāpēc vien pelna nicināšanu.

Bet ne tikai tur ir meli, kur zinot un gribot runā nepatiesību. Melo arī, citu izteicienus izķerot ārpus sakara, kādā tie ir lietoti un ar ko tikai tiem ir patiesa nozīme, vai ja sagroza faktus. Melot var arī ar vaibstu vai žestu, ja, piem. ļaunas tenkas, kuŗu nepatiesība ir pazīstama, noklusē tikai ar smaidu. Tāpēc melu jēdzienu ņem plašāk un dod šādu definīciju: „Melot nozīmē ar runāšanu vai klusēšanu, vaibstu vai žestu, faktu izvēli un sakārtojumu

otru cilvēku apzinīgi novest pie uzskata, ko pats netur par patiesu."

Sevišķi nikns melu veids ir ļaunais slavassaulis. Tā ir noziegums, ne tikai pret patiesību un mīlestību kā goda aizkāršana, bet sevišķi neglītumu un nicināšanu tā pelna ar to, ka tai nav atklātas apsūdzības un apvainojumu rakstura, bet tā notiek aizmuguriski — un tā nedod iespējas cilvēkam sevi aizstāvēt un sevi attaisnot.

Pie melu pasugām, kaut arī nevainīgākām, pieder vēl glaimi un liekulība. Glaimotājs izmanto cilvēka lepību un maldina to attiecībā uz viņu personas patieso vērtību; pa lielākai daļai tamdēļ, lai iegūtu sevīm kādu labumu. Viņš ņem palīgā arī liekulību, pats rādīdams sevišķu interesi vai apbrīnošanu. Ne reti liekulība ceļas no bailības, ko sevišķi redzam vispārīgi politiskā un baznīcas dzīvē. Par tā saucamiem vajadzības meliem runāsim vēlāk citā nodaļā.

Mūsu pienākums ir citiem palīdzēt ar pamācību, padomu, pamudinājumu un pārmācīšanu; palīdzēt tiem ar patiesības atklāšanu. Bet ne visur un ne pie visiem var šo pienākumu izpildīt. Pirmais nosacījums šeit — ka es pats noteikti zinu, kas ir patiesība vai patiesi vērtīgi, un tanī pašā laikā esmu pārliecināts, ka otrs maldās. Palīdzībai ar patiesības atklāšanu ir tikai tad nozīme, ja zina, ka cilvēks to klausīs un ar to ārēji un iekšēji iegūs atbalstu. Dažiem cilvēkiem katrā gadījumā nevar padoma dot, tāpēc arī nevar palīdzēt. Jāapdomā, ka daudzkārt padoma došanu un palīdzības sniegšanu patiesības vārdā uzskata par iejaukšanos citu darīšanās; padoma devējs izrādās it kā par pārāku, un otra pašsajūta tiek ievainota. Jāapdomā arī, ka cilvēks uzņemas atbildību par sekām, kas varētu celties no viņa padoma pieņemšanas. Nevajaga aizmirst, ka cilvēku raksturi, dziņas un vērtējumi ir visai dažādi. Ko viens uzlūko par laimi, tas otram nav nekas. Šie iebildumi ieteic zināmu atturību.

Pavisam cita lieta ir ar tiem, kā pienākums ir patiesību meklēt un to citiem sludināt. Še es domāju zinātniekus, augstskolas skolotājus, audzinātājus un garīdzniekus. Ja tie šinī ziņā ievērotu atturību, tad viņi būtu nepa-

tiesības kalpi. — Tomēr nāk prātā pazīstamais vārds no Fausta:

„Vislabāko, ko zināt iespēji,
Jau nedrīkst dzirdēt zeņķu pūlis.“

Bet neaizmirsīsim, ka Goethe šo vārdu ir licis melu gara, Mefistofeļa, mutē. — Droši vien dažs labs māceklis ir novērsies ar nepatikšanu no sava skolotāja tāpēc, ka dabūjis iespaidu, ka tas nesaka īstas patiesības. Vispārīgi, jo stiprāku centisimies padarīt palaušanās saiti starp mums, jo vairāk atturība un noklusēšana dabūs nepatiesības nokrāsu.

III. nodaļa.

Sabiedriskās dzīves tikumiskās vērtības.

1. Ģimene.

Kā stādi, tā visas dzīvās būtnes sastādās no šūniņām, t. i. mazām daļiņām, kas atkal savukārt sadalās, tā arī cilvēku sabiedrības sastādās nevis no atsevišķiem cilvēkiem, kas gan varētu arī atsevišķi eksistēt un tikai zināmos nolūkos sadotos kopā — bet tās īstenībā sastāv no ģimenēm; ģimenes taisni rada sabiedrības šūniņas. Dziļāks pamats šim visam meklējams tānī apstākļi, ka cilvēce sastādās no abējiem dzimumiem un tikai ar šo savienošanos iespējama viņas vairošanās, un ka jaunpiedzimuši bērni ietu bojā, ja pieaugušie, sevišķi mātes tos nepemtu savā gādībā. Ģimenes pamats tā tad ir laulība. Ģimenei un laulībai senos laikos ir bijis primitīvāks veids par tagadējo. Sevišķi sieva tikai pamazām no vīra verdzēnes, kā piederuma ir palikusī par līdzcienīgu dzīves biedrēni. Tomēr šis līdzīga dzimuma sievas stāvoklis bieži paliek dzīvē tikai par ideālu prasību, kas īstenībā nepiepildās. Vīrs ar savu pārspēku vienmēr kāro ģimenē spēlēt kunga, pat dažreiz despota lomu, uz ko viņu arī dzen vīriešos bieži sastopamā tieksme ātri skaisties.

Vēl aiz viena cita iemesla sieva laulības dzīvē bieži neatrod savu ilgu piepildījuma. Kamēr vīrietis tiko dabūt jaunavu par savu, tikmēr viņš ir pati cienība un mīlestība, bet pēc laulībām tas ātri vien mainās. Viņa izturēšanās pret sievu paliek ikdienišķa, nevērīga. Ja arī viss brutālais un ievainojošais stāv tālu, tomēr sieva sāpīgi sajūt to kā mīlestības atdzišanu. Visa viņas būtība prasa pēc nodošanās, mīlestības un lai taptu mīlēta. Vīram mīlestība ir tikai daļa no viņa būtības piepildījuma: viņš tiek pilnīgi aizņemts ar savu darbu, dzīvi interesējas par mākslu un politiku, nododas sabiedriskai dzīvei u. t. t.

Ja šo traģiku, kā dīgi sastopami gandrīz visās ģime-

nēs, gribam atturēt vai mazināt, tad vīra apzinīgais pienākums katrā gadījumā apliecināt un pierādīt savai sievai mīlestību.

„Kaisliba zūd, bet mīlestībai jāpaliek,“ saka Šillers savā Zvana dziesmā. Šis vārds vispirms ķer vīrieti, jo viņā redzamāki atšķiras jūteklīgā kāre no mīlestības kā garīgās tieksmes, nekā sievietē, kur jūteklīgais ar garīgo sakūst vienā vienībā. Bet arī sievai jāmeģina saprast šī būtību dažādība. Tā nedrīkst palikt greizsirdīga uz vīra arodu, vai lietišķiem uzdevumiem un interesēm, kas viņu bieži atvelk no tās kā ārēji, tā iekšēji. Ari tas nenozīmē mīlestības izbeigšanos, ja vīra jūteklīgās tieksmes paliek vājākas, kad tas ir apmierinājies.

Ja vispārīgi tikumības garīgo spēku nostādam kā valdošo par jūteklīgumu, tad tam tā jābūt arī laulībā. Tamdēļ vīrietim, neskatoties uz viņa pārakumu spēka ziņā un arī nepastāvību dzimumu tieksmēs, nav nekādas tiesības priekš laulības vest nekārtīgu dzīvi un laulībā padoties neuzticībai. Viņam jāapzinās, cik liela nozīme viņa mīlestībai un uzticībai ir sievas laulības dzīvē un kā laulības pārkāpšana to nāvīgi ievaino.

Garīgais saturs ģimenes dzīvē stiprinās arī ar to, ka sieva ņem pēc iespējas dzīvu daļu vīra iekšējā dzīvē, dalās ar to dzīves un darba interesēs un pienākumos. Skaidra lieta, ka to atvieglina sieviešu izglītības padziļināšana. Bet arī sieva, kas mīlē, var instinktīvi iejūtoties, vīra vadībā daudz ko saprast, kas tai trūkst no skolas. Jo dziļāks šis garīgais saturs ģimenes dzīvē paliks, jo lielākā, ciešākā harmonijā abi laulātie draugi būs spējīgi nodoties savu bērnu audzināšanai.

Šī audzināšana ir no dabas dots, kopējs uzdevums, kas spējīgs laulātus draugus garīgā ziņā visciešāk saistīt kopā. Šim arī jāpaliek par viņu abu augstāko un svētāko uzdevumu. Ka arī šī ziņā īstenība stāv tālu no ideāla — ir taisnība. Bet tas vēl nedod nekādas tiesības atņemt ģimenei audzināšanas uzdevumus un bērnus nodot audzināšanas iestādēs. Tādas gan ir vajadzīgas sevišķos apstākļos, kur abi, vīrs un sieva, par dienu strādā darbu ārpus mājas. Bet šādi apstākļi jānovērš un jādod vecākiem iespēja izpildīt savi audzināšanas pienākumi.

Ka vecāku audzināšana nostādāma visaugstāk, to liecina fakts, ka pat vislabākās audzināšanas iestādēs bērnu mirstība ir lielāka nekā ģimenēs. Ne ar ko nevaram aizvietot mātes mīlestības, mātes skata, kas redz katra bērna trūkumus un vajadzības.

Un ja par audzināšanas pamatprasību liekam vajadzīgo mīlestības spēku un individuālītātes attīstību, tad to var panākt tikai ģimenē, jo šo prasību ir spējīgi vislabāk izpildīt vecāki. Ģimenē mācās individuālītātes vislabāk iepazīties viena ar otru; ģimene saista dažāda vecuma paaudzes ar dabiskām saitēm, tā uzceļ tiltu starp pagātni un nākotni un izlīdzina pretstatus starp veciem un jauniem, starp pastāvošo un topošo. Ģimenes dzīve ir arī visvairāk spējīga pārvarēt bērnu naivo pašmīlību. Patiesībai un mīlestībai jāattīstās vispirms šaurākā aplokā, lai tā varētu plašāk darboties. Katrā ziņā briesmas var būt tās, ka ģimene ar ciešu noslēgšanos sevī no plašākas sabiedrības attīsta nevēlamu ģimenes egoismu. Bet kur tad nu cilvēku dzīvē atradisim vietu, kur tikumiski vērtīgais būtu pilnīgi neapdraudēts?! Taisni tāpēc jau mēs izteicam šīs ētiskās pārdomas, lai nevēlamo redzētu un no tā izsargātos. Ģimene ir arī tanī ziņā sabiedriskās dzīves pirmavots, ka viņā atrodam šīs dzīves četrus galvenos veidus: vispirms tā ir s a b i e d r i s k a vienība. Ģimenes locekļus apvieno kopējs dzīvoklis, maltītes, atpūta un svētku brīži. Kopā priecājas, bēdājas un panes visādas likstas; rodas kopējas atmiņas, kas visiem ir dārgas, rodas it kā kopēja ģimenes valoda, kas svešiem paliek nesaprotama.

Tālāk ģimene rada s a i m n i e c i s k u vienību. Bieži vien viss saimnieciskais darbs tiek veikts kopā ar visiem ģimenes locekļiem (sīkzemnieki); bet arī amatnieku un strādnieku šķirā saimnieciskā darbā ieguvums tiek ģimenē kopīgi izlietots.

Ari v a l s t ī ģimene ir uzskatāma kā vienība. Vecos laikos tas bija sajūtams vēl stiprāk. Par piem. romiešiem tēva vara bija neaprobežota. Tas viens pats nesa valsts priekšā atbildību par ģimeni un ar to, kā savu ipašumu, varēja rīkoties pēc saviem ieskatiem. Jaunākos laikos atsevišķi locekļi ir aizvien vairāk palikuši par valsts tiesību un pienākumu nesējiem. Šo attīstību lielā mērā ir

veicinājusi balss tiesība sievietēm un vecuma cenza pazemināšana vēlēšanās. Tomēr arī tagad nodokļu sadalīšanā (valstī, pagastā) ģimene tiek ņemta par vienību.

Sabiedriskums vislielākā mērā rodas ar reliģiju. Tā ģimene sākumā bija arī reliģiska vienība, kulta vienība, sevišķi ar senču godināšanu („senču kults“). Tēvs bija arī priesteris, pavārds — altaris.

Neskatoties uz stipro pasaules gara ieplūšanu modernā dzīvē, tomēr vēl plašos apmēros, sevišķi uz laukiem, ir uzglabājies ģimenes dzīvē zināms reliģisks raksturs. Reliģiskais svētums valda ģimenes dzīves nodibināšanā, dzimšanā un uzņemšanā pieaugušo kārtā (konfirmācija), kā arī ģimenes locekļu pavadīšanā no šīs pasaules. Arī mājas dievvārdi un galda lūgšana vēl nav izmiruši.

2. Sabiedriskums un draudzība.

No ģimenes kā tālāko kopības formu atšķiram „sabiedrību“ un, proti, divkārtējā nozīmē: kā tā sauktā sabiedriskuma un kā saimnieciskās dzīves nesēju. Vispirms apskatīsim to pirmā nozīmē.

Sabiedriskuma vērtība ir tā, ka tas dod iespēju cilvēkam sevi parādīt un darīt pazīstamu — kas ir viņa stiprā tieksme — un tā gūt zināmu apmierinājumu. Arī dabiskās simpātijas un garīgā mīlestība dabū sabiedriskā dzīvē savu pilnīgāko izteiksmi (zināms, var uzliesmot arī skaudība, naidis un ļaunums). Ja jau ģimenes locekļu savstarpējo dzīvi varam apzīmēt par sabiedriskumu, tad parasti ar šo vārdu saprot tikai satiksmi ar citiem.

Šāda satiksme var lielā mērā būt atdzivinoša un pacilājoša. Šo iespaidu viņa var darīt arī uz ģimeni. Ar pastāvīgu ģimenes locekļu kopdzīvi rodas it kā smags nopiedošs gaiss. Tie paliek paši vienmuļīgi, nevērigi cits pret citu. Pret svešiem ir jāsaņemamas: viņu uzskati, izteicieni, personības un likteņi sniedz kaut ko jaunu, ierosinošu, kas ģimenē trūkst. Un ja kas mācījies pazīt svešo, tas labāk prot cienīt un mīlēt savu māju un redzēt tur priekšzīmīgo.

Sabiedriskā satiksme jau iepriekš prasa atklātību

un satīcību. Tā ir tikai tad iespējama, ja cilvēks cilvēkam nāk labprāt pretim. Atklātība stāv tālu starp noslēgšanos no vienas puses, kas var nākt kā no bailības, tā no lepības, — un uzbāzību, pļāpību un lielību — no otras puses.

Tāpat satīcībai jāiet vidus ceļš starp tiepību un neiecietību pret citu domām no vienas puses un glaimiem no otras puses. Daudzreiz neļauj otram izteikties. Pret šādu — bieži neapzinīgu — nevērību jācinās ar pašaudzināšanu. Ne tikai jāļauj otram runāt, bet tas ir arī jāuzklausā un jāmēģina iedziļināties viņa uzskatos un motīvos. Laba sarunu biedra pazīme ir ne tikai tā, ka prot runāt, bet arī, ka prot uzklausīt. Vajadzētu sargāties arī no savu uzskatu turēšanas par vienīgi pareiziem un neapšaubāmiem. Tas varētu mūs apkaunot, ja tālākā sarunā tie izrādītos nepareizi un nepamatoti. Tāpēc savos apgalvojumos jābūt apdomīgiem.

Sabiedriskā dzīvē ir liela nozīme šķirām, kas stāv uz vienāda saimnieciska un izglītības līmeņa. Vienas un tās pašas šķiras un aroda piederīgi labprāt satiekas savā starpā un noslēdzas no citiem. Šāda cieša noslēgšanās var novest pie seklības un tiek uzskatīta par apvainojošu, sevišķi ja tā notiek aiz „kārtas aizspriedumiem“ Tomēr, lai neuzspiežamies nevienam, no tā lai pasargā mūs mūsu cēlais lepnums, un to cilvēku sabiedriskuma veicināšanu, kas stāv cits citam tuvāk, lai atstājam brīvai simpatijai.

Sabiedriskā satiksmē ir izveidojies arī zināms satiksmes „ceremoniāls“ Pie tam sociāli augstāk stāvošas šķiras ir bijušas vienmēr par priekšzīmi citiem; bet pēdējie bieži seko tiem pārspilētā un bezgaršīgā veidā. Tikai tam ir laba uzvešanās, kam jau šīs parašas ir pārgājušas, kā teikt, miesā un asinīs, tā ka tās neiespaido uzvešanās „dabiskuma“ Še parādās galvenokārt „bērnu istabas“ iespaids.

Labā, smalkā uzvešanās nav nosodāma kā ārišķīga, kā to dara tie, kam pašiem tādas nav, jeb kas paši labi neuzvedas. Ja to var teikt par pārspilējumiem, tad nedrīkst aiztaisīt acis pret to, ka šādām parašām ir dibināts pamats cilvēku cieņā un mīlestībā. Lai neaizmirstam divas ļoti vērtīgas tikumiskās īpašības, kas nav tikai ārējas un

kas parādās sabiedriskā satiksmē: pieklājību un laipnību.

Pieklājība mūs sargā no visa, kas citiem varētu būt nepatīkams, piedauzīgs un riebigš. Viņas pretstats ir prasība, skarbums un neveiklība. Laipnība ir pieklājības pozitīvais papildinājums. Tā vada mūs uz cienības, līdzcietības un labprātības parādīšanu citiem cilvēkiem. Viņas pretstats ir rupjība. Ja pieklājība un laipnība ir augsti tikumiski pienākumi, tad tas ir jāievēro ne tikai pret tās pašas sabiedriskās kārtas piederīgiem, bet pret visiem cilvēkiem.

Sevišķu izcilu vietu sabiedriskā dzīvē ieņem draudzība. To nedrīkstam samainīt ar „biedriskumu“, (kā p. piem. kaŗā, saimnieciskā dzīvē, jeb arī pēc amata — „kollēgas“). Īstas draudzības pamatā stāv vērtību atziņas un gribas virziena pilnīgs saskaņojums. Tas dara iespējamu pilnīgu savstarpēju saprašanos un palaušanos, neskatoties uz uzskatu, dzīves satura, temperāmenta un rakstura dažādību. Pie minētā iekšējā saskaņojuma šāda dažādība nāk tikai par labu, tā rada dzīvu uzskatu izmaiņu un sniedz savstarpēju papildināšanos. Gleznotājs Hanss Toma saka par draudzību: „Esmu jau bieži piedzīvojis, ka kopīga skatīšana, kopēja jušana savieno dvēseles ar saiti, ko saucam par draudzību tās augstākā nozīmē; to nespēj ne prātošana, ne domāšana.“ Draudzība ir svētnīca, kur garīgā mīlestība mājā savā skaidrībā. Draudzības vērtība nepastāv galvenā kārtā tikai palīdzībā un pabalstā. Nicše savā darbā „Tā runāja Zaratustra“, nodaļā „Par draugu“ saka: „Savā sirdī tev viņam jāstāv vistuvāk, kad tu tam pretojies. — Vai tu esi vergs? Tad tu nevari par draugu būt. Vai tu esi tiranns? Tad tev nevar būt draugu.“

3. Sabiedrība un saimniecība. (Sociālizācijas jautājums.)

„Sabiedrība“ ir ne tikai sabiedriskuma, bet arī saimnieciskās dzīves nesēja. Par „saimniecību“ un saimniecisko „darbu“ ir jau runāts (salīdz. l. p. 45). Šinī vietā dažus vārdus par otru saimnieciskās dzīves jēdzienu —

par īpašumu. Morāliska tiesība uz īpašumu ir tikusi stipri apstrīdēta. Vēsture un psiholoģija rāda mums stipro varu cilvēkā uz īpašuma iegūšanu, kas apstiprina Šillera vārdus: „Lai cilvēks neslepkaivotu un nededzinātu, tad tam vajaga kaut ko par savu saukt.“

No otras puses aizstāv tezi: „Īpašums ir zādzība“, jo viss tas, ko iegūst atsevišķs cilvēks, tiek atrauts sabiedrībai. Tamdēļ sabiedrisku un valsts iekārtu, kas apsargā privātīpašumu, atzīst par nemorālisku un sludina komūnismu.

Bet nav grūti saprast, ka morāliskā tiesība uz privātīpašumu nav apskatāma atsevišķi, bet gan sakarā ar saimnieciskās dzīves vispārēju iekārtu un atsevišķa individa attiecībām ar sabiedrību. Kur atsevišķam cilvēkam vai ģimenei pašai jāgādā par saimnieciskās dzīves prasību apmierinājumu, tur morāliskais privātīpašuma stāvoklis pavisam citāds nekā tur, kur sabiedrība garantē minētās dzīves prasības. Vispirms privātīpašums būs prasāms tādā mērā, cik daudz tas ir vajadzīgs cilvēka dzīves, patstāvīgas un sekmīgas nodarbošanās nodrošināšanai; tālāk, cik daudz tas zināmam sabiedrības stāvoklim un sekmīgam kultūras darbam izrādās par derīgu un izdevīgu kā vispārējs īpašums. Ir arī liela starpība, vai komūnismu prasa valsts vara vai mīlestība un labprātība — un vai komūnisma zīmīgais teiciens sevī satur prasību: kas tavs, tas mans, jeb piedāvājumu: kas mans, tas tavs.

Katrā ziņā īpašuma jēdziens nav uzskatāms kā vi-
siem laikiem cieši noteikts. Vēsture rāda visai dažādu īpašuma tiesību izveidošanos, skatoties pēc sasniegtā saimnieciskā stāvokļa. Mainīgi ir p. piem. noteikumi: kam īpašums var piederēt, kādas mantas var būt par privātīpašumu un kādas rīcības tiesības satur sevī īpašuma tiesības. Par piem., pavisam nav pats par sevi saprotams tas, ka kāds ar savu īpašumu pilnīgi var darīt ko grib. Būtu taču neprātīgi, ja sabiedrība atzītu un sargātu kaut ko, kas viņai pašai varētu tikt izlietots par ļaunu.

Katra tauta un katrs laikmets ir mēģinājuši tiesību izveidot pēc saviem apstākļiem, prasībām un mērķiem — zināms ar lielākām vai mazākām sekmēm. Tāpēc citādas bija īpašuma tiesības zvejnieku un mednieku ciltīm, citā-

das nomadiem, citādas tās kļuva, kad par galveno nodarbošanos kļuva zemkopība, citāda tā tapa, pilsētu dzīvei, amatniecībai, tirdzniecībai un industrijai attīstoties. Kāpēc gan tagadne lai neuzskatītu par savu morālisku pienākumu izveidot sevīm piemērotu īpašuma tiesību; to varētu pat uzlūkot kā viņas morālisko pienākumu.

Lai par jaunu nokārtotu īpašuma tiesības, tad cenšas (privāto) kapitālistisko saimniecību atvietot ar sociālistisko. Jaunākos laikos saimnieciskā attīstība ir radījuši stāvokli, kur lielas strādnieku masas stāv uzņēmēju atalgojumā; pēdējie gluži dabiski tiecas no darba peļņas paturēt sev pēc iespējas daudz.

Ka šādu stāvokli pamazām sāka sajūst par nepanesamu, tam iemesls meklējams ne tik daudz strādnieku materiālā trūkumā, bet gan psihiskos un tikumiskos dvēseles momentos, kas radīja prasību pēc pārgrozībām. Strādnieki ir tanis domās, ka darba peļņa netiekot taisnīgi sadalīta. Viņi esot īsti darba darītāji, par ko uzņēmēji viņiem dod eksistences minimumu, paši sev paturot lielāko daļu. Šī taisnības sajūta paliek viņos jo stiprāka, kad tie (sava darba vienpusības dēļ) uzņēmēju jeb darba devēju garīgo darbu sāk nicināt un viņus pašus uzskata par izmantotājiem un liekēžiem (kuŗus dažs labs klusībā apskauž).

Pie visa tā algas strādnieki bieži krīt par upuri vienaldzībai un vienmuļībai, tāpēc, ka lielākai daļai ir visai niecīga izredze uz stāvokļa uzlabošanu kā atkarības tā arī dzīvokļa nabadzības ziņā. Reizē ar šo lielu strādnieku masu saplūdums pilsētās un lielos uzņēmumos nospiež personību un iekšējo patstāvību atsevišķā individā, jo masā tas nav vairāk nekā skaitlis.

Bet no otras puses pašsajūta un spēka sajūta masā kā tādā (un līdz ar to arī tās atsevišķiem locekļiem) ir stipri cēlusies. Ko atsevišķs indivīds no savām personīgām jūtām, cieņas un individuālām spējām ir zaudējis, to viņš kā solidarī jūtošās masas loceklis ir mantojis. Šis masas dzenošais spēks ir audzis ar apziņu, ka tiek kalpotais taisnības idejai un ka proletārietis nekā nevar zaudēt, izņemot savas važas, bet iemantot tas var veselu pasauli.

Kapitālisma morāliska kritikas mēraukla ir tik

tālu pamatota, ja uzņēmējs jeb darba devējs nav ražošanas garīgais vadonis, bet dzīvo bezdarbā no procentiem, jeb ja kāda uzņēmuma vadošā persona saņem nesamērīgi lielu daļu no peļņas.

Bet cik tālu privātkapitāliskas sistēmas ļaunumus var novērst ar sociālizāciju (pie kam neciestu pastāvošā saimnieciskā ražošanas spēja), — ir pa labai tiesai zinātniski-technisks jautājums, kas jāatstāj lietpratēja-tautsaimnieka iztirzāšanai.

No morāliskā viedokļa īpašuma tiesību grozīšana, cik lielā mērā tā sekmē taisnīgu darba peļņas sadalījumu, ir tikai apsveicama. Bez tam jāievēro, ka saimnieciska sociālizācija par sevi var būt neatkarīga no valsts veida, vēl vairāk no reliģijas un baznīcas jautājuma. P. piem., monarchists un baznīcai uzticīgs katolis var sociālizāciju saimnieciskā laukā uzskatīt kā morālisku prasību. Sociālistiska kārtība rādās iespējama, ja pieņemam, ka 1) paliek vieta brīvai ražošanas vadītāju uzņēmībai un darbībai; 2) ka atsevišķa individa privātinereze ražošanā un viņa cenšanās pēc stāvokļa uzlabošanas varētu tikt apmierināta; 3) ka masu kāre pēc viņu dzīves stāvokļa uzlabošanas un sevišķi pēc baudām neapritu visu darba ienākumu, jo arī sociālizētā sabiedrībā viena darba ienākumu daļa jākapitālizē*), t. i. jāizlieto ražošanas līdzekļu uzlabošanai un papildinājumiem un iegādāšanai no jauna; 4) ka ir valdība ar stipru un drošu autoritāti.

Ar pirmo pieņēmumu ir teikts, ka sociālizāciju nedrīkst saistīt ar centrālizāciju jeb birokrātizāciju, kas saimnieciskā laukā paralizē iedzimtu vadoņu atrašanos un uzņēmības spējas. Dabiskām dāvanām jāparāda spēks un jāpiepildās izteicienam: brīvu ceļu krietnajam!

Bet kas attiecas uz otru pieņēmumu, tad tas novestu mūs bīstamā optimismā, ja sagaidītu, ka cilvēki, kas līdz šim nodevušies darbam, aiz personīgām interesēm, mainoties saimnieciskai iekārtai, ar vienu rāvienu atteiktos no savām egoistiskām tieksmēm un tikai aiz vispārības

---

*) Bez kapitāla, t. i. bez ražošanas līdzekļiem vispār saimniecība nav iespējama. Starpība ir tikai tā, vai šis kapitāls atrodas privātās jeb vai sabiedrības rokās.

interesēm un ar pašreizējīgu nodošanos vispārībai liktu visus savus spēkus darbā. Tiešām, šāds stāvoklis jau būtu tikumiski vērtīgāks, bet lai to sasniegtu, jeb arī tikai tam cilvēkus tuvinātu, nepietiek vienīgi ar saimnieciskas sistēmas grozīšanu, bet tam jābūt jaunatnes un tautas audzināšanas mērķim. Tai jācenšas pēc garīgi-dvēseliskās sociālizācijas, kas daudz svarīgāka par saimniecisko un kuŗa tikai trešā punktā minēto pieņēmumu padara par piepildāmu; jo arī kapitāla jaunradišanā vajadzīgā pašsavaldīšanās un atteikšanās spēja cilvēkos patiesībā nemājo jau no dabas, bet tā ir jāieaudzina. Beidzot arī valsts autoritātei un varai būs jāparādās mazākā mērā — ar to nonākam pie ceturtā pieņēmuma — ja cilvēki atturēsies no netaisnības un cik vien spēdami dzīvos taisni, t. i. ja viņi augstākā mērā garīgi būs „sociālizēti“.

Tā sociālizācija paliek vadoša vērtību ideja, pie kuŗas augošas piepildīšanas jāstrādā vēl nepārredzamā nākotnē, bet kas ar varu nekādā ziņā neļaujas realizēties. Viss audzināšanas darbs prasa laiku; ne mazākā svarā ir visas pūles, ko liek dzīvokļu nabadzības novēršanas labā, lai strādniekus vestu atkal tuvāk dabai, zemei. Cik daudz miesīgu un garīgu vērtību aiziet bojā tagadējos lielpilsētu neciešamos apstākļos, kur simti tūkstoši strādnieku milzīgos namos dzīvo veselu gadu bez saules stara. Cik daudz būtu darīts sociālā jautājuma atrisināšanā, ja strādnieku masām nebūtu jādzīvo šādos apstākļos, bet ja tiem, lielpilsētu tuvākā apkārtnē, būtu ierīkotas patīkamas mājiņas ar dārziņiem, kur tie savu brīvo laiku varētu veltīt zemes darbam un no kurienes tie ar vilcienu viegli sasniegtu fabriku. Ja pie visa tā vēl būtu iespējams precētas sievas atsvabināt no fabrikas darba, tad ģimenes dzīves pacelšanā pie šīs ļaužu šķiras būtu padarīts īstais, vajadzīgais darbs.

Ar visu spīdošo, daudzpusīgo attīstību Vācijā pēdējos gadu desmitos priekš pasaules kara nelaime bija tā, ka saimnieciskā peļņa, sevišķi uzņēmēju, bija ņemusi par daudz vienpusīgu virzienu. Saimniecība palika par pašmērķi un cilvēki par tās vergiem, par ieročiem, ar ko pelnīt naudu. Še meklējama visa šīs attīstības nemorāliskā

puse: materiālais tika nostādīts augstāk par garīgo un zemākā vērtība nekalpoja augstākai. Lai savestu no jauna saimniecisko dzīvi kārtībā, tad šis nemorāliskais sajūkums visiem spēkiem jāpārvar.

4. Tauta un valsts.

No sabiedrības kā no saimnieciskās dzīves nesējas mēs piegriezīsimies t a u t a i kā v a l s t s nesējai.

„Tauta“ un „valsts“ — šie jēdzieni ir viens no otra atšķirami. T a u t a ir dabiska, organiski izaugusi cilvēku (vai ģimeņu) dzīves kopa, kas ar izcelšanos no vienas cilts vai ar kopēju vēsturi (visbiežāk ar šiem abiem faktoriem) saistītas zināmā vienībā. Šī vienība parādās kopējā valodā un ierašanās, tiesiskos un morāliskos uzskatos, kā arī reliģijā un mākslā. Vienas tautas locekļi normālā kārtā jūtas saistīti kopējām mīlestības saitēm pret vienu dzimteni, viņos valda saprašanās un instinktīva kopā turēšanās un solidaritātes apziņa un kopējās atšķirības jūtas no citām tautām.

Ja „n ā c i j a s“ jēdzienu atšķiram no „tautas“, tad ar pirmo galvenā kārtā saprotam augstāku gara kultūru, kas vieno tā sauktās izglītotās, vadošās aprindas, kamēr ar vārdu „tauta“ apzīmē „neizglītotākās“ masas (uz ko aizrāda izteicieni: „tautskola“, „tautas māksla“). Tomēr kad runāsim turpmāk par vienas valsts visu pilsoņu iekšēju morālisku vienību, pēc kādas jācenšas, tad tos jēdzienus nešķirsim, bet lietosim tauta, nācija, tautisks, nacionāls vienādā nozīmē.

V a l s t s savukārt ir veidojums, kas vienu vai vairākas tautas savieno kopā par vienas gribas un darbības spēku vienību. Viņas uzdevums vispirms sargāt tautas no ārējiem un iekšējiem ienaidniekiem, uzturēt mieru un kārtību, veicināt kultūras darbību, ko atsevišķi cilvēki, kā arī sabiedrības pietiekošā mērā nevar veikt.

Še parādās tieši valsts morāliskā nozīme. Tiesības, kuŗu piepildīšana ir valsts pirmais un galvenais pienākums, jau pašas par sevi attēlo zināmu tikumisku ideju. Neskaitāmi likumi, no kādiem sastāv privātās, valsts un tautu tiesības un kuŗus mēs saņemam vienā vārdā

„tiesības“, ir taču cēlusies no mūsu taisnības augstas vērtēšanas; to mēs uzstādam aiz cieņas pret cilvēkiem kā morālisku prasību.

Aizvien atkal rodas tieksme, iekšējās attiecības starp tiesībām un tikumību neatzīt vai novērtēt par maz, tāpēc ka tiesību izvešanā dzīvē valsts lieto varas līdzekļus, bet pie tikumības nevar ar varu piespiest, kas taču paliek neapstrīdams, jo tā pamatojas uz atsevišķa cilvēka brīvas gribas. Tādējādi izlikās, ka valstij piekrīt tikai ārēja darbība, kur nāk pielietojami piespiedu līdzekļi, bet tikumība aptver iekšējo dvēseles dzīvi, ko noteic pārliecība un brīva izšķiršanās.

Patiesībā tiesības arī skatās uz zināmas ārējas darbības izpildīšanu, kā arī uz nolaidībām no sava piespiedu viedokļa. No otras puses tikumiskās normas piegriežas vispirms iekšējai pārliecībai. Tāpēc arī dvēseles noskaņojums jeb pārliecība nav padodami tiesībām. Mīlestība uz Dievu, uz tēvzemi, draugu un laulātu draugu, pat cilvēkmīlestība vispār var tikt tikpat maz tiesiski normētas, kā patiesīgums un cieņa pret sevi pašu un citiem.

Bet bieži vien īsta, tikumiska, spēcīga pārliecība parādās arī uz ārieni. No otras puses, arī tiesības ņem vērā iekšējos momentus (sodus piespriežot); bez tam jācenšas arī pavēļu un aizliegumu izveidošanā palikt saskaņā ar tikumisko apziņu, ko izvest dzīvē ir ļoti grūti, ja tauta neļūtas arī morāliski spiesta paklausīt likuma normām.

Tomēr cilvēces piedzīvojumi jau no laika gala ir rādījuši, ka sabiedriskās dzīves izveidošanā ar morāli vien nepietiek, ka uz atsevišķa cilvēka brīvo gribu nevar palaisties. Miera un kārtības uzturēšana izrādījusies sabiedrībā par tik nepieciešamu, ka uzlikusi valsts varai par pienākumu to sargāt vismaz ārēji. Tomēr ar to neizbeidzas morālais pienākums būt taisnam un sargāties no otra tiesību pārkāpšanas. Jā, kamēr valsts ar savu tiesisku kārtību parādās kā cilvēces kultūras darba nepieciešams pabalsts, tikmēr paklausība valstij jāuzskata kā morālais pavēle. Vienmēr esam atzinuši par tikumības saturu iekšēju pienākuma sajūtu darboties līdzī vērtību ideju piepildīšanā, kas arī ir visas kultūras vadošā doma.

Sabiedriskā dzīvē ir plaši lauki, kur tikumiskas intereses iziet uz to, lai vispārīgi pastāvētu ārēja stingra kārtība, pie kam šīs kārtības saturs morāliskā ziņā izliekas nenozīmīgs. Pie tādiem pieskaitāma lielākā daļa no privāttiesībām, sevišķi mantas tiesībām, kā, p. piem., noteikumi par veikalu veidiem, notecēšanas termiņiem, līgumiem, grāmatvedību u. t. t. Bet tā kā arī šie kārtības noteikumi vajadzīgi kultūras tautas dzīvē, tad tie vismaz dabū netiešu morālisku nozīmi, neskatoties pavisam uz to, ka zināmu morālisku pamatieskatu iespaids bieži var atiekties uz noteikumiem, kam, liekas, tikai ārēja nozīme.

Ka likums un morāle nevar vienaldzīgi stāvēt blakus, bet daudzkārt papildina viens otru, tikpat dabiski ir iespējama arī pretišķība starp abiem. Sevišķi mums to rāda vēsture, kur tiesību noteikumi bieži tikuši izveidoti vienpusīgi militāro vai saimnieciski vadošo šķiru interesēs. Tādā kārtā „šķiru valsts“ dabū morālisku pārmetumu. Ar šādu nosaukumu apzīmē valsts iekārtu, kur tiesības un valsts vara nostādīti vienpusīgi — tikai vienas valdošas šķiras kalpībā. Tomēr morāliskā ziņā ir no svara, vai šī valdošā šķira sastāv no kapitālistiem vai no proletāriāta. Izmantotāju kapitālistu vara, kas visiem valsts pilsoņiem neatzīst vienlīdzīgas tiesības (par visām lietām vispārīgas un vienlīdzīgas vēlēšanu tiesības), vēl mazāk atbilst taisnības idejai nekā proletāriāta diktatūra, kas noliedz kapitālistiem saimnieciskās un politiskās tiesības.

Ne tikai ar atsevišķu valdošo šķiru savtību, bet jau vienīgi ar šķiru kulturālu un sevišķi saimniecisku apstākļu pārgrozību un tāļākattīstību, var zināmu tiesību iekārta, kas viņas ieviešanas laikā bija laba, sākt aizvien vairāk izrādīties par nepiemērotu un modināt morāliskas pārdomas. Var piepildīties vārds: „Prāts paliek par neprātu, labdarība par mokām. Vai tev, ka esi dēla dēls*!“

Kā šķiras, kuŗām ar varu atsavinām tiesības, tā arī tās, kas cieš šīnī ziņā aiz novecojušas tiesību iekārtas, mēdz uzbrukt pozitīvām tiesībām un tās nosodīt tā saukto „dabisko tiesību“ vārdā. Tam pretīm tiesību zinātnieki uzstāda sekošu izskaidrojumu: „Tiesības“ nozīmē

*) trešās paaudzes pārstāvis.

tikai derīgas, valsts varas atzītas pozitīvas tiesības. Tādu dabisku tiesību nemaz neesot, jeb arī visaugstākais tās esot dažu filozofu smadzeņu izperinājums.

Katrā ziņā ir bijusi filozofiska kļūda, ja daži prātnieki agrāk gribēja uzstādīt tiesību iekārtu, kas lai būtu derīga visos laikos un visām tautām un kas būtu piemērota cilvēku dabai. Kā „mūžīgi“ derīga parādās tikai tiesību ideja un varbūt vēl nedaudzas, vispārējas un tāpēc ļoti svarīgas tiesību pamatdomas. Šo ideju un pamatdomas piemērot atsevišķām tautām un viņu nacionālām dažādībām, kā arī viņu tiesību attīstībai no laika gala, tas ir likumdošanas nekad nebeidzamais uzdevums. Visiem, kas šīnī laukā darbojas — un valstis ar izkoptu (izveidotu) demokrātiju, visi pieaugušie pilsoņi ir uz to aicināti — pastāvošo pozitīvo tiesību izveidošanā būs jāturās pie savas tiesību sajūtas. Tās vadītiem, tiem aizvien pilnīgāk jāturvina tiesību idejai pozitīvās tiesības, kā tās vēsturiski attīstījušās. Tur arī ir tas relatīvi derīgais, attiecībā uz dabiskām tiesībām — tā ir atsaukšanās uz tiesību sajūtu, kas pati par sevi vēl nav nekāda tiesība, bet tikai cilvēkus vada pie pozitīvu tiesību jaunradīšanas un pārveidošanas.

Še uzmacas jautājums: vai drīkstam no tikumiska viedokļa pastāvošu tiesību pārļaušanu sasniegt revolūcijas, t. i. pastāvošas valsts un tiesību iekārtas apvērsuma ceļā? „Tiesiski“, saprotams, revolūcija nevar nekad tikt atzīta par atļautu; jo tiesiskā iekārta pēc savas būtības grib būt d e r ī g a ; tā grib tikai kailas varas vietā nokārtot cilvēku attiecības, saskaņā ar tiesību ideju. Tāpēc tā nevar brīvprātīgi atdot savu vietu varai.

Citādi šis jautājums ņemams no m o r ā l i s k ā s apziņas viedokļa. Morālisks uzdevums taču ir papildināt pozitīvās tiesības. Ja nu kādas vienpusīgas šķiru tiesības, vai savu laiku pārdzīvojušo tiesisku iekārtu ieinteresētie cilvēki atbalsta ar varu, vai tad nav pienākums to ar varu gāzt?

Vispirms jāsaka, ka vienkāršs valsts un tiesību iekārtas apvērsums, arī no morālisks puses, nekad nevar tikt atzīts, jo tas palaistu brīvībā visas cilvēku savtīgās un patmīlīgās tieksmes, tas dotu brīvību cilvēka necienīgam, kailas, brutālas varas stāvoklim un radītu rijīgu cīņu, kas

ir pilnīgi netikumiski, jo tas padara katru kultūras darbu (kam vajadzīgs vienmēr miers un kārtība), par pilnīgi neiespējamu. Apvērsums, ņemot no tikumiskā viedokļa, nekad nevar būt par pašmērķi; tas var būt tikai kā līdzeklis labākas valsts un tiesību iekārtas sasniegšanai. Tamdēļ šīs labākas kārtības atziņai arī jau jābūt sasniegtai, kā arī visādā ziņā jāapzinās spēki, ar ko var nonākt pie mērķa, jo pastāvošie ļaunumi var būt tiešām lieli, tā ka likumīgā ceļā tos nevar pārvarēt. Par visām lietām tiem, kas revolūciju skaita par savu morālisku pienākumu — neģēlīgs ir tas, kas to dara tikai aiz varas un laupīšanas kāres — jāapzinās un jāņem uz sevi milzīga atbildība. Revolūcija pati par sevi, visos apstākļos, ir smaga krīze, kas tautai jānes un kas prasa arī dzīvības upurus. Tā ir bezvērtība, jo apgāž ar varu tiesības (bet pat slikta tiesiska iekārta kultūrai ir daudz labāka, nekā nekāda). Viņa palaiž brīvā vislaunākos garus, par kuriem revolūcijas vadītāji nezina, vai tie paliks par viņu kungiem. Beidzot revolūcija izsauc uz bruņotu aizstāvēšanos tos, kas uzskata par morālisku pienākumu aizstāvēt pastāvošo iekārta. Revolūcija noved pie pilsoņu kara, pie tā, no kā valsts vispirmā kārtā sargā. Tamdēļ arī revolūcionāriem nevajaga morāliski sašust par to, ka viņiem neveiksmes gadījumā piespriež stingrākos sodus. Bet ja viņi to ir darījuši aiz pienākuma apziņas pret savu tautu un ar skaidru sirdi, tad viņi pelna godu kā tikumiskas idejas asinsliecinieki, ja arī viņu darbību turā par kaitīgu un domā, ka sodu par valsts nodevību tie saņem taisnīgi.

Pretešķību starp tiesībām un morāli, pozitīvām un dabiskām tiesībām (tiesību sajūta), kas tautas lielu daļu gadījumā dzen uz revolūciju, var sajūst arī a t s e v i š k s cilvēks. Tā kā cilvēkam, kas sasniedz iekšējo patstāvību, izšķirošā instance paliek sirdsapziņa, tad šie ir noderīgi vārdi: ja pozitīvās tiesības likums pavēl ko darīt jeb nedarīt, kas cilvēkam pēc pamatīgas sevis pārbaudīšanas izliekas netikumisks, tad viņš nedrīkst tādai pavēlei paklausīt. Reliģiozā valodā šis vārds skan: „Dievam jāpaklause vairāk nekā cilvēkiem“. Protams, tādām nepaklausīgam jābūt gatavam uz likumīga soda saņemšanu, lai nesatricinātu savos līdzpilsoņos cieņas pret likumu. Priekš-

zīmīgs šīnī ziņā ir Sokrats, kas brīvprātīgi padevās sodam, izdzerot nāves kausu, lai gan bija pārliecināts par netaisnu notiesāšanu, un lai gan tam bija izdevība izglābties bēgot. Bet ar to viņš gribēja dot labu piemēru saviem mācekļiem.

Tikumisko pienākumu pret valsti atsevišķais cilvēks pietiekošā mērā neizpilda tikai ar paklausību. Ja valsts ar visu iekārtu ir kaut kas svarīgs un ievērojams tautas kultūrālā darbā, tad atsevišķa cilvēka pienākums — ņemt dalību valsts dzīvē un darboties līdzī valsts uzdevumu pildīšanā un iekārtas uzlabošanā. Jo d ē m o k r a t i s k ā k a valsts iekārta, jo vairāk izdevības un lielāks pienākums uz šo vērtīgo līdzdarbību. Ja patstāvība darbībā un domāšanā stāv augstāk par tādu, ko vada autoritāte, ja brīvi izpilda visus uzdevumus bez piespiešanas, skatoties pāri visam personīgam, tad demokrātiskā iekārta jāvērtē augstāk par monarchistisko vai aristokratisko, tautas vadības valsts par priekšniecības valsti. Ar to nav domāts, ka tauta kā masa jēl kādreiz varētu valdīt. Ja demokrātija negrib palikt par vidus mēra, vai pat pūļa valdīšanu, tad tai ir jānodod izdevība un vieta nedaudzo, vadībai dzimušo personu attīstībai; tā tad gara dāvanu un spēju aristokrātijai, ģenija monarchijai. Tikai šī vadonība nebalstās uz Dieva žēlastības, bet uz tautas jeb tās vairuma uzticības un izvēles. Ja šādā kārtā tauta brīvi izvēlē savus vadoņus un ļauj tiem brīvu patstāvīgu darbību, tad arī no tautas tiek prasīta ļoti augsta morāliskas un politiskas gatavības pakāpe. Ja tādas gatavības nav, tad ar klikēm un naudu, ar veiklu tautas masu duļķošanu un apstrādāšanu nāk pie valdīšanas gluži nederīgas un necienīgas personas. Tāpēc nevar apgalvot, ka demokrātiska iekārta visos apstākļos ir pārāka pār monarchistisko. Nenoliedzami arī pēdējai ir savas priekšrocības. Tā izslēdz viegli uzliesmojošo cīņu pēc augstākās vietas valstī un atļauj valdībai daudz lielāku drošību un plašāku darbību. Vai tāds Bismarks demokrātijā varētu tik ilgi palikt pie stūres?

Bez tam monarchijai ir augsta simboliska vērtība. Visai tautai neaptveramā un tamdēļ nesimpatiskā valsts būtība iemiesojas monarchā. Ja viņš ir istā personība, tad

viss, ko vienam izcilam cilvēkam var parādīt cienības, mīlestības un uzticības ziņā, caur viņu var nākt valstij par labu. Saprotams, arī šē krīt svarā galvenā kārtā nevis iekārta, bet pats cilvēks. Arī monarchs, kas gadu desmitiem stāv valsts priekšgalā, nedod garantijas par konsekvēntu valsts vadīšanu, arī viņš var ņemt „likumotu“ kursu. Tāpat arī monarchijas reprezentācija viegli var novest pie ārīškības, greznuma, glaimošanas un līšanas. Ja nu tā salīdzinām dēmonkratijas trūkumus ar monarchijas pārākumiem, tad nevar apgalvot, ka katrai tautai labākā valsts forma būtu dēmonkratija. Bet kur viņa jau pastāv, tur tā uzstāda lielas prasības tautas audzināšanā un izglītībā; tā prasa, ka garīgi augstāk stāvošas šķiras neatrautos no politiskās dzīves aiz ērtības, bailības jeb citiem tml. iemesliem, bet uzskatītu par savu pienākumu radošu darbu. „Vadīt“ šē nenozīmē „spēlēt kungu“, bet kalpot vispārības labklājībai.

Valsts savā vēsturiskās attīstības gaitā savu darbību ir izplatījusi tālu pāri pār miera un tiesību sargāšanu. Šī darbība var palikt tikai tad par kultūras istu veicinātāju, ja politiķi apzināsies, ka taisni augstākie garīgas kultūras lauki: audzināšana, mācīšana, zinātne un māksla, reliģija un tikumība pamatojas uz brīvas nodošanās un pašdarbības; tās ir sirdslietas un tur vērtīgāko nevar lietot spaidu ceļā. Tomēr valsts pārstāvjiem arī šinī ziņā ir bijusi vienmēr stipra tieksme uz savas varas lietošanu. Tamdēļ taisni pret viņiem jāuzsver, ka vislabākais gara un kultūras dzīvē nav sasniedzams spaidu kārtā! Viņiem jāuzskata par savu augstāko un jaukāko pienākumu gādāt pēc iespējas par labvēlīgiem ārējiem apstākļiem, kas veicinātu šīs garīgi-tikumiskās kultūras attīstību, gādāt par kārtību, kur tā vajadzīga, un novērst visus traucējumus.

Uz visa šī iztirzājuma pamata, ko esam izveduši par valsti, nenākas grūti ieņemt stāvokli pret bieži uzstādīto problemu, vai valsts ir atsevišķo cilvēku labā, jeb arī tie valsts labā. Līdz ar to nonākam pie pretstata: **u n i v e r s ā l i s t i s k i - o r g a n i s k a i s u n i n d i v i d u ā l i s t i s k i - m ē c h a n i s k a i s v a l s t s u z s k a t s.** Pirmā uzskata pārstāvji apgalvo, ka valsts nav atsevišķu cilvēku

apzinīgi „radīta“ zināmiem nolūkiem; tā neesot mākslīgs produkts, nedz arī cilvēku gribas plānveidīgs darbs, bet tā esot organiskas augšanas un tapšanas iznākums. Cilvēki nekad nebūtu dzīvojuši bezvalstiskā stāvoklī. Visiem vēsturiskiem notikumiem un domāšanai runātu pretīm uzskats, ja pieņemtu, ka cilvēki sākumā būtu dzīvojuši izolēti ārpus valstiskas kārtības un tad vienā dienā būtu sanākuši kopā, lai nodibinātu valsti. Šādas iedomas esot tikpat neprātīgas kā tās, ja pieņemtu, ka lapas, zari, celms un saknes sākumā ir pastāvējušas par sevi, un tad vienā dienā sadevušies kopā, lai veidotu koku.

Šis organiskais valsts uzskats būtu atzīstams tanī ziņā, ka pirmatnējos laikos valstis nav radījuši atsevišķi cilvēki ar apzinātu nodomu, bet tās ir cēlušās, pateicoties cilvēku instinktiem un tieksmēm.

Ja arī šinī ziņā dodam vietu minētam uzskatam, tad tomēr nevaram pievienoties tālākiem organiskas valsts teorijas slēdzieniem. Proti, saka, ka līdzīgi tiešiem organismiem, kas attīstoties no iekšienes zināmā virzienā, ceļoties un attīstoties arī valsts. Tāpēc viņai un viņas satversmei esot jāatļauj mierīga augšana. Šo augšanas, attīstības virzienu varot noteikt vienīgi valsts vēsturiskā pagātne. Patvaļīga un tiša iejaukšanās vēsturiskā ipašumā neesot pieļaujama, jo tā nesot postu valsts organiskai dzīvei un augšanai. Isi sakot, organiskais valsts uzskats nosaka konservatīvu izturēšanos pret valsti un tās iekārtu.

Bet visos kultūras laukos redzam, ka instinktīvam pievienojas mērķi apziņoša darbība, kas nāk pie noteicoša iespaida. Še es redzu taisni garīgas augšanas, kā arī garīgi-kultūras attīstības augstāko likumu. Mēs varam augsti cienīt instinktā esošo gudrību un tomēr atzīt tādas darbības nepieciešamību, kas meklē savus mērķus un līdzekļus to piepildīšanai skaidri apzinoties.

Kā cilvēki ar racionāliem līdzekļiem veicina stādu un dzīvnieku augšanu, vairošanos un sugas uzlabošanu, tā tie var arī valstī, ja viņu pienākums ir ar apdomātu un apsvērtu jaunradīšanu zināmā, par vērtīgu atzītā virzienā, gādāt par valsts tālākattīstību. Iestāties par šādu progresīvu politiku, saprotams, nenozīmē radikālu jauninājumu

kāres, vai vieglprātīgas eksperimentēšanas ar valsts iekārtu, vai arī visa vēsturiska mantojuma atmešanas, kas pastāv uz vēsturiski-pozitīvu tiesību pamatiem. Taisni otrādi, lai izšķirtos par veselīgu progresa virzienu, nepieciešama pamatīgā zināmas tautas vēstures prašana, kas ir no vislielākās nozīmes, jo tur atklājas visredzamāki tautas īpatnība un viņas īstenās prasības. Tomēr vēstures studēšana pati par sevi, kas nodarbojas ar to, kas bija un kas ir, nevar noteikt kam jābūt, kādā virzienā esošais tālāk izveidojams. Še noteicēji paliek mūsu augstākie vērtējumi un ideāli, ko veidojam un noskaidrojam ar vēstures studiju, bet ko nekad loģiski piespiestā kārtā no tās nevarām atvasināt.

Mūsu iztīrājums atstāj kā organiski-konservatīvam, tā arī racionāli-progresīvam virzienam savu relatīvo tiesību. Sevīm pabalstu un papildinājumu tas atrod psiholoģiskā uzskatā, ka cilvēku tā arī visu būtņu cenšanās ir pakārtojama abiem lieliem mērķiem: pašuzturai un pašizveidošanai. Skatoties pēc tendences, kādai padodas viena vai otra tauta, parādās vai nu konservatīvais, vai progresīvais tips. Tautas veselīgas dzīves un kultūras zēlšanai ir vajadzīgi abi tipi. Kādā mērā, tas, skatoties pēc apstākļiem, var būt dažādi. Ja arī cilvēki pēc savas dabas vai dzīves stāvokļa tiecas tuvāk vienam, vai otram tipam, tomēr, lai tie neiziet uz pretējā iznīcināšanu, bet lai apzinās, ka tiem ir jācenšas pēc vienošanās un sevis papildināšanas.

Bet kā nu mēs uz visa iztīrājuma pamata nostāsimies jautājumā: vai valsts ir atsevišķo cilvēku labā, jeb vai atsevišķi cilvēki valsts labā? Viegla izšķiršanās par vienu vai otru ekstrēmu noved arī šē pie vienpusības.

Valsts nav tādā nozīmē atsevišķa individa labā, kā kāds trauks vai rīks, ko pēc lietošanas noliek kaktā. Tiešām ir tā (kā organiskā valsts teorija uzsver), ka atsevišķs cilvēks, mazākais mūsu kultūras pakāpē, paliek par „cilvēku“ tikai valstī un tikai tur dzīvo cilvēka cienīgu dzīvi. Ne mazāka taisnība ir arī tam, ka valstij ir sava īpatnēja dzīve un eksistence, tādā ziņā, ka individi nāk un iet, bet valsts pastāv tālāk. Tā stāv pāri par visu individuālo. No šī viedokļa tiek attaisnots valsts vīrs (vispār

politiski domājošais), kas individuus vērtē tikai no valsts labuma stāvokļa un tā tad tas uzskata kā līdzekli valsts mērķim. Pie visa tā viņš ar zināmu tiesību cerē uz atsevišķu cilvēku pateicību valsts labā. Patiesībā tas jo vairāk tiks cienīts, milēts un mantos pateicību un uzticību, ja būs sakusis kopā ar savas tautas idejām, atmiņām, tradīcijām un gara mantām.

Ari še mums jāatzīst valsts lielā nozīme tautības un kultūras kopšanā, pilsoņu audzināšanā un izglītošanā. Ja tās trūkst, tad var rasties stāvoklis, ka vienā un tanī pašā tautā mazāk izglītotas šķiras, kam tikai maza daļa pie kultūras labumiem valstī, redz kaut ko neizprotamu, nesimpatisku, pat naidīgu un ar visādu viltu un meliem izvairās no viņas prasību izpildīšanas, kamēr citas šķiras, kas valstī redz savu augstāko labumu, ir gatavas nest viņas eksistences un attīstības labā vislielākos upurus. Jo svešāks jūtas atsevišķs cilvēks pret valsti, jo vairāk viņš sajūtīs pie visām prasībām, ko valsts uzstāda, kā sevis izmantošanu, uzskatīs sevi tikai kā līdzekli, bet jo vairāk viņš valsts mērķus uzskatīs arī par savējiem, jo vairāk viņam šis drūmais iespaids zudīs. Pat ja arī valsts labā būtu jāupurē dzīvība, tas sevi neuzskatīs par līdzekli, bet kā augstāko savas tikumiskās personības piepildījumu.

Kas šādā veidā ar valsti jūtīsies iekšēji saistīts, tas izlietos ar pateicību visu, ko valsts tam sniedz un tādā ziņā redzēs valstī vērtīgu līdzekli saviem personīgiem mērķiem, bet līdz ar to galvenā vietā nostādīs valsts mērķi un nejutīsies pazemots, ka arī sevi nostādīs par šī lielā mērķa līdzekli.

5. Valšķu attiecības (Karš un tautu savienība).

Tā kā valstiska organizācija savieno tautas par grības un darbības spējīgām vienībām, tad viņu savstarpējās attiecības ir no morāliska viedokļa tāpat vērtējamās un apspriežamās kā atsevišķu personu attiecības. Ja pēdējās iemanto cieņu un godu tikai ar savstarpēju taisnības un mīlestības parādīšanu, tad kāpēc gan šis pašas tikumiskās prasības nebūtu noderīgas valšķu savstarpējās attiecības? Kas šo derīgumu apstrīd, tas līdz ar to saka, ka

valšķu savstarpējām attiecībām jāpaliek dzīvnieku valstij līdzīgām, kur valda tikai spēks un vara, kur stiprākais aprij vājāko. Kas tiesības un taisnību tur augstāk par varu un cilvēcisku kultūru augstāk par dzīvnieka stāvokli, tam būs neiespējami noliegt arī valšķu attiecību tikumisko mērķi. Bet nu tiek uzsvērts, ka cīņa valšķu starpā (atklāta un slepena) izsaucot ārkārtēju spēku savilpojumu un ar to tiekot veicināta kultūra. Ja tautām pastāvīgi nebūtu jābūt gatavām uz karu, tad tās viegli nogrimtu praktiskā materiālismā un mikstčaulībā.

Arī Kants saka (Kritik der Urteilskraft I. nod. 2. grām. 28. §): „Pat karš, ja tas tiek vests kārtīgi un ar svētu cieņu pret pilsoniskām tiesībām, var būt kaut kas cēls, kas tautas domāšanas kārtību padara vēl cildenāku, sevišķi tad, ja tauta bijusi padota daudz briesmām un tās drošsirdīgi pārvarējusi. Turpretim ilgs miers ar savu tirdzniecības garu, ar zemo patmīlību, bailību, mikstčaulību, pazemo tautas domāšanas kārtību.“ Un Moltke vienā vēstulē raksta (1880. g. 11. dec. Kopoti raksti V. 94. l. p.): „Mūžīgs miers ir sapnis un pie tam ne visai skaists, bet karš ir viens no elementiem Dieva pasaules kārtībā. Karā parādās cēlākie cilvēku tikumi: drošsirdība un atsacīšanās, pienākuma apziņa un pašaižliedzība, beidzot ar dzīvības upurēšanu. Bez kara pasaule nogrimtu materiālisma purvā.“

Tomēr jāievēro, ka Kants savā vēlākā rakstā „Zum ewigen Frieden“, mieru ir apzīmējis par ideju, kas sasniedzama un piepildāma tikumiskā ceļā. Tālāk arī Moltke vienā no vēlākām vēstulēm (1881. 10. febr. 199. l. p.) mēģina attaisnot karu kā „pēdējo valsts goda, neatkarības un patstāvības līdzekli.“ Ir iespējams tiesību atjaunošanu starp valstīm un līdz ar to kara novēršanu uzskatīt kā morālisku pavēli un pie tam tomēr pagaidām uzskatīt aizsargāšanās karu par pielaižamu, kā arī cienīt morāliski vērtīgos kara iespaidus uz tautas tikumību. Protams, Kanta un Moltkes citētie izteicieni ir vienpusīgi, jo kara ļaunie demoralizējošie iespaidi nemaz nav minēti. Cik tālu vispārīgi šīs lietas ir apsveramas, tad liekas, ka pasaules kara piedzīvojumi skaidri liecina, ka ļaunie kara iespaidi uz tautas tikumību stipri pārspēj labos. Ja karu

gribētu uzskatīt kā dziedināšanas līdzekli pret zināmiem, nevēlamiem iespaidiem, kas parādās ilgām mieram pastāvo-
vot, tad tiešām gribētu izdzīt velnu ar belcebūlu, velnu virsnieku.

No otras puses tas nozīmētu neatzīt cilvēku brīvību un tikumisku cieņu un nostādīt tos dabas būtnu pakāpē, t. i. ja kaŗu grib attaisnot uz visiem laikiem, ar to, ka norāda uz „ciņu dēļ uzturas“, kas valda dabā, kā vajadzīgu visā attīstībā. Saprotams, cilvēku var uzskatīt arī kā dabas būtni. Bet ja arī mūsu laikā vēl stiprais naturālisms mūs pavedina to uzskatīt t i k a i kā dabas būtni, tad pret to ar visu spēku jāuzsver, ka ar šo cilvēka garīgi-tikumiskā būtība netiek atzīta. Ja materiālismu gribam izdomāt līdz galam, tad jāatmet ne tikai tautu savstarpējo attiecību tikumošana, bet arī cilvēku tikumošana vispār, jo tad uz katru tikumisku centienu aicinājumu nāks atbilde: es esmu, kāds esmu, un no dabas man nav dots būt tikumīgam.

Daudzkārt arī zem naturālistiskā vai pesimistiskā uzskata iespaidiem par cilvēku dabu vispār, kaŗa novēršanu un mūžīga miera nodibināšanu uzskata par vēlamu, bet līdz ar to tomēr par neiespējamu. Dzenoties pēc nesasniedzama mērķa, nokļūst ūtopiski-sapņojošā gara stāvoklī, kas šinī gadījumā būtu tautas nelaime.

Bet daudz ko vēsture ir apzīmējusi kā „neiespējamu“ un vēlāk tomēr tas ir noticis. Ja mēs kādu mērķi atzīstam par tikumiski vērtīgu, tad ar to ir atzīts arī pienākums, darboties pie viņa sasniegšanas. Kants saka: „Tam jābūt, tamdēļ mums arī vajaga varēt.“ (Wir sollen, also müssen wir auch können.) Lai arī šīs idejas piepildīšanās atrodas tālā nākotnē un pie tās jāstrādā ar lielu uzmanību, ka caur cerēto labāko nepazaudētu jau esošo labo, — tomēr uz politiku un audzināšanu tas atstās citu labvēlīgāku iespaidu, ja kaŗu uzskatīsim par morāliski atmetamu un centīsimies, kaut lēni un ar grūtībām, pēc viņa novēršanas.

Šis mērķis ir ticis atmests ne tikai aiz vispārīgiem, bet arī juridiska iebilduma, proti, ka valsts pēc savas būtības esot „suverēna“ vara, t. i. tāda, kas pār sevi nekādas pasaules varas neatzīst. Tamdēļ nevar būt nekādas

starpvalstiskas tiesiskas iekārtas, jo lai tādu radītu, piemērotu un izvestu dzīvē, vajadzētu būt varai, kas stāvētu pāri valstīm. Bet šāda vara būtu ar viņu suverēnitāti nesavienojama.

Taisni tamdēļ nevarot valšķu attiecības salīdzināt ar atsevišķu cilvēku attiecībām. Pēdējo attiecības noteic pāri stāvošā valsts vara: bezpartējiski tiesneši spriež par tiesību neievērošanu un pārkāpumiem un piespriež sodus. Bet kur būtu starp valstīm šī pārākā varas instance, kas bezpartējiski varētu valdīt ar tiesībām?

Pie tam maldīga ir doma, ka tiesības varēja rasties tikai valstiskas likumdošanas ceļā. Atsevišķās valstīs atrodam daudz tiesību, kam „ieraduma tiesību“ nozīme, un, ja vispārīgi tas ir noticis, tad vēlāk tās ir no valsts tikušas formulētas par likumu. Tā jau sen starp valstīm „ieraduma tiesību“ veidā ir cēlušās tā sauktās „starptautiskās tiesības“, kas arī atrod atzišanu. Tās prasa, piem., lai sūtņi un ligumi starp valstīm būtu neaizkaŗami. Tā ar valšķu ligumiem var norisināties tālākā starptautisko tiesību izbūve, kā tas, p. p., notika ar Genfes konvenciju 1864./1906. par „ievainotu kareivju likteŗa uzlabošanu karjojošās armijās“

Valšķu kongresi, kā ik pa pieciem gadiem sanākošais Vispasaules pasta kongress, Haagas miera konference (1899.—1907.) var palikt starptautisko tiesību attīstībā par likumdevēju organu. Ar šo un citām internacionālām konvencijām ir internacionālā apvienībā nokārtoti veseli tiesību lauki: Vispasaules pasta savienība (1878.) apvieno visas zemes lodes pasta tiesības, gandrīz pilnīgi internacionāla likumu grāmata, kas noteic preču pārvadāšanu pa dzelzceļiem lielākā Eiropas daļā, ir vienošanās panākums no 1890. g., metra konvencijā (1875.) galvenās valstīs noteica vienotu mēru sistēmu, Bernas konvencija (1886.), kas dod veselai valšķu rindai literātūras un mākslas darbu aizsardzības tiesības starptautiskā mērogā. Ari nacionālas tiesības, kā, p. p., tirdzniecības tiesības savā saturā izveidojas internacionāli, tāpēc „salīdzināmā tiesību zinātnē“ ir palikusi likumdošanā par ļoti ievērojamu juridisku disciplīnu. Par internacionālu konvenciju izvešanu dzīvē gādā pašas valstis ar internacionālu pār-

valdes iestāžu uzturēšanu; tā Bernē atrodas vispasaules pasta birojs un literatūras un mākslas darbu aizsardzības savienības sēdeklis; Parīzē internacionālais birojs sargā normālmetra mēru, eiropēiska Donavas komisija pārzina Donavas kuģošanu un austrumos un rietumos darbojas internacionāla veselības komisija, kuņas augstākā pārvalde atrodas Konstantinopolē un kuņa sargā no choleras un mēra ievazāšanas.

Šinīs teikumos jurists Gustavs Radbruchs saņem kopā svarīgāko, kas ir ticis radīts, zīmējoties uz internacionāliem līgumiem un organiēm, līdz pasaules karām. Ar to vēsture rāda, ka tiešām ir radīti ievēriņas cienīgi sākumi starpvalstisko attiecību nokārtošanai. Šinī attīstībā milzīgs solis uz priekšu ir pēc pasaules kara radītā Tautu Savienība ar Tautu Savienības padomes sēdekli Ženevā. Tautu Savienībā iestājušās jau gandrīz visas valstis, izņemot Padomju Krieviju, Ziemeļamerikas Savienotās valstis un vēl dažas citas.

Visas valstis, kas iestājas Tautu Savienībā, atsakās ar to no savas neaprobežotās suverēnitātes. Ir aizspriedums, ja domā, ka tāpēc valstis kā tādas pazustu. Ari no ētiska viedokļa šis ierobežojums nav peļams, bet apsveicams, cik tālu ar to valšķu attiecības var tikt paceltas augstākā tikumiskā stāvoklī. Līdz šim bija taču tā, ka, neskatoties uz visu internacionālo vienošanos, uz oficiāliem miermilības un draudzības apliecinājumiem, valstis viena uz otru skatījās ar neuzticību, it kā dabiski būtu vajadzīgs pastāvēt starp viņām naidam, un ka vienas uzplaukšana un pieņemšanās spēkā jau būtu paši par sevi saprotami draudi otrai. Nacionālais egoisms bija augstākais likums, vai nu to atklāti atzina, vai ne. Un ar to nonāca pie divkāršas morāles, jo valšķu attiecībās tika atzīts, ja pat turēts par pienākumu pret tēvzemi tas, ko atsevišķiem cilvēkiem uzlūkoja par tumšu tikumisku traipu; privātā dzīvē patmīlību nosodīja un uzskatīja par visa ļaunuma avotu, politiskā dzīvē to pilnīgi attaisnoja (sacro egoismo!); tur taisnība un palīdzība bija tikums — še muļķība. Tur skanēja: „tev nebūs nokaut“, še varēja gaviļēt par tūkstošu nokaušanu.

Ja arī neviens neatzina uzbrukšanas kara morālisko

tiesību, bet vai aizsargāšanās kara jēdziens nebija stiepjams ļoti tālu? Ja kaimiņvalstī grib redzēt savu ienaidnieku, vai tad tā nav „aizsargāšanās“, ja gaidāmo karu iesāk tanī acumirkli, kad tas pašu tautai ir visizdevīgākais? Un vai tad tā arī nav „aizsargāšanās“, ja sašaurina uzvarētā pretinieka teritoriju, izposta valsts vienību, saimnieciski to izmanto un militārā ziņā padara vāju, lai no jauna viņš nebūtu spējīgs to apdraudēt?

Aiz savstarpējas neuzticības un bailēm valstis veda karus, kurus katra uzskatīja par aizsargāšanās karjiem, bet kas uzvarētos radīja naidu un atreibību un tā sevi nesa vienmēr jauna kara dīglus.

Uz kuriem visa šī sistēma noved, to šausmīgā kārtā piedzīvoja un par to pārliecinājās tautas pasaules karā, tā ka būtu jādomā, ka beidzot atsacīsies no līdzšinējās ārējās politikas sistēmas un līdz ar to mēģinās vispārīgi izbēgt no kara.

„Daudz varena pasaulē, bet nekas nav varenāks par cilvēku“ — ar izbrīnēšanos atkārtojam Sofokla vārdus, ja noskatāmies uz tautu milzīgu spēju parādīšanu pasaules karā. Bet līdz ar to mūs mocīs drausmīga apziņa, ka kultūras tautas kā jaunu garu apsēstas un briesmīgas aklības sistas visas savas spējas ir ziedojušas kultūras sagraušanai un sevisiznīcināšanai. Šim pašam mērķim kalpoja zinātne un tehnika, kā arī izsmalcinātais valsts mehānisms, kas no tautas izsūca pēdējos spēkus un izsvieda tos uz kaujas laukiem.

Un kāds bija iznākums? Ieroču spējīgie vīrieši no 18 līdz 45 gadiem, tautas zieds, kaujas laukos krituši no ievainojumiem un slimībām bojā gājuši, tūkstoši uz visu mūžu sakropļoti; neskaitāmas sievas un bērni gājuši bojā no bada un trūkuma; dzimtā zeme izsūkta, daudzas vietas izpostītas, lopkopība lielā mērā cietusi. Un pie visa tā neizsakāmas miesīgas un garīgas ciešanas, kas miljoniem un atkal miljoniem visā laikā bija jāpanes; neskaitāmās ģimenēs izpostīta laime un veicināta vispārīga morāliska pagrimšana. Tiešām, ja salīdzinām priekškaŗa ar pēckaŗa stāvokli, dabūjam iespaidu, itin kā kultūralā cilvēce ar pašas gribu no paradīzes būtu nonākusi ellē.

Vai viss tas lai nu būtu par velti? Vai lai cilvēce

vienaldzīgi noskatītos uz šo pasaules katastrofu un teiktu: tur nekas nav grozāms, jo kariem jābūt; tos rada cilvēku daba, un tie ir tikpat nenovēršami kā dabas parādības?!

Nē, un tūkstoš reiz nē! Tie nāk no tautu savstarpējās bailīgās neuzticības, no viņu varas un laupīšanas kāres un no (greizās) ārējās politikas. Cilvēki tos radījuši. Kari nav nekāda dabas parādība, kā vētra vai zemes trīce. Tamdēļ ir neprāts atzīt tos par tādiem. Ari atsevišķos cilvēkus valda līdzīgas kaislības: tos mēs mēģinām uz labu vest ar audzināšanu un likumu.

Par tautām sakāms tas pats. Fatālisms nozīmē tikumisku vērtību nodevību. Bet ja tautu attiecību uzlabošanu tikumiskā ziņā uzskatām par pienākumu, tad katram jāstrādā pie tā pēc saviem spēkiem, itin kā viņš to darītu savā paša labā.

IV. nodaļa.

Tikumisko vērtību piepildīšana.

1. Jaunatnes audzināšana un pašaudzināšana.

Vispirms atskatisimies atpakaļ uz mūsu līdzšinējiem iztīrījumiem. Mēs esam meklējuši skaidrību par visa tikumiskā būtību un viņa atziņas veidu. Mēs to sapratām kā vērtības veidu un tikumisko vērtību un viņu normu atziņas organu atzinām sirdsapziņā. Mēs redzējām, ka tās cilvēkam var būt pavēlošas un aizliedzošas.

Tad mēs jautājām: kādam jābūt atsevišķam cilvēkam, kādām cilvēku sabiedrībām, lai tie atrastu mūsu tikumisku atzišanu. Lai šim jautājumam rastu atbildi, mēs uzstādījām kā atsevišķa cilvēka, tā arī sabiedriskās dzīves ideālu. Tagad vēl jautāsim: ko varam darīt, lai šim ideālam pamazām tuvoties? Kādas tam iepriekšējas prasības? Kas mūs var šinī ziņā pabalstīt? Še nu mums atklājās milzīga nozīme, kas piekrīt a u d z i n ā š a n a i.

Lai tikumiskās vērtības piepildītu, tad par visām lietām augošā paaudze jāaudzina krietnā garā, šinī audzināšanas darbā savstarpēji pabalstoties un pēdīgi jaunatnes un tautas audzināšanas kalpībā nostādot arī valsts varu un līdzekļus.

Jaunatnes audzināšanā vispirms jāvalda autoritātei. Jau no paša sākuma tikumiskās normas bērnam jānoteic kā pašas par sevi saprotamas un nepārkāpjami derīgas, prasot pret tām paklausību bez pretrunas. Bērna apziņai tikumiem jābūt skaistiem un cienījamiem, netikumiem — neglītiem un riebīgiem. Pār visām lietām ir no svara iesākt audzināšanu jau pašā bērnībā, noteicot stingru dzīves kārtību un pieradināšanu pie laba un pareiza ar apdomīgu sargāšanu no ļauna un tā stingru sodīšanu. Šinī ciņā audzinātājam jāmeģina atraisīt spēki pašā jaunajā cilvēkā, kas tam palīdzētu. Nevis vienkārši lauzt gribu, bet to stiprināt uz labu, nevis pazemot audzēkni, padarīt to bailīgu un īgnu, bet tam iedvest dūšu un pašauša-

nos — tas audzinātāja pienākums. Sevišķi tas nekad nedrīkst aizmirst, ka svarīgāka par visu paliek viņa paša priekšzīme. Tāpēc arī bērni no savas puses audzina savus vecākus, skolotājus un audzinātājus, jo tie jūtas spiesti ieskatīt, ka tikumi, ko tie ieteic, pašiem jātur un kļūdas, kuŗas tie nopel un smādē, pašiem jāatstāj.

Lai arī cik nepieciešama būtu bērņībā un agrā jaunībā stingra audzināšana un autoritātīva izturēšanās, — autoritātes nesēji nekad nedrīkst aizmirst, ka viņa nav pašmērķis, bet līdzeklis, kas ved jaunatni uz tikumisku brīvību. Sevišķi vecāki piegriež par daudz mazu vērību savu pieaugušo bērņu patstāvības tieksmei un pietiekoši neievēro, ka ar 17 un 20 gadu vecu citādi jāapietas nekā ar 10 un 12 gadīgu.

Audzīnāt jaunu cilvēku brīvībai nozīmē to lielā mērā atstāt sirdsapziņas un saprašanas vadībai, uzliekot tam atbildību par savu izturēšanos. Jo drošāki šī sirdsapziņa darbosies un jo vairāk viņš paklausīs tās brīdinājumiem, pavēlēm un aizliegumiem, jo vērtīgāk viņš izlietos savu augošo brīvību un darbību.

Bet ļoti daudz cilvēku uzaug šīnī ziņā bez iekšēja lūzuma; tie pāriet no bērņības un autoritātīvas aizbildniecības stāvokļa uz tikumisko brīvību bez sevišķas tikumiskas krīzes. Ar to, protams, nav teikts, ka tie savā dzīvē bez izņēmuma sekotu savai sirdsapziņai. Tā darīs tikai viena daļa. Bet citi — taisni lielākā daļa — bieži vien tiks savu tieksmju un kaislību aizrautī prom pret sirdsapziņu, un tur nāk nožēlošana, kauns, pārmetumi un pašņicināšana.

Lai izklūtu ārā no šī iekšējā nemiera un saraustīšanas, tad ceļi, pa kuŗiem iet cilvēks — ir dažādi. Tikumiski pareizu ceļu uzņem tie, kas savu es un savu gribu savieno ar sirdsapziņu, bet tieksmes un kaislības, kas tos pavedina uz jaunu, mēģina savaldīt. Jo pamatīgāk un pareizāk viņi to darīs, jo lielāku un augstāku tie sajutīsies pašaudzināšanas uzdevumu un tās nozīmi.

Lai sekmīgi to iesāktu, tad svarīgākā prasība — būt patiesam pašam pret sevi: stingri sevi pārbaudot, nenodoties pašapmāņīšanai, godīgi ieskatīt savas kļūdas un vājības — tas ir pirmais uzdevums. Nevar domāt jau uz rāviena palikt par pilnīgu cilvēku un uz reizes atņest visas

klūdas. Tās jāmēģina iznīcināt pa vienai, sākot no ļaunākās. Kā jaunatnes audzināšanā, tā arī pašaudzināšanā jāizmanto ieraduma spēks.

Ja rītos savu apņemšanos neatjaunos un vakaros godīgi nepārbaudīs, tad tālāk netiks. Jābūt arī skaidrībā, kādas personas un apstākļi mūs pavedina uz ļaunu un no tiem ar visciešāko apņemšanos jālūko izbēgt, lai cik grūti tas nāktos. „Ja tava acs tevi aprēcina, tad izrauj to.“

Ja mums ir izdevies atsvabināties no ļaunākās klūdas, tad vērsisim savu ciņu pret citu, paliekot tomēr par pirmo nomodā; jo jāapzinās, ka ar tikumisku pašaudzināšanu mēs nekad neesam „galā“. Ja esam kaut cik sev izcīnījuši no tikumiskas skaidrības un augstuma, tad tas vēl uz visiem laikiem nav mūsu neapstrīdams īpašums; to vajaga vienmēr no jauna iekarot. Šī ciņa arī nav visiem vienādi viegla vai grūta. Daži no dabas ir spītīgi, bailīgi, skopi u. t. t. Tiem nākas sevišķi grūti pār sevi valdīt.

Ka ar pašaudzināšanu arī sabiedrība sevi izkopj — ir skaidra lieta. Labu zīmi nomanām pie tiem mūsu jaunatnes pulciņiem un biedrībām, kas par savu mērķi sprauduši savas dzīves izveidošanu un pašaudzināšanu.

2. Sirdsapziņas darbība un attīstība.

Ne visi uzņemas grūto un izturību prasošo pašaudzināšanas ceļu. Daži gadījuma pēc ķeras pie labiem nodomiem, iztur dažas kārdināšanas, bet tad atkal tām padodas un atstāj ciņu uz garāku vai īsāku laiku, kamēr pašpārmetumi dzen viņus uz to no jauna. Tā svārstās viņi — varbūt visu mūžu — starp labu un ļaunu.

Citi mēģina izbēgt no sirdsapziņas smagiem pārmetumiem un apsūdzībām. Viņi mēģina sevi notrulināt, iestāstot sev, ka nevajagot būt „par daudz apzinīgam“; vajagot ar vilkiem kopā gaudot. Tā dažam, ja tikai nesanāk konfliktā ar soda likumu, izdodas noturēties par gluži „pieklājīgu“ cilvēku. Daži atkal bēg no sirdsapziņas, izrādoties pret viņu kurli, pavadot dienu no dienas nemitošā dzīves troksnī, jeb arī meklējot aizmiršanās baudu dzīvē. Tie nonāk tik tālu, ka viņi godīgos un apzinīgos tura par muļķiem. Nevajaga ļaut sevi maldināt ar tādām nekaunīgām va-

lodām. Kas aiz tām slēpjas, tas ir viņu posts. Kamdēļ dzenas pēc ārējiem panākumiem un jūteklīgām baudām? Kamdēļ vienmēr grib būt „lustīgā“ sabiedrībā? Tāpēc, ka viņi nemierā paši ar sevi, ka sajūt savu bezgalīgo tukšumu. Kas savu dzīves jēgu un saturu meklē ārējos panākumos, tas padara sevi nebrīvu, padodas līdzcīvēku un dažādu lietu kalpībā. Tikai tas paliek īsti brīvs, kas savas dzīves isto vērtību meklē visā tikumiskā. Kas dienu no dienas dzenas tikai pēc izpriecām, tam īstais prieks un apmierinājums aizies garām, jo tam jānāk nemeklētam; bet tas nenāks, kamēr mēs nedzīvojam ar savu sirdsapziņu mierā un saskaņā.

Bet vēl radikālākā veidā mēģina aplūsināt sirdsapziņu: pavisam negrib atzīt viņas tiesību uz spriedumiem par mūsu izturēšanos. Mēģina sev iestāstīt, ka sirdsapziņa esot tikai „ieaudzināta“; tā tad cilvēku darbs. Un kamdēļ ieaudzina sirdsapziņu atsevišķā cilvēkā? Kamdēļ no agras jaunības piekodina, ko vajaga katrā ziņā darīt, ko ne. Tas tiek darīts tikai sabiedrības interesēs. Sabiedrība negrib ciest zaudējumu no savu locekļu dabiskā egoisma, bet gan dabūt labumu. Bet kamdēļ gan šim grupu egoismam lielākas tiesības par manu egoismu? Tikai mulķis ar šo sugestīvo audzināšanas iespaidu ļauj sev uz ilgu laiku noliegt personīgu labumu un nodoties dažādiem upuriem. Īsti gudrais un iekšīgi brīvi domājošais redz šim viltum cauri un negrib nekā zināt par šo tā saukto sirdsapziņu.

Šādi pierādījumu mēģinājumi grib iznīcināt visu tikumisko līdz ar saknēm.

Tamdēļ mums tie jāpārrunā sīkāk. Ir tiesa, ka atsevišķa cilvēka tikumiskā dzīve daudzējādā ziņā nāk par labu sabiedrībai, un tāpēc tā dzīvi interesējas par atsevišķu cilvēku tikumisku audzināšanu. Bet ja sabiedrība to dara, vai tad tas ir ļauns „egoisms“? Tas būtu tikai tānī gadījumā, ja tā citu sabiedrību tiesības pilnīgi neievērotu.

Sabiedriska audzināšana tautu samierināšanas garā, kādu uzskatam par tikumiski veicināmu, to nekad nedarīs. Bet, varbūt, sabiedrība, audzinot atsevišķus cilvēkus uz tikumību, izturas pret tiem „egoistiski. Kas tikumiskās vērtības atrod visaugstākas, tas pārlicināsies taisni par

pretējo, proti, ka indivīds savu vērtīgāko tikumisko audzināšanu dabū no sabiedrības, ar ko viņš tikai īstenībā paliek par cilvēku.

Bet cels iebildumu, vai tikai audzināšanā mums nav iestāstīts, ka tikumiskās vērtības augstākas un ka uz tām pamatojas istā cilvēku cieņa. Kas tam padodas, tas lai mierīgi sev jautā, vai mīlestība, taisnība, patiesība un paš-aižliedzība, kas parādās pret sabiedrību, arī viņā neliekas būt vērtīgas? Vai viņš, neskatoties uz augšminētiem iebildumiem, cilvēkus, kas parādīs šīs īpašības, necienīs, bet brutālos, cietsirdīgos, egoistus un glēvos — nenicinās?

Nekā nemēģināsim viņam iestāstīt; tikai tam jābūt skaidrībā, ka viņš pats spriež no dziļākās pārlicības par cilvēku izturēšanos. Viņam jānāk pie jēgas, vai, neskatoties uz visām šaubām, viņā paliek starpība starp ļaunu un labu un vai tiešām viņam nenoskaidrojas, kādas īpašības un izturēšanās veidi tam jātur par labiem un kādi par ļauniem.

Tas ir man ieaudzināts, atkal iebildīs. Bet ja nu arī tas tā būtu, vai tas kaut ko pierāda pret ieaudzinātā objektīvo derīgumu? Arī vienreiz viens mums tiek „ieaudzināts“! Vai tad tamdēļ ir jēl mazākais pamats šaubīties par tā objektīvo derīgumu? Vai mana pārlicība, ka $2 \times 2 = 4$ pamatojas uz to, ka es esmu to mācījies pie tāda vai cita skolotāja? Pie tam, ja sirdsapziņa nebūtu vairāk nekā, kā kaut kas sabiedrības ieaudzināts, tikai sabiedrības balss mūsos, kā tad tas būtu iespējams, ka atsevišķas lielas personības ir iemantojušas tautu jaunām vērtībām, kas tām savā objektīvā derīgumā bija uzlēkušas kā rīta saule.

Vai tad nu ir tikai galvas evidence? Ir arī sirds evidence! Tīri vienkārši, mani iestaro pārlicība, ka uzcītīga, darbīga dzīve sabiedrībai ir labāka par kārumnieka un baudītāja dzīvi, un ka drošsirdīga iestāšanās par patiesību stādāma augstāk par liekulību.

Bet kā tad, ja ir cilvēki, kušos tas neiestaro? Ja tādi ir, tad tas mani tikpat maz mulsinās manā pārlicībā par šo objektīvo vērtību spriedumu derīgumu, kā tas fakts, ka atrodas idioti, kas nevar saprast vienreiz vienu, kas tomēr mani nepadāris šaubīgu par tā derīgumu.

Šādi cilvēki, kam tikumisku jūtu trūkst — man jāatzīstas, ka neviena tāda vēl neesmu mācījies pazīt — tiešām nevarētu nākt pie tikumības; tiem vajadzētu dzīvē izpalīdzēties tikai ar veiklību un izmanību. Pie tam izrādītos, ka istī tālredzīgam un gudram egoistam gandrīz visos gadījumos būtu jādara tāpat kā tikumiskam cilvēkam. Jo ja tas dzīvo sabiedrībā, no kuŗas prasa tikumisku pavēļu un pārlicības ievēribu, tad arī tam, paša interesēs, šī ievēribā un pārlicība būtu sevim jāiestāsta. P. p., tas piedzīvotu, ka nekas vairāk citu cilvēku no viņa neatsvešina kā patmilība, skopums un neuzticība un ka abpusēja labdarība cilvēkus tuvina un vieno. Tomēr starp šādu gudru egoistu un patiesi tikumisku cilvēku paliktu tā milzīgā starpība, ka pirmam personīga labklājība ir augstāka, ja pat vienīgā vērtība, turpretim otrais cenšas piepildīt visas tikumiskās vērtības pēc viņu objektīvās pakāpes. Taisni tāpēc viņu dvēsele ir bagātāka, jo viņā atbalsojas visas vērtības, kamēr egoista nabadzīgā dvēsele izjūt tikai vienu personīgas labklājības vērtību, kas pie tam tiek apdraudēta tūkstoškārt.

Kā reti kāds cilvēks paliek pasargāts no zināmām bērnu slimībām, tā arī katram jāiztaisa cauri zināmas morālistiskas attīstības slimības; tikai pēdējās iekrīt jaunības laika beigās. Tas var novest cilvēku pie bīstamākās iekšējas krīzes, kā arī pie pilnīgas dvēseles dzīves sagraušanas. Bet mēs negribam neievērot arī viņu pozitīvo nozīmi. Uz to zīmējas Nicšes vārds: „Kas mani nenomaitā, tas padara mani stiprāku.“

Kas liek aizrauties no ļauna, tas ar iekšēju nemieru, kam viņš krīt par upuri, tikumības nozīmi cilvēka dvēseles veselībai izjutīs daudz dziļāk nekā tas, kas vienmēr ir turējies labā ceļā.

Un kas tiek kārdināts — uzlūkot pašu sirdsapziņu ar skeptiskām šaubām, tas ar nodziļināšanos sirdsapziņas būtībā*), sasniegs tikumiskas atziņas augstāku pakāpi nekā tas parasti tiek sasniegts. Sevišķi tas būs spējīgs vieglāki atrisināt sirdsapziņas konfliktus.

---

*) Mēs mēģinājām uz to aizrādīt I. nodaļā.

3. Sirdsapziņas konflikti un sirdsapziņas individuālā izveidošana.

Kas tad ir šādi sirdsapziņas konflikti? Sirdsapziņas attīstības pirmā pakāpe raksturojas ar to, ka tā mums dod zināmas noteiktas pavēles un aizliegumus (kā tas arī 10 baušļos atrodams: tev būs tēvu un māti godāt, tev nebūs nokaut u. t. t.). Šo pakāpi prasa tikumiskā audzināšana, kas šādus priekšrakstus padara bērnam pieņemamus. Šīs sirdsapziņas pavēles liekas būt gadījumi, kur divas pavēles stāv pretrunā. Tā patiesības pavēle (bauslis) var vest cīņu ar mīlestības bausli. P. p., ja kāds bez tiesiska pamata griežas pie manis ar indiskrētu jautājumu par kāda treša cilvēka personīgiem apstākļiem. Ar patiesīgu atbildi uz to vai tādas liegšanu, es varētu lielā mērā kaitēt šim trešajam. Vai tad aiz tuvākmīlestības man nav tiesības uz „vajadzības meliem“, jā, vai tie nav pienākums? Ari taisnība un mīlestība var nostāties viena pret otru. Taisnība prasa ne tikai otra taisnības ievēribu, bet arī ne-taisnības apkaņošanu. Taisni sabiedrībā uzskata par pienākumu nepielaist nekādu tiesību pārkāpšanu, nekādu apvainojumu, jo ar to tikai apvainotājs paliekot brutālāks un nebēdīgāks. Ar šo uzskatu nav savienojama Jēzus mīlestības mācība: milējiet savus ienaidniekus; dariet labu tiem, kas jūs ienīst; svētījiet tos, kas jūs nolād; lūdziet par tiem, kas jūs kaitina un vajā; tam, kas tev sit par labo vaigu, sniedz arī kreiso, un tam, kas ņem vienus svārkus, dod arī otru.

Viegli saprotams, ka pie šādiem sirdsapziņas konfliktiem lieta vienmēr grozās ap vērtību konfliktiem: realizēties grib tā sakot divas vērtības. Pēc visiem lietu apstākļiem realizēties ļaujtas tikai v i e n a.

Kā šādi konflikti ir atrisināmi? Acīm redzot tikai ar to, ka priekšroku dod t a i vērtībai, kuŗu sajūt par augstāku. Tā, skatoties pēc apstākļiem, var būt dažāda; pie tam no svara pareizā izšķiršanās par vienas vai otras vērtības piepildīšanu, kas var rādīties dažādi iespējama. Še nākas rēķināties ar tik daudz un dažādiem gadījumiem, ka nav iespējams uzstādīt vispārēju noteikumu; izšķiršanās visur ir atstājama vērtības sajūtai, t. i. pašai sirdsapziņai.

Ja ar šo svarīgo jautājumu esam skaidrībā, tad ir sa-

sniegta sirdsapziņas attīstības otrā pakāpe, kur vairs netiek uzstādītas kā nepārkāpjamas noteiktas pēc satura (materiālas) normas, bet kur kā augstākais sirdsapziņas likums ir šis: meklē piepildīt to, kas tev zināmā stāvoklī rādās kā augstākā vērtība (jeb vismazākā nevērtība). Šī pamatnoteikuma nozīme un derīgums iestaros arī filozofiski nemācītā cilvēkā: mums jārikojas pēc labākās ziņas un apziņas. Lai nu to formulētu šā vai tā, katrā ziņā šī pamattēze sirdsapziņas augstākai pakāpei ir tikai formāla, cik tālu tā zināmus izturēšanās veidus nepavēl jeb nenoliedz.

Kas sasniedzis šo pakāpi, tam arī nevajadzētu, ja viņš pēc labākās ziņas un apziņas ir izšķīries par vienu vērtību, p. p. mīlestību, taisīt nekādu pašpārmetumu, ja arī viņš ar to atmetis citas vērtības (p. p. taisnības) piepildīšanu. Viņš jau dara to, ko sajūt par visvērtīgāko, par tikumiski pareizo; tāpēc sevi nosodīt, p. p. sevi nosaukt par „melkuli“, ja arī zināmā gadījumā būtu nepatiesību runājis, tas nevar. Tāpat arī kareivis sevi nevar turēt par „slepkavu“, ja aizstāvoties tas otru nonāvē. Šādi pašpārmetumi tikai rāda, ka cilvēks sirdsapziņas attīstības otru pakāpi nav sasniedzis, bet stāv vēl pirmā, ar ko arī nespēj atrisināt sirdsapziņas konfliktus.

Šinī sakarā varam rast atbildi uz daudz apstrīdēto jautājumu: vai mērķis attaisno līdzekli? Še patiesībā lieta grozās ap to pašu problēmu, proti, vērtību konfliktiem. P. p. vai nepatiesības (event. slepkavības) nevērtība ar pozitīvu palīdzību (event. aizstāvēšanu) tuvākam tiek pārspēta (un līdz ar to „attaisnota“)? Ar mūsu pirmā problēma atrisinājumu tiek atrisināts arī otrs. Tā kā tikumiska izturēšanās cenšas pēc augstākās vērtības (jeb mazākās nevērtības) realizēšanas, tad zināmos apstākļos šī mazākā nevērtība ir „jāņem līdzi“, lai tikai varētu piepildīt augstāko vērtību.

Ja mums arī tiri formālais sirdsapziņas veids jāatzīst par augstāko, tad nevajadzētu aizmirst pirmās pakāpes milzīgi lielās audzināšanas nozīmi. Lai atrisinātu sirdsapziņas konfliktus un izšķirtos, kad mērķis attaisno līdzekli, tur ir vajadzīga ārkārtīgi augsta tikumiska paš-

audzināšana un pie tam īstenības un vērtību atziņas gatavība.

Vajaga apdomāt, ka pēc sava satura noteiktās tikumiskās normās, kas dzīvo tautas apziņā un kas spēj noteikt atsevišķā individa sirdsapziņas audzināšanu, iemiesotas daudzu paaudžu tikumiskās jūtas un dzīves pieredze. Ja vienreiz pielaižam izņēmumus, tad mūsu kaislība un kāriba meklē katrā izdevībā otru. Tās mūs pārrunā: vispārīgi jau esot vēlamas zināmas normas, bet taisni zināmā gadījumā mūsu intereses un vajadzība ir tik lielas, ka otra pievilšana jeb nenozīmīga viņa īpašuma aizkāršana nav no svara u. t. t.

Visiem, kas jūtas nedroši un bezspēcīgi šādos iekšējos konfliktos, tikai ieteicams, ja vien iespējams, uzklaustīt cienījamu un uzticamu personu padomu. Ja tādas izdevības nav, tad lai nepatikamāki un grūtāki apstākļi to ved uz īstenā ceļa. Pie mūsu sirdsapziņas brīvākās izveidošanas vēl pieder mūsu tikumiskā dzīves ideāla individuālāka un personīgāka veidošana. Patiesībā tas nāks pats no sevis ar to, ja mēs mūsu tikumiskā darbībā neaizliedzsim savu īpatnību. Ja mēs arī tikai centīsimies vispārīgi būt par tikumiski krietniem cilvēkiem, tad mūsu „es“, kuŗu būsīm izcīnījuši, attēlos nevis abstraktu, bet konkrētu cilvēku. Tomēr mūsu audzināšanu ir par daudz ilgi iespaidojusi vispārīgs, cilvēci izglītojošs ideāls. Tas ir novedis pie aplamiem paņēmieniem. Vispirms skolā mācības plānā salika daudzus priekšmetus un no visiem skolēniem gribēja prasīt vienādu interesi un uztību visos priekšmetos. Aizvien vairāk nāca pie atziņas, ka tas ir nedabisks spaidis, jo tas pārāk apgrūtinā un sakalda, ka vērtīgāk ir, ja cilvēks vienā laukā parāda kaut ko krietnu, nekā desmitos niekojas.

Līdzīgā kārtā jāsarģās īstā audzināšanā no „uniformēšanas“ schēmatiskas nolīdzināšanas. Kā liels audzināšanas noslēpums jau ilgi pastāv „individuālizācija“. Tā satur sevī arī ideāla individuālizāciju, t. i. audzināšanas mērķa individuāli-konkrētu veidojumu. Bet pēc kā lai individuālizē? Galvenā kārtā pēc dabiskām kā prāta, tā jūtu un gribas dāvanām un tieksmēm, kuŗas mēdz būt visai dažādas. Šī individuālizācijas prasība ar pilnīgu tiesību

ir attiecināma arī uz pieaugušo pašaudzināšanu. Neiziesim uz visu tikumu iegūšanu ar varu! Diezgan, ka pamazām iznīcinām kļūdas. Pozitīvi vērtīgo par visām lietām mēģināsim radīt tānī virzienā, uz kādu norāda mūsu tieksmes un dāvanas. Ir cilvēki — sevišķi mazdūšīgie un kautrīgie, kam jāiedveš drosme, pašpaļaušanās un doma par savas īpatnības derīgumu.

No otras puses nedrīkst noklusēt, ka īpatnības uzsvēršana var izvērsties arī par iedomīgu un uzpūtīgu oriģinālītaes slimību.

Šinī ziņā notiek tāpat kā ar nacionālā izkopšanu. Nācijas arī uzskatāmas kā cilvēces individuāli izveidojumi. Cilvēces garīgā dzīve paliktu nabadzīga, ja nācijas atmestu savu īpatnību, lai tikai piepildītu tiro cilvēcību („humanitāti“). Taisni ar nāciju savādību un viņu nacionālām kultūrām cilvēces dzīves vērtību pilnība kļūst bagātāka un daudzpusīgāka.

Tā tad mēs iestājamies par nacionālās īpatnības neatvietojamu vērtību un līdz ar to par tās tikumisko tiesību.

Bet ar šo jāsavieno pilnīga līdzīgu tiesību atzišana citām nācijām un jābūt gataviem kopā ar tām veicināt vispārējos cilvēces uzdevumus. Nacionālais un internacionālais, pareizi izprasts, viens otru nemaz neizslēdz. Ja mūsu pēdējais ētiskais ideāls ir organizētā kultūras cilvēce, tad tas nenozīmē vienveidīgu „cilvēces biezputru“ (kā pretinieki zoboja), bet nāciju kopā sadošanos, savienošanos, kuņas lepni, bet arī pie tam pazemīgi apzinās savas īpatnības un izpilda savus nacionālās kultūras uzdevumus nevis pretēji cilvēcei, bet gan viņas dzīves veicināšanas labā.

Nacionālas īpatnības kopšana var būt tikai tādā nozīmē tikumisks uzdevums, ka tautas un viņas kultūras ideāls stāv priekš acīm, bet ne tādā nozīmē, lai tiktu izkoptas visas nacionāla rakstura īpašības, jo ir taču arī nacionālas vājības un netikumi.

Beidzot nacionālisma kopšanai jāargās no kļūdas, kas parādās atšķirības (no citām nācijām) pastrīpošanā un uzsvēršanā. Sevišķi literatūrā un mākslā tas novedis pie kaut kā meklēta, afektēta, un tāpēc nemākslinieciska.

Mēs redzējam, ka ceļš, kas mūs ved uz tikumisku

skaidrību un gatavību, bieži visai likumains un daudzreiz mūs ved caur apdraudētām vietām. Dziļāki pratis cienīt visu labo tas, kas pats kādreiz būs cietis no ļaunuma varas un no tās ir atsvabinājies; saprātīgāk tas spriedis par savu līdzcilvēku kļūdām, kas pats būs kļūdiņies un ciešāk tas paļausies savai sirdsapziņai, kas, neskatoties uz visām šaubām, to būs izjutis un piedzīvojis kā vadošo spēku savā dzīvē.

Mēs mācījāties pazīt arī bīstamāko sirdsapziņas ienaidnieku: pārdomas, ka tā mums ir tikai „ieaudzināta“ un ka tāpēc tā mums ir kaut kas svešs, kas mūs derīgā kārtā nevar saistīt, ka to ir radījis tikai sabiedrības egoisms. Uz to mēs norādījām, ka iztīrājums par sirdsapziņas izcelšanos, tapšanu, vēl neizšķir viņas izteiksmes derīguma; bet ka šiem pēdējiem ir tik iestarojošs raksturs, ka tie mūs pārliecina par savu derīgumu bez „pierādījumiem“

Kā iztīrājām sirdsapziņas izcelšanos, tā mēs varam apskatīt arī cilvēka rakstura un darbību tapšanu, un še uzpeld problēms, kas dažus smagi apdraud viņu tikumiskā atīstībā: daudzkārt pārrunātais **brīvās gribas problēms**.

4. Brīvā griba.

Brīvību kā cilvēka cieņas priekšstatu un cilvēka cenšanās mērķi (l. p. 16) mēs minējām jau iztīrājot vērtības. Tur cilvēka brīvību apskatījām no tā viedokļa, ka cilvēks var darboties un savu dzīvi veidot pēc savas gribas. Bet šādā vārda nozīmē, šis darbības brīvības nozīmē nav atrisināms brīvās gribas problēms. Ka kādu sauc par brīvu, kad viņš var darīt ko grib, to neapšaubām un neapstrīdam, bet gan jautājam, vai un kādā ziņā griba pati, kas ir un paliek visas darbības sākums un dvēsele, ir brīva? Tagad, protams, var norādīt uz faktu, ka cilvēkā dzīvo apziņa, izveidot savu gribu patstāvīgāku un brīvu, t. i. radīt nodomus, nolemt un izšķirt. Pie tam bieži tiek izteiktas domas, ka šī brīvības apziņa varētu būt pašapmānīšanās, tā nepierādot, ka griba varētu rasties bez cēloņa. Visam notiekošam esot savs cēlonis, tas stāvot tā tad zem

kauzālītātes likuma, tāpat arī griba, jo tā esot garīgs (psichisks) notikums. Ja kādam gribas aktam esot doti cēloniskie noteikumi, tad tam jānotiekot, tā tad nevarot saukt to par „brīvu“ Šo uzskatu nosauc par „dēterminismu“, t. i. mācība par gribas noteiktību vienā virzienā. Pretējais uzskats — indēterminisms. Šī uzskata pārstāvji pa lielākai daļai atzīst, ka arī gribai esot savi cēloņi, ka sevišķi raksturs un ar apstākļiem noteiktie gribas motīvi darot zināmu iespaidu uz gribas izšķiršanos; bet viņi turās cieši pie apgalvojuma, ka šis iespaids nevarot, nespējot gribu noteikt vienā zināmā virzienā, ka pie tā paša rakstura un pie tiem pašiem ārējiem un iekšējiem izšķiršanās noteikumiem tomēr „es“ varot brīvi izšķirties gribēt tā vai citādi.

Par šo brīvās gribas problēmu ir strīdējušies gadu simteņiem un tas notiek arī vēl tagad.*) Mūsu uzdevums nav tuvāk ieiet šinī strīdū, bet tikai norādīt uz briesmām, kādas tikumiskai attīstībai draud no abām pusēm un kā no tām izbēgt. Pārlicība, ka griba ir brīva indēterministiskā ziņā, var novest pie zināmas vieglprātības. Mēģina sev iestāstīt: es taču katrā laikā ar savu brīvo gribu varu piegriezties labam, tas nekā nenozīmē, ja vienreiz rikojos pret sirdsapziņu; „vienreiz — tas tikpat kā nemaz“. Vai arī, ja nomana sevī zināmas kļūdas, tad konsekventi tās neapkaņo, bet mierina sevi: mana griba jau ir brīva un katrā acumirkli var atstāt ļauno tieksmi. Vieglprātīgs un bīstams ir šāds pašapmierinājums, jo tas nepazīst ieraduma lielā spēka, kas parādās dvēseles dzīvē. Zīmīgs ir franču sakāms vārds: *Ce n'est que le premier pas qui coûte* (Tikai pirmais solis grūts). Ja vienreiz jau ar pirmo kļūdišanos pārspētas bailes no ļaunuma, tad otrā un trešā reize seko ļoti viegli. Neatlikt labošanu — vienīgais, īstais pamatnoteikums.

Bet no dēterminisma puses draud briesmas, ka sevi tura par nebrīvu, lai gan lielākā dēterminisma pārstāvju daļa saka, ka tas nemaz neesot viņu mācības saturs. Ari

---

*) Svarīgākos pamatus, ko izvirza abas puses, rādu savā rakstā „Das Problem der Willensfreiheit“ („Gribas brīvības problēms“) Göttingenā (Vandenhoeck & Ruprecht) 2. izd. 1919.

viņi varot atzīt cilvēka brīvību un, proti, tikai tad viņa gribas izšķiršanās esot brīva, ja tā izaugot no visas personības, bet ne ar citas personas iespaidu, kaislību uzliesmojumu vai slimīgu stāvokli. Gribasakts esot brīvs, ja tas esot normāli motivēts. Protams, arī tam esot savi cēloņi; tas ceļoties no rakstura un taisni iespaidīgiem motīviem, bet to varot nosaukt par „brīvu” tāpēc, ka viņā darbojoties b r ī v a no visiem iespaidiem un nedabīgiem stāvokļiem personība.

Daudzi neapmierinās ar šo dēterministisko brīvības jēdzienu. Viņi norāda uz to, ka rakstura īstais kodols, iedzimtās tieksmes, atsevišķam cilvēkam esot kā mantojums, tā ka viņš arī nevarot būt atbildīgs par audzināšanas, dzīves apstākļu un likteņa iespaidiem uz šo iedzimto raksturu, ka tāpat arī dzenošo motīvu spēks neatkarājoties no gribētāja patikas; īsi sakot, gala iznākumam jābūt tādām pašām, kāds viņš esot — un tāpēc nevarot to saukt par „brīvu”. Vispārīgi pēc dēterministiskā pamatzskata visa cilvēka griba norisinās taisni tikpat nepieciešami, kā visi notikumi dabā. Tāpēc arī esot aiz šīs dabiskās nepieciešamības nolemts, vai atsevišķs cilvēks esot tikumiski krietns, vai noziedznieks. Visa piespiešanās nekā nepalīdzot; nevienam nevarot izbēgt savam liktenim (fatum).

Skaidri redzams, ka dēterminisms gudriniekam, kas taisa šādus slēdzienus, var nest taisni postu. Katra piespiešanās klausīt sirdsapziņai, lai sevi audzinātu un atmetu kļūdas, izlikšies tam veltīga. Viņš saliks rokas klēpī un liksies mierā. Bet ar to viņš paliks par savu tieksmju rotaļas lietu.

Negribam šē izmeklēt kam taisnība, indēterminismam vai dēterminismam, arī to nē, vai no dēterminisma nepieciešami jānonāk pie fatālisma. Katrā ziņā ikviens dēterminists, kas sajūtis tikumiskās vērtības un viņu spēku, atmetis šo ērto un nogurušo liktentīcīgā uzskatu. Arī pēc saviem dēterministiskiem pamatzskatiem viņš var atzīt: cilvēks, kam stipra griba, kas tic, ka tikai no viņa paša gribas piespiešanās atkarājas, vai viņš izšķiras par savu pienākumu — tāds cilvēks pierādīs tikumiski vērtīgāku gribu nekā tāds, kas iekšēji fatālisma ķerts neticēs savam spēkam uz labu un niecinās katru pašuzvaru un garīgu pie-

spiešanos. Ja mēs saprotam brīvību, cik tālu tai tikumiskā ziņā ir nozīme, kā spēju klausīt sirdsapziņai, tad indēterminists tūlī pārliecināsies, ka šīnī ziņā cilvēks ir brīvs. Bet arī saprātīgs dēterminists piekritīs, ka tikai cilvēks, kas pārņemts no šīs pārliecības, parādīs spēcīgu gribu uz labu; jo šādā gribā mājō ticība: „e s v a r u“. Ko tura par neiespējamu, to var tikai „vēlēties“, bet ne „gribēt“ Lai tad nu indēterministi un dēterministi apkaņojas savos pamatos: vienā ziņā tie var būt viens prātis: ticībā uz tikumisku brīvību.

5. Reliģija un tikumība.

Ticība uz brīvību nav vienlīdzīga ar ticību uz Dievu. Pēdējā (kā to parasti saprotam) satur pārliecību par vienas dievišķas būtnes eksistenci: šī būtne eksistē gluži neatkarīgi no mums un mūsu darbības. Turpretīm tikumiskā brīvība šīnī ziņā nav neatkarīga no mums un mūsu darbības. Tā tikai ir spēja, un vai no tās ceļas īsta, laba griba, tas pilnīgi atkarājas no mums un mūsu piespiešanās. Šai piezīmei jāiet pa priekšu, ja tagad piegriežamies reliģiozai ticībai un viņas nozīmei tikumisku vērtību piepildīšanā.

Reliģija un tikumība no seniem laikiem stāv visciešākā sakarā, tāpēc arī reliģiozā un tikumiskā audzināšana. Bet tagad plašās aprindās valda uzskats, ka bezreliģijas tikumība esot neiespējama, bez reliģijas esot jāsabruk visai morālei. Šī uzskata nostiprināšanai min sevišķi to, ka Dievs esot tikumiskā likumdevējs un sirdsapziņas balss jāuzskata kā Viņa balss, jo citādi tikumībai neesot mums objektīva derīguma un pienākuma spēka.

No pamatīga tikumisko vērtību iztirzājuma redzam, kā viņu derīgums un piepildošais spēks tieši mūsos iestaro. Kas domā: ja es vairs neticētu Dievam, tad es nodotos trakai baudu dzīvei, tas tikai ar to pierāda, ka viņš nekad vēl nav izjutis un piedzīvojis pašsavvaldīšanās cieņu un vērtību, ka viņš savā iekšējā cilvēkā, savā sirdī ir palicis tikumības neaizkārts.

Ja tādām jautāsim: kāpēc tad īsti ticība uz Dievu atur to no ļauna, tad viņš istenībā atzīsies, ka tās ir bailes

no Dieva soda šinī un viņā pasaulē. Bet vai tad patiešām viņš ir tikumisks cilvēks? Vērtība, ko viņš ciena, ir tikai viņa personīga labklājība, ko tas gribētu nodrošināt arī pēc nāves. Un ja viņš šinī pasaulē dara labu un nes upurus, tad to viņš dara cerībā uz bagātu atalgojumu viņā pasaulē. Tā ir patmīlība, bet ne tikumība.

Nekas no manis nestāv tik tālu, kā apgalvojums, it kā reliģiozi ticīgie viscaur stāvētu šinī pakāpē. Še nevar būt runa par uzbrukumu reliģijai, bet gan par morāles aizstāvēšanu, lai stāvētu pretīm apgalvojumam, ka bez reliģijas nevarot būt morāle un tikumiskām normām nevarot būt derīguma. Ja Dievs mūs iekšēji pamudina, tad tas notiek tikai tāpēc, ka mūsu sirdsapziņa uz dievišķīgiem baušļiem atbild ar „jā”, tāpēc ka tā mums pati to raksta priekšā. Iedomāsimies tādu gadījumu: ja kāda pavēle, bauslis, mums tiek dota kā dievišķīgi iedomāta, bet mūsu sirdsapziņa to nepieņem, vai tad mēs būsim spiesti tai paklausīt?! Mēs stādāmies priekšā Dievu kā tikumisku labumu pilnību, un t a s ir t a s, kas mūs iekšēji spiež darīt labu, bet nevis visspēcīga vara, kas mūs atalgo un soda, — kādu mēs bez tam vēl pierakstām Dievam. Ja vara kā tāda mums varētu uzlikt kādu sirdsapziņas pienākumu, tad arī brutālākais varmāka, kas par mums valda, varētu uzlikt patiesos pienākumus.

Visi šie iebildumi rāda, ka tikumiskās vērtības jau sevī nes objektīvu derīgumu un pienākuma spēku; ka labais jau pats par sevi mums ir pavēle; un tam nav vajadzīgs sevišķs dievišķīgs likumdevējs, lai tas varētu notikt. Šo morāles patstāvību apzīmēja arī kā tikumisku autonomiju un pienākuma pašuzņemšanos. Tas iebildums, ka no likuma un pienākuma, ko sev uzliekam, varējum katrā laikā atsvabināties, pārskatās tanī ziņā, ka še neiet runa par patvaļīgi uzņemtu pienākumu, bet par tādu, no kuŗa atkarājas mūsu pašcieņa, par pienākumu, kas tāpēc vis neizbeidzas, ja mēs kādreiz neesam spējīgi to izpildīt. Tā tad morāle pēc sava derīguma nepamatojas uz reliģijas. Pareizāki būtu otrādi. Ko mums sludina kā reliģiju, kā dievišķīgo atklāšanos un kā dievišķīgo bausli, tam jāatrod mūsu sirdsapziņas piekrišana, citādi mēs to nevaram atzīt par dievišķīgu.

Cits jautājums, nekā par morāles objektīvo derīgumu, paliek jautājums par viņas **piepildījumu**. Vērtība ar to vēl nezaudē sava derīguma, ja to viens vai otrs neciena un likums nezaudē pienākuma spēka, ja to daži pārkāpj. Tāpēc mums vēl jājaudā: kāda nozīme reliģijai tikumisko vērtību piepildīšanā, citiem vārdiem: morālisku pavēļu izpildīšanā?

Jāņem vērā, ka reliģijas iespaids uz morāli ne vienmēr bijis un ir labvēlīgs. Starp pagānu reliģijām ir bijušas tādas, kas ar savu kultu (Dieva godināšanu) ir nesušas necilvēcību (cilvēku upuri) un nešķīstību (prostitūcija tempļos). Ari kristīgās baznīcas vēsture rāda, cik bieži reliģiozā dedzība palikusi par mežonīgu fanātismu: atminēsimies tikai inkvizīciju, rāganu dedzināšanu, keceru tiesāšanu un ticības karus! Kāda loma pie reliģijas pārstāvjiem, priesteriem un mūkiem bijusi varai — un mantkārībai! Ari tagad baznīca un reliģija neparāda morālisks skaidrības un drošības. „Ir vietas, kur uzcītīgi apmeklē baznīcu un iet pie svētā vakarēdiena un tomēr tur lielā mērā atrodama blēdība, nešķīstība un dzeršana. Ir daži atsevišķie uzcītīgi baznīcas apmeklētāji, bet savai ģimenei un kaimiņiem tie ir par krustu. Mēs pārsteigtos domājot, ka viņu ticība tikai liekulība: reliģija un morāle vienmēr viena otru nesedz. Cilvēki, kas visā nopietnībā ticēja savām pestīšanas domām, ir krituši par upuri smagām tikumiskām kļūdām.

... Cik viegli vēsts par „piedošanu“, mūsu reliģijas dārgā pērle, var palikt paviršām dvēselēm par atlaišanas zīmi, lai „grēkotu, paļaujoties uz žēlastību“! Un cik bieži tas tā noticis!**)

Ari vienpusīga padošanās viņpasaules domām bieži novedusi pie zemes pienākumu un pastāvošo saimniecisko un sociālo trūkumu neievērošanas. Tiešām, bija ļoti ērti nabagus un trūkcietējus iepriecināt ar „algu debesīs“

Ja gribam nodot taisnīgu spriedumu par reliģijas iespaidu uz tikumisko cilvēku dzīvi, tad mums visi šie un līdzīgi fakti jāņem vērā. Mēs redzam, ka reliģiozā un

---

*) Tā raksta evaņģēliskais teoloģijas profesors Mārtiņš Rade savā grāmatā „Die Religion im Leben der Gegenwart“. Leipzīgā, 1910.

baznīcas izjūta negarantē un nenodrošina apzinīgu un noteiktu paklausību morāles pavēlēm.

Bez tam labvēlīgs, morālisks reliģijas iespaids var būt tikai uz tādiem, kam tiešām īsta reliģioza ticība. Mūsu laikos tādas nevar atrast miljonos. Ņemot vērā faktu, ka ļoti daudzi vēlāk zaudē savu bērna ticību, arī audzināšanā aplams paņēmieni, vienmēr apgalvot jaunatnei, ka bez reliģijas nevarot būt morāles un bez Dieva tikumiskām pavēlēm neesot derīguma. Kas gan vēl var būt vieglāki, ja ne tas, ka jauns cilvēks, kas pazaudējis savu bērna ticību, jūtas atsvabināts arī no tikumības likuma, tāpēc ka tas nav vests pie ieskata, ka tā nav nekāda patvaļīgi dota pavēle, bet paša istās būtības, sava labākā „es“ prasība.

Cik noteikti mēs aizstāvam morāles neatkarīgo derīgumu no reliģijas un atzīstam, ka reliģija un baznīcas dzīve daudzkārt nelabvēlīgi iespaidojuši morāli, tādā pašā mērā mēs no otras puses apskatīsim reliģijas labvēlīgo darbību.

Ja reliģija pat tikai ar patmīlīgo domāšanu uz dievišķīgu atmaksu un sodu dara iespaidu uz ticīgo cilvēku izturēšanos, arī tam ir sava pozitīva vērtība, jo ar to tiek novērsts daudz ļaunuma un netaisnības un ceļas darbība, kas atsevišķiem cilvēkiem un sabiedrībai nāk par labu. Cik daudz labdarības iestādes, no kurām gadusimteniem ilgi plūst svētība pār cilvēci, nav tikušas nodibinātas mūžīgās algas dēļ! Un ja kāda slimnieku kopēja, lai iemantotu svētīlaimību, gadu desmitiem ilgi apzinīgi un uzpurēdamās nododas slimnieku kopšanai, tad ar to viņa ir cilvēces labdare. Ja reliģija liedz cilvēka patmīlībai šinī pasaulē „izdzīvoties“ un ja tā ar ļaunuma nišanu un laba piepildīšanu šinī pasaulē cerē atrast viņā saulē bagātīgu apmierinājumu, tad tas plašos apmēros kalpo nevērtības novēršanai un vērtību piepildīšanai.

Tam varbūt piekritis, bet cels iebildumu: tikumiskā vērtība patiesībā ar to netiek piepildīta, jo labais netiek piepildīts paša labā dēļ, bet aiz patmīlības. Tas pareizi: kas šādā reliģiozitātē valda kā patmīlība, tā nav „morālītāte“, bet „legālītāte“ (likumība), t. i. tikumības likumam ārēji atbilstoša izturēšanās. Bet arī aiz nepatīkām ieraduma varas tikumiskā attīstībā no lielas nozīmes,

ja kāds atraujas no ļaunuma (kaut arī aiz bailēm no Dieva soda). Un kas labu dara, cerēdams uz algu debesis, tas pamazām pie tā pieradis un no viņa piedzīvosim, ka tas aizvien vairāk mīlēs labu, ka tas savai patmīlibai pievienos patiesu tikumisku pārliecību.

Reliģijai nodarītu smagu netaisnību, ja domātu, ka tā traucē, ir par šķērslī ticīgiem pacelties skaidrā nesavtīgā tikumiskā stāvoklī. Jau Zālamana sakāmvārdos lasām: „Ja tikai tu esi mans, tad es neprasu pēc debesīm un zemes.“ — Ekharads saka: „Es vēlētos kopā ar Jēzu labāk būt ellē, nekā bez viņa debesis.“ Un svētā Terēzija dzied: „Un ja es arī necerētu kā ceru, es mīlētu tomēr ka mīlu.“ Šādos vārdos, kas droši daudziem ticīgiem no sirds runāti, izskan tīra, skaidra mīlestība uz Dievu. Bet ko mēs Dievā mīlējam? Tikumiski vērtīgā visaugstāko piepildījumu, labā ideālu. Tā tad šī Dieva mīlestība satur sevī visskaidrāko tikumisko izjūtu un pārliecību, tā satur tikumiskās vērtības cieņu pašas vērtības dēļ.

Bet reliģija sniedz vēl kaut ko, kas daudzus spiež uz laba piepildīšanu; tā ir mīlestība uz Dievu. Labais ar to dabū personīgu raksturu, pat „paliek par miesu“, jā, pat pieņem cilvēcisku izskatu. Domāsim tikai par Jēzus ticību.

Daudziem atklājas labs, ja tie to uztver, apzinās tikai kā bezpersonīgu, abstraktu ideju, kā kaut ko, kas viņu sirdi atstāj gurdeni un aukstu. Labs personīgā nozīmē turpretīm satver viņus un ved līdzī. Uz tā jau arī pamatojas personīgas priekšzīmes milzīgā nozīme tikumiskā audzināšanā. Tā neskaitāmi cilvēki jūtas ar savu personīgu iekšēju sakaru ar Dievu un Jēzu stiprāk atturēti no ļauna un vairāk vilkti uz labu.

Bet vēl pievienojas kas cits. Daudziem, pat domājošiem cilvēkiem, neizdodas tikumisko normu un vērtību objektīvo derīgumu sev skaidri stādīt priekšā. Kā vērtības domu vispār ļoti bieži tie samaina ar īstenības domu, tā arī vērtību un normu derīgumu tie iedomājas tikai tā, ka tās nes kāda patiesa būtne. Citādi tās paliek viņiem „gaisā lidoņoties“ Bet ja Dievu iedomājamies kā tikumisko vērtību ideālāko piepildījumu, kurā kā tikumiskā likumdevēja mērķis ir tikumisko vērtību piepildījums atsevišķā cilvēka dzīvē un vēsturē, tad viss noslēpumaini apburošais, kas ap to

valda, pārklās tikumisko pavēli arī ticīgiem; sirdsapziņa kā Dieva balss uz viņiem runās daudz stiprāk nekā tad, kad tā būtu tikai cilvēka būtības prasība.

Paliek jautājums, vai reliģiozā svētuma vērtībā nāk arī kas jauns klāt citiem vērtību veidiem. Dievs jau ir kā augstākā patiesība, skaistums, labums un svētīlaimība. Bet ko tura svētu, to ciena un godā ar sevišķu spēku un sirsnību. Tā, bez šaubām, tikumiskā pavēle iegūst savu lielo spēku ar ticīgā pārliecību, ka tā ir svētā Dieva pavēle..

Šinī pārliecībā viņš var smelties spēkus un priecīgu cerību cīņā pret ļaunu un dzenoties pēc laba. Kamēr mums rādās tikai kā mirstīga cilvēka vēlēšanās piepildīt to, ko sajūtam kā labu, cilvēku pārņem viegli sašutums un nespēks, redzot dabas gaitā vienaldzību pret visu morālisko vērtību starpību, redzot ļaunuma varu savās krūtīs, kā arī pasaulē. Turpretim dievticīgais palaujas uz Dieva žēlīgu palīdzību, cīnoties pēc savas tikumiskās skaidrības, kā arī cenšoties pēc cilvēku sabiedrības un tās iekārtas pārļobojumiem. Viņš pārliecināts, ka Dievs beidzot taču labai lietai dos uzvaru ja ne šinī, tad viņā pasaulē. Taisni ar ticību uz tālākdzīvošanu pēc nāves un līdz ar to uz pilnīgāku īstenības stāvokli labs ticīgajiem dod jaunu vērtību, tas manto mūžīgu vērtību.

Tomēr visus šos labvēlīgos iespaidus reliģija var atstāt tikai uz patiesi ticīgiem. Visiem citiem, kas ar iekšēju patiesīgumu nevar šai ticībai pieķerties, paliek tomēr ceļš uz tikumiskiem augstumiem neaizsprostots. Ka labs arī viņiem nav nekāda tukša iedomā, illūzija, to viņi vislabāk var pierādīt darbos, sacenšoties ar ticīgajiem tikumisku vērtību piepildīšanā.

Satura rādītājs.

Lap. p.

Priekšvārdi

3

I. nodaļa: Sirdsapziņa un vērtības.

1. Sirdsapziņas attiecības pret ierašām un likumu 5
2. Sirdsapziņas un vērtību būtība 7
3. Vērtību veidi un viņu nozīme kultūrā 10
4. Vērtības jēdzieni un spriedumu objektīvais derīgums 20
5. Vērtību atziņa 23
6. Tikumiskās vērtības 25

II. nodaļa: Indivīda tikumiskās vērtības.

1. Gudrība un godbijība. (Par ideālismu.) 28
2. Goda sajūta 34
3. Pašsavaldīšanās. (Mērenība un drosme.) 38
4. Pareiza izturēšanās pret miesu un tās vajadzībām (prasībām) 43
5. Pareiza izturēšanās pret saimniecisko dzīvi 45
6. Pareiza izturēšanās pret garīgo kultūru (sevišķi zinātni un mākslu) 50
7. Pareiza izturēšanās pret citiem līdzcilvēkiem. (Taisnība, mīlestība, patiesīgums.) 55

III. nodaļa: Sabiedriskās dzīves tikumiskās vērtības.

1. Ģimene 61
2. Sabiedriskums un draudzība 64
3. Sabiedrība un saimniecība. (Sociālizācijas jautājums.) 66
4. Tauta un valsts 71
5. Valšņu attiecības. (Kaŗš un tautu savienība.) 80

IV. nodaļa: Tikumisko vērtību papildīšana.

1. Jaunatnes audzināšana un pašaudzināšana 87
2. Sirdsapziņas darbība un attīstība 89
3. Sirdsapziņas konflikti un sirdsapziņas individuālā izveidošana 93
4. Brīvā griba 97
5. Reliģija un tikumība 100

Labas grāmatas — labākie draugi!

No sērijas „**Cilvēks un sabiedrība**“ (rakstu krājums par mūžīgiem un moderniem problemiem doc. Longīna Ausēja redakcijā) iznākušas šādas grāmatas:

1. **Emils Kuē.** Sevis pārveidošana ar apzinātu pašiedvesmi Ls. 1,—
2. **Prof. O. Chvolsons.** Zinātnes un reliģijas problems Ls. 1,—
3. **Cand. chem. Br. Jirgensons.** Dzīvības problems. Jaunākie pētījumi un sasniegumi dzīvības problēma atrisināšanā Ls. 1,—
4. **Ang. Gailīte.** Pilnības ideāls. (Asizes Francis.) Ls. 1,—

Grāmatu apgāde „Rīts“.

Ls 1.60

Līdz šim iznākušas šādas Pādagogiskās bibliotēkas grāmatas:

	Ls
1. Dz. Jūzs , Kanadas skolu inspektors, Audzināšanas un mācīšanas kļūdas	1.20
2. E. Brio , Lozannas komercskolas skolot., Dzīvās (jaunās) valodas pasniegšana.....	1.20
3. Prof. Dr. A. Hergets , Galvenās strāvas tagadnes pādagogiskā dzīvē.....	2.80
4. J. Bērziņš , Rīgas skolot. instit. skolot., Rokās grāmata dabas zinātņu pasniedzējiem. Dzīva daba. 3. un 4. pamatsk. klases kurss.....	4.50
5. Prof. Dr. A. Mesers , Tikumu mācība	1.60